

ȘTEFAN ANDREESCU

RESTITUTIO DACIAE

MEMORIA PĂMÎNTULUI ROMÂNESC

Texte digitizate la Biblioteca Județeană Mureș în cadrul proiectului
"Mai aproape de lectură: biblioteca publică în serviciul studenților".
Proiect realizat cu sprijinul Administrației Fondului Cultural Național.

ȘTEFAN ANDREESCU

RESTITUTIO DACIAE

* *

RELAȚIILE POLITICE DINTRE ȚARA ROMÂNEASCĂ,
MOLDOVA ȘI TRANSILVANIA ÎN RĂSTIMPUL 1601-1659

EDITURA ALBATROS

BUCUREȘTI

1989

CUPRINS

CUVÎNT ÎNAINTE

Capitolul I - „MOVILEȘTII” ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

Capitolul II - RADU MIHNEA CORVIN, DOMN AL MOLDOVEI ȘI ȚĂRII ROMÂNEȘTI

**Capitolul III - TRANSILVANIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XVII: ACȚIUNI ȘI PROIECTE
PENTRU UNITATEA SPAȚIULUI CARPATO-DANUBIAN**

Capitolul IV - GÎNDUL ȘI FAPTELE LUI VASILE LUPU

Capitolul V - ȚĂRILE ROMÂNE ȘI „CRUCIADA” DIN ANII 1645-1647

**Capitolul VI - MOȘTENIREA POLITICĂ A LUI MTHAI VITEAZUL LA MIJLOCUL
VEACULUI XVII**

Capitolul III

TRANSILVANIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XVII: ACȚIUNI ȘI PROIECTE PENTRU UNITATEA SPAȚIULUI CARPATO-DANUBIAN

Tratatul de pace de la Zsitvatorok, încheiat la 11 noiembrie 1606, pentru viitorii douăzeci de ani, între Imperiul romano-german și cel otoman, a fixat în bună măsură cadrul extern în care vor evolua politic mai ales Transilvania și Țara Românească.¹ Acest eveniment de răscruce a fost, însă, anticipat de o primă reglementare a raporturilor dintre cele două mici state de la Dunărea de Jos și Poartă. Radu Șerban, domnul Țării Românești, care încă în 1603, prin biruința dobândită lângă moara de hîrtie a Brașovului (17 iulie), în dauna lui Moise Szekely, protejatul turcilor, contribuise decisiv la restabilirea dominației habsburgice asupra Transilvaniei,² anul următor, în cursul tratativelor dintre imperiali și tătari, și-a vădit înția oară intenția de a relua legăturile cu Poarta.³ Turcii au ieșit grabnic în întâmpinarea dorinței vajnicului războinic, trimițându-i, în decembrie 1604, prin intermediul lui Hidir (Hîzîr) pașa, dregătorul însărcinat să vegheze la Dunăre, cu un puternic corp de oaste otoman, steagul de domnie.⁴ Dar despre o pace propriu-zisă nu se poate vorbi decît din aprilie 1605, cînd o delegație de boieri munteni a sosit la Constantinopol.⁵ Momentul va fi evocat, cîteva luni mai tîrziu, de însuși Radu Șerban, în textul unui hrisov prin care dăruia lui „jupan Costea Chihaia” satul Glupavii, „...pentru dreapta și credincioasa slujbă pe care a slujit-o domniei mele și țării domniei mele la cinstitul împărat la Țarigrad, de a închinat cinstitului împărat țara și a făcut pace întregii țări și tuturor săracilor domniei mele.”⁶ Așa cum a remarcat Nicolae Iorga, prin acest act se sfîrșește de fapt „întîia perioadă” din politica lui Radu Șerban față de Transilvania și de imperiali, în cursul căreia slujise consecvent și cu toată energia interesele creștine.⁷

Radu vodă Șerban reluate legăturile cu Poarta atît pentru a pune capăt pustiitoarelor incursiuni turco-tătare, cît și pentru a ridica o stavilă indirectă în calea amenințării neconținute reprezentate de Simion Movilă, sprijinit de fratele său, Ieremia vodă al Moldovei.⁸ La acestea s-a mai adăugat și un alt factor: în toamna anului 1604 a început mișcarea lui Ștefan Bocskay, unchiul fostului principe Sigismund Báthory, dirijată cu succes contra imperialilor și care a fost numaidecît încurajată și efectiv sprijinită de turci. Proclamat principe la 19 noiembrie 1604, Bocskay era practic, în primăvara anului următor, stăpînul întregii Transilvanii, cu excepția orașelor săsești și a Clujului.⁹ După un răstimp de ezitare, în care totuși a trimis în sudul Transilvaniei un detașament ce a acționat în favoarea imperialilor,¹⁰ Radu Șerban, dîndu-și seama că de astă dată Habsburgii nu vor mai putea să controleze situația, a decis, la rîndul lui, să recunoască pe noul cîrmuitor. Cît de oportună a fost această schimbare de front o dovedește din plin o serie de acte din primăvara anului 1605, inclusiv cîteva otomane, recent publicate.

Prin două scrisori, ambele din 25 martie 1605, Ștefan Bocskay își vădea ostilitatea față de Radu Șerban. În una din ele, adresată marelui vizir Lala-Mehmed pașa, îl acuza pe vodă Radu de nesinceritate în supunerea lui față de Poartă și recomanda numirea pe tronul Țării Românești a lui Simion Movilă, pe care făgăduia să-l ajute dinspre Transilvania.¹¹ În cealaltă, trimisă lui Ieremia Movilă, îi comunica domnului Moldovei demersul la Poartă în favoarea fratelui său și îi cerea, în scopul coordonării operațiunilor militare împotriva lui Radu Șerban, să ia contact cu comandanții săi, Ioan Petky și Ladislau Gyulaffy, care primiseră ordine în acest sens.¹² În toiul pregătirilor, care erau menite să readucă în sfîrșit sub autoritatea sa Transilvania, sultanul Ahmed I a consimțit, la 23 aprilie 1605, să răspundă pozitiv lui Ieremia Movilă în privința desemnării lui Simion pentru scaunul domnesc al Țării Românești, cu condiția ca, în prealabil, să contribuie, cu cei treizeci de mii de oșteni pe care anunțase că îi are gata, la instalarea definitivă a lui Ștefan Bocskay la cîrma Transilvaniei. Totodată, sultanul îl vestește pe domnul Moldovei despre plecarea spre Belgrad a marelui său vizir, ce urma să conducă ultima campanie otomană în Ungaria contra Habsburgilor, care va aduce cucerirea Granului.¹³

În aceste împrejurări grele a sosit la Poartă, în aprilie 1605, solia lui Radu Șerban. Ce a cerut ea, în schimbul colaborării domnului muntean la efortul militar din Transilvania, ne-o dezvăluie un alt act otoman de curînd scos la iveală. Este vorba tot de o scrisoare sultanului, din 3 mai 1605, care începe prin a rezuma mesajul lui vodă Radu: „dacă Simion voievod, care a fost trimis cu oaste de către voievodul Moldovei pentru a-l ajuta pe stăpînitorul de acum al Transilvaniei, Bocskay Ștefan - să aibă parte de un bun sfîrșit! - va trece prin lăuntru Țării Românești, atunci este posibil să se ivească vreo tulburare; slujba poruncită să fie anulată.” În continuare, sultanul îl asigură pe Radu Șerban că a luat măsuri ca oastea moldovenească să nu încerce să treacă prin Țara Românească, ci să folosească pasurile de la hotarul moldo-transilvănean (Bistrița și Trotuș).¹⁴ Totuși, numai cîteva zile mai tîrziu - oricum, înainte de 12 mai -, era emisă o altă poruncă a lui Ahmed I pentru Ieremia Movilă, în care se menționa că trebuie să expedieze „degrabă” trei mii de călăreți și două mii de pușcași pedestri „din oastea Moldovei,” care urmau... „să treacă pe la Țîrgoviște, și, ajungînd prin Cluj, să se afle în ajutor și sprijin, așa cum va crede de cuviință” Ștefan Bocskay!¹⁵ Indicarea acestui itinerar este în sine grăitoare pentru încrederea fragilă de care se bucura la Poartă proaspătul „convertit” politic Radu Șerban.¹⁶ Ordinul respectiv pare a fi, pe de altă parte, și efectul unei noi și insistente intervenții a lui Bocskay, care a avut loc chiar la sfîrșitul lunii aprilie, pentru înlăturarea lui vodă Radu - acuzat de trădare; - și înlocuirea lui cu Simion Movilă.¹⁷ Și, într-adevăr-, în cursul lunii iunie, Simion Movilă, cu „circa patru mii de oșteni,” a încercat să pătrundă în Țara Românească, fiind însă oprit și respins, cu pierderi, de oastea lui Radu Șerban, prevenit de manevră și care, deci, la rîndul lui, nu s-a lăsat înșelat de asigurările otomane.¹⁸

Cheia rezolvării crizei o va oferi în final stabilirea relațiilor directe între domnul Țării Românești și noul principe transilvănean. La Viena, în 6 iulie 1605, se aflase că Radu Șerban a trimis un sol al său la Cașovia (Kaschau, Košice), unde atunci încă se mai găsea Bocskay. Dar autorităților habsburgice această prezență nu le stîrnise neliniștea, ele apreciindu-o doar ca un gest demonstrativ, menit să evite o intervenție a oștilor otomane ce tocmai se îndreptau, nu departe de hotarele Țării Românești, spre Ungaria.¹⁹ Fără îndoială, la Viena și Praga se aștepta ca pînă la urmă domnul român să repete acțiunea din 1603, o speranță pe care o vor nutri de altfel și ulterior cercurile politice de la curtea imperială.²⁰ Însă, după ce și Universitatea sașilor a consimțit să-l recunoască principe pe Bocskay, o delegație a Stărilor transilvănene a sosit la Țîrgoviște, unde, la 5 august 1605, a încheiat un tratat cu Radu Șerban și boierii săi. Acest tratat, pentru a relua o observație a lui Nicolae Iorga, însemna „o nouă fază în istoria relațiilor dintre Muntenia și Ardeal.”²¹

În actul lui, Radu vodă declara mai întîi că jură credință, ca aliat, lui Ștefan Bocskay, utilizînd formula curentă: „voi fi prieten prietenilor și dușman dușmanilor lui în toată viața mea.” Din partea a doua a actului, merită semnalată clauza prin care domnul își asuma angajamentul de a-l retrage cît mai curînd din Transilvania pe căpitanul său Gheorghe Raț, împreună cu forțele de care dispunea acesta.²² Cît privește actul paralel, întocmit în aceeași zi de solii transilvăneni, atrage atenția cu precădere clauza în legătură cu Simion Movilă - dacă el ar mai fi plănuit să atace Țara Românească transilvănenii promiteau să-l convingă să nu o facă, ba chiar să încerce să-l determine pe principele Bocskay să dea ajutor lui Radu Șerban. Tot atîta interes prezintă și clauza referitoare la sprijinul diplomatic la Poartă al transilvănenilor pentru vodă radu, ca el să-și poată astfel păstra scaunul domnesc întreaga viață. În sfîrșit, dacă domnul ar fi fost totuși silit să părăsească Țara Românească, lui și boierilor lui li se oferea azil în Transilvania.²³

Peste puțin timp, în 15 august 1605, Radu Șerban pregătea în Țîrgoviște o solie specială către sfetnicii lui Ștefan Bocskay, al cărei scop era ca, în temeiul alianței proaspăt perfectate, să obțină îndepărtarea din Transilvania a lui Simion Movilă, iar dacă nu va accepta, „cînd va fi vremea potrivită,” principele să-l ajute contra lui.²⁴ Este limpede că această solie a fost încununată de succes, deoarece la 28 octombrie 1605 la Poartă era emisă o poruncă a sultanului Ahmed I către Simion, „fost voievod al Țării Românești,” prin care i se cerea să nu mai adaste „la hotarele țărilor Moldova și Transilvania și Țara Românească,” ci să-și împrăștie oștirea și să se întoarcă lîngă fratele său Ieremia, fără să încerce să pricinuiască „supărări și silnicii, de vreun fel, raialei Țării Românești.”²⁵ Acesta a fost primul efect palpabil al noii legături politice transilvano-muntene, căci

fără o intervenție a lui Bocskay la Poartă un asemenea ordin în favoarea lui Radu Șerban nu ar fi fost desigur dat.²⁶

Dorința lui Ștefan Bocskay de a întreține relații pașnice cu vecinii de la răsărit și miazăzi și-a găsit expresia, în cursul anului următor, în gestul desemnării unor reprezentanți ai săi, care, alături de delegați moldoveni și munteni, trebuiau să cerceteze și să rezolve conflictele locale, de la hotar. Două asemenea comisii mixte s-au întrunit, la 28 mai și 3 octombrie 1606, pe Valea Jiului și - respectiv - la Brașov, încheind înțelegeri cu privire la regiunile limitrofe și regimul pășunatului de o parte și de alta a munților dintre Transilvania și Țara Românească.²⁷ O altă comisie a fost reunită în vară, cu oarecare întârziere, din cauza îmbolnăvirii lui Cîrstea vornicul, delegatul lui Ieremia Movilă, în vederea examinării plîngerilor locuitorilor din ținuturile Trei Scaune, Ciuc, Gurghiu și Gheorghieni, adică din zonele „unde sîntem învecinați cu moldovenii,” și ale celor din ținuturile moldovenești corespunzătoare.²⁸ Aceste evoluții pozitive au fost curmate însă, temporar, de dispariția lui Ștefan Bocskay, la 4 ianuarie 1607, după cît se pare otrăvit din îndemnul imperialilor.²⁹

Actele otomane în legătură cu succesiunea lui reflectă sugestiv nesiguranța Porții cu privire la păstrarea în continuare a Transilvaniei în orbita ei de influență. Ni s-a păstrat, de pildă, un raport de la sfîrșitul lunii ianuarie 1607 al marelui vizir Murad Kuyudju pașa, aflat atunci în Belgrad, în care recomanda ca în locul lui Bocskay, potrivit chiar dorinței răposatului principe, Poarta să-l numească pe Valentin Hommonay. Este de relevat mențiunea din act după care „sus-numitul Bocskay știind că va fi otrăvit de unul din oamenii săi apropiați și nu va scăpa,” i-a cerut încă din toamnă atît lui Derviș Mehmed pașa, fostul mare vizir - ucis la 9 decembrie 1606 -, cît și lui Kuyudju Murad pașa, în acea vreme angajat, în calitate de comandant al expediției de la hotarele apusene, în tratativele otomano-habsburgice pentru pacea de la Zsitvatorok, să sprijine preluarea succesiunii lui de către Hommonay. Vizirul era informat că înmormîntarea lui Bocskay va avea loc „după cinci săptămîni de la decesul său,” la Alba Iulia, și el știa în plus că, conform obiceiului, îndată după ceremonie, adunarea notabililor transilvăneni deliberează și îl proclamă pe noul principe. De aceea, un reprezentant otoman trebuia să ajungă în Transilvania înainte ca dieta să se pronunțe și să comunice participanților voința Porții. Kuyudju Murad pașa anunța deci că, după consultări prealabile cu doi înalți dregători otomani, ce se găseau desigur în preajma sa,³⁰ a procedat deja la trimiterea diplomei de investitură (*berat*) pentru Hommonay, prin capugibașa Mustafa aga, deoarece „pînă ce aceste hîrtii vor ajunge și se vor întoarce de la Reședința fericirii (Constantinopol), va trece vreme,” iar starea de nesiguranță din zonă reclama măsuri imediate. Transpare din același prețios document teama față de un eventual amestec al Habsburgilor în Transilvania - ei au fost înștiințați că Hommonay a fost numit „potrivit testamentului” lui Bocskay și „s-a reînnoit cererea ca țara lor să nu fie încălcată și atacată,” deoarece chestiunea succesiunii nu trebuia să tulbure pacea generală abia instaurată! - dar și față de atitudinea lui Radu Șerban, suspectat încă pentru trecutul lui.³¹

Lucrurile s-au petrecut, însă, altminteri decît le-a gîndit și văzut, din Belgrad, marele vizir. Dieta transilvăneană s-a întrunit într-adevăr, dar la Cluj, în 8 februarie 1607, și, două zile mai tîrziu, a decis să-l aleagă pe Sigismund Rákoczy. Astfel, solul otoman, Mustafa aga, a fost pus în fața faptului împlinit și a fost „convins” ca, în diploma de investitură pe care o purta cu el - și al cărei original s-a conservat de asemenea pînă astăzi - numele lui Hommonay să fie șters și înlocuit cu cel al lui Sigismund Rákoczy!³² Numai așa aparențele au putut fi salvate, întreaga împrejurare vîdind din plin cît de relativă era deocamdată dependența Transilvaniei în raport cu Poarta otomană... A trebuit să vină domnia lui Gabriel Báthory, cu politica ei nesăbuită față de țările române, pentru ca Poarta să profite și să-și restabilească temeinic dominația la Dunărea de Jos.

Una din primele preocupări ale lui Sigismund Rákoczy a fost aceea de a reface legăturile cu Țara Românească și Moldova din timpul predecesorului său. În martie își făceau apariția la curtea lui soli cu felicitări pentru alegere, atît de la Radu Șerban, cît și de la Simion Movilă, urmașul lui Ieremia în scaunul moldovean.³³ Iar la începutul lunii următoare, un emisar al principelui, Baltazar Szilvássy, pleca, mai întîi în Țara Românească - ceea ce, sublinia Nicolae Iorga, semnifica o recunoaștere a puterii mai însemnate a domnului de la miazăzi și a statului lui³⁴ - apoi în Moldova, cu misiunea de a întocmi noi tratate.³⁵ Totuși, în chip surprinzător, de-abia în 22 iunie 1607, în Cluj,

Lupul vistier, solul lui Radu Șerban, semna un act de alianță provizoriu, care avea să se „spargă,” „cînd va face domnul nostru Radul voevod hrisov de jurămînt.”³⁶ Pare așadar probabil că domnul Țării Românești a așteptat să cunoască în prealabil poziția curții habsburgice față de alegerea lui Sigismund Rákoczy. Așa ne explicăm, de altfel, știrea care circula în aprilie în mediile diplomatice de la curtea imperială despre o ofertă a lui de a interveni din nou în Transilvania, pentru a o recîștiga pe seama împăratului creștin.³⁷ Și tot în acest context trebuie examinată afirmația „neașteptată,” din luna mai, descoperită de Iorga, a lui Gottfried Kolonitsch, căpitanul imperial din Füle: „Ardelenii se țin foarte liniștiți, dar, cum merge zvonul în taină, ar voi să aducă în țară pe Radu vodă și să-l așeze și să-l proclame în locul lui Rákoczy.”³⁸ La ora actuală această știre nu mai constituie un unicat, deoarece dispunem de o alta, similară, pentru împrejurările din vara anului 1611, cînd Radu Șerban devenise iarăși practic, la fel ca în 1603, stăpînul Transilvaniei. Ne vom ocupa de ea ceva mai departe, la locul cuvenit. Deocamdată ne mulțumim să mai adăugăm că, de fapt, imperialii nu l-au recunoscut niciodată, în chip formal, pe Sigismund Rákoczy, așa cum se întîmplase într-un tîrziu, la 24 septembrie 1606, cu predecesorul său.³⁹ Iar, pe de altă parte, Radu Șerban, care, trei ani mai devreme, în cadrul unei ceremonii solemne, primise stîndardul imperial și diploma de investitură, semnată la 10 decembrie 1603 de împăratul Rudolf II,⁴⁰ înainte de a relua legăturile cu Poarta ceruse și obținuse consimțămîntul curții habsburgice.⁴¹ Deci se poate spune că el domnea în continuare în numele împăratului creștin! Așa ne explicăm și de ce într-unul din proiectele cu privire la recuperarea Transilvaniei și a întregului spațiu carpato-danubian, puse pe seama împăratului Rudolf II în primele luni ale anului 1607-, se prevedea trimiterea lui Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, în Moldova și nu în Țara Românească, la cîrma căreia trebuia să rămîină Radu, „pentru marea sa credință vădită mereu față de Casa de Austria.”⁴² Este un indiciu suplimentar despre menținerea neînteruptă a contactelor dintre vodă Radu și curtea de la Praga. Și indirect, pe acest fundal, capătă un temei în plus și informația asupra existenței, în mediul factorilor politici transilvăneni, a unui curent de opinie favorabil ideii aducerii în fruntea principatului a domnului român, desigur în condițiile unei acțiuni patronate DE Habsburgi.

Oricum, la sfîrșitul anului 1607 și începutul celui următor, scena politică de la Dunărea de Jos avea să fie dominată de conflictul pentru tron din Moldova, izbucnit în urma morții lui Simion Movilă (24 septembrie 1607), între fiul său Mihăilăș și vărul lui primar Constantin, fiul mai mare al lui Ieremia Movilă, conflict în care a fost implicat din plin și Radu Șerban.⁴³ Cît despre situația din Transilvania, acolo, sub presiunea tînărului pretendent Gabriel Báthory, care a știut să atragă de partea lui pe haiducii răsculați din vestul provinciei,⁴⁴ principele Sigismund Rákoczy a fost silit, la 5 martie 1608, să abdice. Iar noul principe a vădit de la bun început ambiții de supremație politică în raporturile cu statele românești învecinate. Astfel, Michael Weiss, demnitarul brașovean care a făcut atît de mult în anii anteriori pentru medierea legăturilor pașnice transilvano-muntene, a notat, în însemnările lui analistice, că încă la 10 aprilie, adică la numai o lună de la înscăunarea lui Gabriel Báthory, a luat cunoștință, printr-o scrisoare a cancelarului Ștefan Kendy, despre voința principelui de a-l ajuta pe pretendentul Mihai Cămărașul - adăpostit de cîțiva ani în suburbia românească a Brașovului - să pună mîna pe scaunul domnesc al Țării Românești.⁴⁵ Weiss, devenit între timp prieten personal al lui vodă Radu,⁴⁶ a făcut tot ce a putut pentru a descuraja o asemenea inițiativă. Pînă la urmă, în adunarea convocată de principe la Alba Iulia în 10 mai, cu scopul special de a discuta problema eliminării lui Radu Șerban, Weiss a izbutit să obțină decizia de a se reînnoi pacea cu Țara Românească. Curînd, o solie transilvăneană, din care făcea și el parte, alături de Ioan Imreffy, primul sfetnic al principelui, a traversat munții și, în 31 mai 1608, la Curtea de Argeș, în mănăstirea lui Neagoe Basarab, a încheiat cu Radu vodă și boierii lui un nou tratat de alianță între Transilvania și Țara Românească.⁴⁷ Cîteva zile mai tîrziu, la 5 iunie, din Tîrgoviște, domnul muntean găsea de cuviință să vestească, prin trei scrisori, existența acestui act împăratului Rudolf II, fratelui său, arhiducele Mathias, precum și Stărilor din Ungaria de Sus.⁴⁸

Relațiile cu Moldova, unde din ianuarie 1608 tronul fusese ocupat definitiv de Constantin Movilă, au debutat sub auspicii mult mai favorabile, dar s-au deteriorat curînd, din pricina atitudinii lui Báthory. Inițial, așa cum a notat Michael Weiss, principele, printr-un emisar secret, a cerut ajutor militar de la Constantin Movilă pentru înlăturarea lui Radu Șerban. Domnul moldovean a salutat cu

bucurie planul și a făgăduit să-și dea concursul.⁴⁹ Ostilitatea lui Constantin Movilă este deplin explicabilă, dacă ne gândim că, în confruntarea recentă cu vărul său Mihăilăș, Radu Șerban îl sprijinise pe acesta din urmă.⁵⁰ Putem deduce așadar că, la sfârșitul primăverii anului 1608, raporturile dintre Moldova și Țara Românească erau încă încordate. Iar, pe de altă parte, înțelegem ușor de ce Radu Șerban a acceptat numaidecât, fără nici o dificultate, să refacă legăturile politice cu Transilvania, prin recunoașterea noului principe de acolo.

Același Ioan Imreffy, după ce s-a înapoiat din Țara Românească, a fost pus și în fruntea soliei care s-a dus în Moldova, unde, la Iași, în 18 iulie 1608, vodă Constantin Movilă a semnat actul lui de alianță cu Gabriel Báthory, în care, în preambul, era subliniată ideea nevoii reciproce de menținere a tradiționalei prietenii a celor două state învecinate.⁵¹ Tratatul a fost, însă, ratificat solemn abia toamna târziu, când și orașele săsești Sibiu, Sighișoara, Brașov, Mediaș și Bistrița au fost obligate să adere la el printr-un act separat, din 22 noiembrie 1608, al cărui text de asemenea ni s-a păstrat.⁵² Totuși, foarte curînd, în pragul lunii iunie a anului următor, Gabriel Báthory a denunțat acest tratat, trimițîndu-l în Moldova pe Michael Weiss ca să restituie actul lui Constantin Movilă și să-l ceară pe cel al principelui. Motivul: în iulie precedent, Ioan Imreffy pretinsese de la domnul Moldovei și un tribut de 8.000 de florini, primind, după cît se pare, o promisiune verbală în acest sens. Dar, nici după al treilea termen fixat de principe, suma respectivă nu fusese achitată.⁵³ Weiss a sosit la Iași în 7 iulie 1609, însă în audiența la domn, acordată lui în 10 iulie, acesta și sfetnicii lui au refuzat să rupă tratatul, în final, cîteva zile mai târziu, solul a abandonat pur și simplu actul lui Constantin Movilă, fără a izbuti să recupereze și documentul similar al lui Gabriel Báthory, așa cum i se poruncise.⁵⁴ Ulterior, în 12 noiembrie același an, un sol al lui Constantin Movilă, vistierul Precop Caraiman, s-a înfățișat la Alba Iulia, cu bogate daruri și 2.000 de florini, precizînd că și restul sumei pretinse drept tribut va fi plătit într-un scurt răstimp.⁵⁵ Principele a acceptat darurile, dar nu și banii, arestîndu-l pe sol și trimițîndu-l la Brașov, cu porunca să fie reținut pînă în clipa cînd de la curtea din Iași va veni actul semnat de el. Lucru care s-a întîmplat, probabil, în ajunul zilei de 23 martie 1610, deoarece abia atunci a putut pleca din Brașov spre casă solul moldovean.⁵⁶ Concomitent au început să circule, ca de altminteri și în primăvara anului precedent,⁵⁷ zvonuri despre pregătiri de război ale lui Báthory, care ar fi vrut să instaleze în Moldova un alt domn. Totuși, în 5 mai 1610, la Cracovia se știa că principele a fost silit să-și abandoneze planul, dar numai în urma unui ordin expres din partea sultanului.⁵⁸

Întreaga stare conflictuală din relațiile cu Moldova, evocată mai sus, luminează din plin telurile de dominație ale lui Gabriel Báthory. În legătură cu suma de bani pretinsă de la Constantin Movilă, Nicolae Iorga a șovăit, scriind că în ea „poate nu trebuie a se vedea un tribut.”⁵⁹ Însă, în 1612, pretendentul Andrei Géczy îi pune în față lui Báthory, printre altele, și următoarea acuzație, care nu mai lasă loc pentru nici un dubiu: „Nemulțumindu-te cu ațita, ai aruncat bir anual asupra Munteniei și Moldovei și peste împăratul (semețindu-te) spre ruina țării și a creștinilor, cu care prea puternicul împărat (=sultanul) avea alianță, ai cerut bani în fiecare an.”⁶⁰ Presiunile la care era supusă Moldova l-au îndemnat pe Constantin Movilă să caute împăcarea cu domnul Țării Românești. Nu cunoaștem momentul exact cînd aceasta s-a produs. Oricum, ea era un fapt împlinit în martie 1610, cînd Radu Șerban îl trimitea pe boierul său, Papa vistierul din Greci, în Polonia, ca să-i cumpere acolo un castel în care, la nevoie, să se poată retrage.⁶¹ Noua alianță moldo-munteană va constitui un factor hotărîtor în evoluția ulterioară a evenimentelor.

Principele Gabriel Báthory a convocat o dietă la Bistrița pentru data de 25 martie 1610.⁶² Un grup de nobili, în frunte cu însuși cancelarul Ștefan Kendy și generalul Baltazar Kornis, nemulțumiți de conduita lui, au pus la cale să-l surprindă și să-l ucidă pe drum, la un popas de noapte, dar conspirația a fost descoperită.⁶³ Baltazar Kornis a fost prins, însă alți membri ai conjurației, printre care și cancelarul Kendy, au scăpat cu fuga, peste hotar, unii în Moldova și Țara Românească.⁶⁴ De acum încolo, relațiile dintre Báthory și Radu Șerban vor evolua sub semnul unei accentuate suspiciuni reciproce (*erat alter de altero non in parvo timore et metu*), generată în primul rînd de teama principelui că nobilii ardeleni pribegi din Ungaria de Sus s-au înțeles cu imperialii și au luat legătura cu domnul Țării Românești, pentru a-l ataca din două direcții.⁶⁵ De fapt, așa cum atestă o scrisoare din 15 mai 1610, a nunțiului apostolic Placido de Marra, la Viena

parvenise în original un proiect, semnat de doisprezece fruntași ai opoziției din sânul nobilimii transilvănene, care, în vederea răsturnării lui Báthory, prevedea - pe lângă ajutorul de la Habsburgi și o răscoală a secuilor și sașilor - atragerea în lupta contra „tiranului” a domnilor Moldovei și Țării Românești. Dar în cercurile bine informate se știa deja că nu se va da curs acestui proiect.⁶⁶ Deocamdată, palatinul George Thurzó s-a îndreptat spre Transilvania și, în localitatea Tășnad, la 9 iunie 1610, s-a întâlnit cu Gabriel Báthory și i-a cerut să modifice tratatul încheiat în toamna anului 1608 cu Mathias de Habsburg, devenit atunci rege al Ungariei, în sensul anulării clauzei care, în cazul izbucnirii unui război între imperiali și Poartă, nu-i silea pe transilvăneni să participe la efortul militar antiotoman.⁶⁷ Întâlnirea nu a dat nici un rezultat. A fost, în realitate, o încercare a autorităților habsburgice de a se lămuri asupra opțiunii politice fundamentale a principelui, bănuind de prea strînse legături cu otomanii.⁶⁸ Însă, ceva mai târziu, în toamnă, Gabriel Báthory va denunța la Poartă această inițiativă habsburgică, pentru a-l încredința pe sultan că pacea generală nu va mai dura mult, iar lui trebuie să i se dea mînă liberă ca să înlăture pe domnii din Moldova și Țara Românească, numai astfel el fiind în stare să creeze, din cele trei state de la Dunărea de Jos, un obstacol serios în calea previzibilei mișcări a imperialilor...⁶⁹

În 11 iulie 1610, la Cluj, în prezența solilor Țării Românești și Moldovei, a fost executat Baltazar Kornis. Cu acest prilej, Báthory a refăcut tratatul de alianță cu Constantin Movilă.⁷⁰ În aparență, deci, confederația celor trei state era restabilită și continua să funcționeze.⁷¹ Dar, în paralel, tot în iulie, în tabăra polonă de lângă Smolensk își făcea apariția, alături de solul Moldovei, un reprezentant al lui vodă Radu Șerban al Țării Românești, care, în numele stăpînului său, depunea jurămint de credință față de regele Poloniei.⁷² Dar, pe de altă parte, grupul de pribegi ardeleni, văzînd imobilismul autorităților habsburgice la cererile lor de ajutor, se pusese, la rîndul lui, sub protecție polonă, fostul cancelar Ștefan Kendy începînd să recruteze mercenari în vecinătatea hotarului cu Moldova. Aceste desfășurări nu au scăpat Habsburgilor, care au estimat că se ivise pericolul ca polonii să-și instituie controlul asupra Transilvaniei, în condițiile declanșării luptei pentru eliminarea de la cîrma acesteia a lui Gabriel Báthory.⁷³ De aceea, la 1 decembrie 1610, un emisar habsburgic, Cesare Gallo, era trimis în țările române, cu împuternicirea de a încheia tratate de alianță între curtea imperială și cei doi domni, îndreptate împotriva lui Báthory, dar menite totodată să-i atragă sau mențină - cazul lui Radu Șerban! - pe ei înșiși în orbita de influență a Casei de Austria.⁷⁴ La capătul anului 1610 vechea rivalitate polono-habsburgică pentru dominația asupra spațiului carpato-danubian era, prin urmare, pe punctul să se reaprindă.

Tot acum, însă, evenimentele au început să se precipite, din inițiativa lui Gabriel Báthory. Se pare că la aceasta au contribuit dezvăluirile lui Sigismund Sarmaságy, unul dintre fugarii din Polonia, care în noiembrie a preferat să se întoarcă în Transilvania și să ceară iertare principelui.⁷⁵ Așa se face că, în 17 decembrie 1610, principele a ocupat Sibiul, sub acuzația că Senatul orașului a conspirat împotriva sa împreună cu Radu vodă Șerban și cu Ștefan Kendy.⁷⁶ Apoi, în fruntea oștilor sale, s-a îndreptat către Țara Bîrsei, iar de acolo, în 27 decembrie, a plecat peste munți, în Țara Românească.⁷⁷ Radu Șerban, care desigur că nu se aștepta la un asemenea atac masiv în plină iarnă, cînd traversarea munților era atît de dificilă din pricina zăpezii, a fost practic luat prin surprindere și nevoit să se refugieze în Moldova.⁷⁸ În 7 ianuarie 1611, Gabriel Báthory se afla în Tîrgoviște, de unde trimitea în grabă în solie la Poartă pe Paul Keresztesy, banul de Lugoj și Caransebeș, ca să-și justifice acțiunea, întreprinsă în pofida cererii insistente a sultanului, transmisă lui chiar la începutul lunii decembrie, de a nu tulbura în nici un fel liniștea din aceste părți.⁷⁹ Principele solicita la Poartă să i se recunoască stăpînirea asupra Țării Românești.⁸⁰ De altminteri, din prima clipă el și-a modificat titlul în chipul următor: „...Dei gratia Transylvaniae, Valachiae Transalpinæque Princeps, partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.” Iar actele ce le-a emis pe durata șederii în Țara Românească au fost prevăzute cu mențiunea: „in sede nostra principali Tergouistia.”⁸¹ Pe de altă parte, banul Paul Keresztesy a fost însărcinat să ia contact cu pretendentul Ștefan Bogdan, care de mai multă vreme adăsta la Poartă, pentru a încheia cu el un act de înțelegere formal, în temeiul căruia Báthory se angaja să-l așeze în scaunul domnesc al Moldovei, în locul lui Constantin Movilă.⁸² Unele știri par să ateste că principele vroia să-i dea în căsătorie pe sora sa.⁸³ Mărturiile de care dispunem dezmint categoric opinia pe care Gabriel Báthory a încercat s-o

acrediteze ceva mai târziu, la curtea imperială habsburgică, anume că el a acționat limitat, numai ca să dejoace urzelile lui Radu Șerban, fără să fi „plănit lucruri mai mari,” deoarece „n-a îngăduit să fie atinsă măcar Moldova, cu toate că ea atunci nu era pregătită de război.”⁸⁴ În realitate, a așteptat doar acceptarea de către Poartă a faptului împlinit, cucerirea de către el a Țării Românești, spre a putea purcede fără teamă din această direcție la executarea viitorului pas.

Cele aproximativ două luni de stăpânire a principelui în Țara Românească ne arată că s-a ținut practic o anexare a acesteia. În afara titlului de „prinț al Transilvaniei și Valahiei Transalpine,” pe care și l-a asumat, ne gândim acum la trei acte ce ni s-au păstrat, din 26 ianuarie, 20 și 26 februarie 1611, care pun în lumină politica lui Gabriel Báthory de depedare a boierimii autohtone și de „colonizare” cu elemente ale nobilimii maghiare din Transilvania.⁸⁵ Totodată, atrage atenția, în același sens, înverșunarea cu care au fost prădate și avariate, am spune în chip sistematic, mai toate marile mănăstiri ale Țării Românești.⁸⁶ În sfârșit, lămuritoare sînt și alte două mărturii, dintre care una aparține lui Gabriel Báthory însuși, iar cealaltă lui Ioan Imreffy, principalul său consilier și, de fapt, autorul din umbră al loviturii din Țara Românească. La 10 martie 1611, încă aflat în Tîrgoviște, principele scria unui înalt dregător otoman că s-a conformat deciziei sultanului și i-a cedat scaunul domnesc al Țării Românești lui Radu Mihnea. El nu-și ascundea, însă, nemulțumirea și adăuga: „Cît privește ceea ce a scris mărita voastră domnie, că nu trebuie să urmez pilda acelui tîlhar de Mihai vodă, dacă preaputernicul împărat (=sultanul) a putut încredința unui asemenea tîlhar o provincie atît de mărită (ca Transilvania) și un neam ca al nostru, cu atît mai mult (ar fi putut încredința) unui principe de stirpe crăiască pe muntenii neputincioși (*impotentes Walachos*) și fără de stăpîn, de unde se vede că mai multe i s-au dat acelui tîlhar decît, acum, omului de bine. Ci pe Mihai vodă nu puterea împărătească, ci aceea a ungurilor l-a izgonit din Transilvania, iar rămășițele lui din Muntenia (*Transalpina*), dușmane împăratului, nimeni n-a putut să le gonească, pînă la noi, care am mers ,asupra lor.”⁸⁷ Așadar, printre rînduri, expediția în Țara Românească este înfățișată ca o replică finală a „ungurilor” transilvăneni la acțiunea lui Mihai Viteazul. Iar Imreffy, într-un lung mesaj către Sigismund Forgách, generalul imperial din Cașovia, redactat în Sibiu, la 19 aprilie 1611, susținea că principele „l-a lăsat acum în Țara Românească” pe Radu Mihnea „nu ca pe un prieten al său, sau ca pe un ,vecin, ci ca pe o slugă a sa,” cu completarea: „Și pentru Moldova găsim om asemenea și numai supus și numai de am putea reocupa hotarul națiunii maghiare, Dumnezeu și vremea ne va învăța.”⁸⁸ Cu alte cuvinte, așa cum a conchis Nicolae Iorga, Gabriel Báthory „aducea nu numai numele unei dinastii așa de mîndre, dar și idealul lui Sigismund: *Dacia supt hegemonia Ungurilor din Ardeal*”. Iar, pe de altă parte, el vroia „suprimarea privilegiilor săsești și *prefacerea Sibiului în capitală a regatului dac*.”⁸⁹ Faptele și mărturiile trecute în revistă și de noi verifică, credem, din plin această încheiere. Cu precizarea că, după opinia noastră, modificarea introdusă de Iorga în tălmăcirea românească a actului lui Imreffy - „neamul unguresc” în loc de „națiunea maghiară”!⁹⁰ - nu ni se pare absolut necesară. Conflictul lui Báthory cu sașii transilvăneni are un pronunțat caracter de luptă națională, în accepțiunea noțiunii atribuită de istorici epocii moderne.⁹¹ Și am îndrăzni să-l asemuim cu dramaticele confruntări dintre români și greci, fenomen intern care va domina chiar în aceeași epocă evoluția societăților din Țara Românească și Moldova.

Care erau cu adevărat raporturile lui Gabriel Báthory cu noul domn al Țării Românești, numit și trimis de la Poartă? Mai întîi trebuie precizat că Radu Mihnea a fost *cerut* de un grup de boieri și ierarhi, printre care însuși mitropolitul Luca, cu toții refugiați peste Dunăre din pricina invaziei. Cronicarul Matei al Mirelor lasă Chiar să se înțeleagă că a avut loc o adunare a Stărilor, compusă din pribegii care răzbatuseră în teritoriu otoman, și care a deliberat asupra soluțiilor de salvare a țării de pustiitoare ocupație a ostașilor principelui. Cu acest prilej s-a ajuns la hotărîrea de a se face apel la sultan și de a fi chemat pe tron Radu Mihnea, pretendent agreat de turci.⁹² Altfel spus, dintre două rele a fost ales cel mai mic, cel puțin în acel moment de gravă criză. Iar opțiunea respectivă a dat rezultatul scontat, deoarece Báthory nu a cutezat să se opună deciziei Porții și a consimțit să se retragă. Zece zile după ce el părăsea Tîrgoviștea, acolo își făcea intrarea Radu Mihnea, întîmpinat de Gabriel Bethlen, care i-a lăsat spre pază un detașament de 400 de călăreți. Un martor ocular al evenimentelor, cronicarul Francisc Mikó, explică astfel gestul desemnării lui Gabriel Bethlen

pentru primirea noului domn în capitala sa: „... să fie de față, când se va așeza în scaunul domnesc, ca după aceeaia cunoscînd că noi am fost pricina de au dobîndit domnia muntenească, cu vreme, când se va fericî, Gavriil Batori încă se capete *ceva dar pre an de la dînsul*” (s.n. - Șt. A.).⁹³ Pare deci probabil că, din capul locului, principele i-a pretins lui Radu Mihnea un tribut, în schimbul ajutorului său militar, dar și ca semn al dependenței față de el. Este sigur, pe de altă parte, că între cei doi a fost încheiat un tratat. Un asemenea act este pomenit în scrisoarea lui Ioan Imreffy, din 19 aprilie 1611. Dar mai curînd atunci pare să fi fost vorba doar de o înțelegere personală între Radu Mihnea și Báthory, în care figura, poate, și angajamentul celui dintîi de a plăti un „dar” anual.⁹⁴ Un tratat formal, ratificat și de reprezentanții Stărilor din Țara Românească, nu a fost, însă, încheiat decît mai tîrziu, probabil la sfîrșitul anului 1611.⁹⁵ Iar acesta, potrivit chiar mărturiei lui Radu Mihnea, nu se deosebea decît sub un singur aspect de formulările îndătinate: dintre inamicii potențiali ai celor doi parteneri era exceptat sultanul, în raport cu care nu mai erau ținuți să-și acorde reciproc ajutor.⁹⁶ Este primul tratat dintre Țara Românească și Transilvania despre care avem știință că includea o astfel de prevedere, ce oglindea dependența comună de Poartă. Semnificativ credem a fi faptul că, la o cerere de bani din partea lui Báthory, Radu Mihnea îi răspundea practic cu un refuz, scuzîndu-se în 12/22 decembrie 1611, că Țara Românească a fost „pustiită de toate,” căci „războiul în această țară n-a ținut o lună sau două, ci un an deplin.”⁹⁷ Și în plus, episodul „domniei” lui Gabriel Báthory în Țara Românească era astfel evocat într-un act intern, din 18/28 aprilie 1612, al lui Radu vodă Mihnea: „... atunci s-a întîmplat țării schimbare, de a ieșit Radul vodă Șerban din țară și au venit aici în țară ungurii cu Batăr Gabor craiul Ardealului, de au robit și au jefuit toată țara!”⁹⁸ Se vede așadar limpede că, atît în fapte, cît și în concepție, „supunerea” Țării Românești față de voința lui Báthory, cel puțin în faza a doua a domniei lui Radu Mihnea, după revenirea lui în scaun, în toamna lui 1611, a fost foarte relativă. Am făcut această precizare, deoarece principele, cu nețărnut orgoliu, și-a menținut mereu în titlu numele Țării Românești, ba chiar a pretins de la autoritățile habsburgice, în cursul tratatelor din primăvara anului 1611, să i se recunoască adaosul.⁹⁹

Între timp, dacă pe față Habsburgii au continuat pertractările cu Báthory, în secret au pregătît răsturnarea lui. În 20 și 28 februarie 1611, emisarul Cesare Gallo încheia, la Roman și Iași, tratate de alianță cu Radu Șerban și, respectiv, Constantin Movilă, în temeiul cărora aceștia, în momentul punerii în mișcare a oștilor lor către Transilvania, aveau să beneficieze, dinspre apus, de sprijinul militar al imperialilor.¹⁰⁰ În 27 mai 1611, Radu Șerban încă se găsea în tabăra de lîngă Roman, unde-și concentrase forțele, alcătuite în principal, pe lîngă oșteni moldoveni, din mercenari poloni și cazaci.¹⁰¹ El a trimis înainte, în Țara Românească, pe fostul său mare sluger Stanciul, care a adus în taină, unui grup de mari boieri, „Mîrzeștii” - de la numele fostului mare spătar Mîrzea, care îi conducea! -, precum și roșilor, prin care se înțeleg cetele de mici boieri organizate militărește, vestea că el este pe punctul să treacă hotarul.¹⁰² Aceștia s-au răscurat numaidecît și la Iași, în 5 iunie 1611, se știa deja că au pus stăpînire pe țară, după ce au nimicit detașamentul de haiduci și secui al lui Ioan Lugossi, rămas pe lîngă Radu Mihnea din porunca lui Báthory.¹⁰³ Iar domnul numit de Poartă, părăsit de toți, și-a aflat scăparea cu fuga, în raiaua de la Giurgiu.¹⁰⁴ Pe de altă parte, în 29 mai 1611, principele transilvănean, informat de cele ce erau pe cale să se întîmple în Țara Românească, făcea apel la Poartă, încercînd să provoace un atac turco-tătar, sub motivul că, dacă acțiunea lui Radu Șerban va izbuti, există perspectiva ca ambele state extracarpătice să încapă definitiv în orbita politică a Poloniei. El se oferea să pătrundă dinspre miazănoapte în Țara Românească, iar apoi să intervină și în Moldova, unde cerea ca în locul celui alt „trădător,” Constantin Movilă, să fie pus protejatul său, Ștefan Bogdan.¹⁰⁵

Confruntarea decisivă dintre cei doi protagoniști ai evenimentelor din 1611, Radu Șerban și Gabriel Báthory, în chip evident nu mai putea întîrzia. Cel dintîi, odată stăpîn pe Țara Românească, și-a strîns oștile și în 19 iunie se găsea cu tabăra la Buzău, de unde anunța pe palatinul George Thurzó că va trece îndată munții. De aceea cerea aplicarea tratatului din iarnă, adică fîgăduitul atac habsburgic dinspre Ungaria de Sus.¹⁰⁶ Vodă Radu, în cursul aceleiași luni, s-a înțeles pe ascuns cu Michael Weiss, acum primar al Brașovului, hotărît să-l doboare pe Báthory, din pricina ocupării Sibiului și a amenințării pe care acesta o reprezenta, în perspectivă, pentru toate comunitățile săsești

din Transilvania.¹⁰⁷ De partea lui, principele și-a adunat și el forțele și a înaintat în Țara Bîrsei, trimițînd un puternic detașament la Bran, ca să blocheze trecătoarea de la Rucăr, pe unde credea că va încerca să pătrundă vodă Radu.¹⁰⁸ Acesta, însă, s-a folosit nu de vreunul din pasurile obișnuite, ci de cărările umblate doar de păstori de pe plaiurile Teleajenului.¹⁰⁹ Iar în ziua de 10 iulie 1611, lîngă Brașov, domnul Țării Românești a cîștigat o strălucită victorie, silindu-l pe Báthory să se refugieze, cu rămășițele oștilor sale, între zidurile Sibiului.¹¹⁰

De abia acum, în urma acestei biruințe, s-au pus în mișcare, în sfîrșit, și Habsburgii. Mobilul real al intrării în acțiune a acestora ne este dezvăluit de două scrisori ale palatinului George Thurzó, ambele din 17 iulie 1611. În prima, adresată regelui Mathias de Habsburg, el comunica știrea înfrîngerii lui Báthory și anunța măsurile ce le va lua în noile împrejurări - va trimite, cu oști, în Transilvania, fără nici o zăbavă pe Sigismund Forgách, iar pe Cesare Gallo, într-o nouă misiune diplomatică pe lîngă cei doi voievozi români, ca nu cumva „românii și polonii să cuprindă țara.”¹¹¹ Mai lămuritoare este cealaltă scrisoare, cu instrucțiunile pentru Cesare Gallo. Printre altele, solul trebuia „să atragă atențiunea lui Radu că nu are nici un drept la Ardeal și că e dator să-l cedeze Craiului.”¹¹² Deci, în tabăra habsburgică exista teama ca vodă Radu să nu profite de situație și să repete gestul lui Mihai Viteazul de a se înstăpîni asupra Transilvaniei și, în plus, din punct de vedere politic, atît Țara Românească, cît și Transilvania, „să se alătore la regatul polon.”¹¹³ De aceea, în vreme ce Radu Șerban s-a îndreptat către Sibiu, generalul Forgách a pătruns, la rîndul lui, în Transilvania și, după ce a ocupat Clujul, în 4 august 1611 se găsea la Sebeșul Săsesc, la distanță de „patru mile” de oștile domnului muntean. Generalul aflase că vodă Radu ar fi convocat pentru 1 august o dietă a nobilimii ardeleni la Cincul Mare, dar nu știa ce rezultat a avut această adunare sau dacă măcar s-a putut întruni.¹¹⁴

În acest context răsare următoarea știre, consemnată la Poartă, în 6 august 1611, de bailul Simon Contarini: „... Se spune că bătrînii (=sfetnicii de frunte) Transilvaniei ar fi pentru trimiterea la această Poartă a oamenilor lor, pentru ca să le fie lăsat principe al acelei țări Șerban, nemaivîrînd să se supună iarăși lui Báthory” (*Dicono, che li antiani della Transilvania sieno per inviar a questa Porta loro huomini perche sia lasciato loro Șerban in Prencipe di quel paese non volendosi piu rissottomettere al Battori*).¹¹⁵ Acesta este al doilea izvor, după cel din 1607, care indică existența, în mediul politic transilvănean, a unui curent favorabil ideii aducerii la cîrma principatului a domnului muntean. Și tocmai fiindcă dispunem de două mărturii, de origine diferită, dar care vorbesc de unul și același lucru, sîntem ispitiți să le acordăm credit. Putem conchide astfel, desigur în chip provizoriu și cu prudența necesară, că experiența lui Mihai Viteazul a lăsat urme durabile în viața societății transilvănene, anumiți factori politici dinlăuntrul principatului fiind înclinați să accepte repetarea ei, cel puțin sub urmașul și demnul său continuator, care a fost Radu Șerban.

Dieta convocată de Radu Șerban, care avea să decidă asupra viitorului politic al Transilvaniei, nu s-a putut ține. A urmat o altă convocare a Stărilor transilvănene, la Mediaș, pentru ziua de 25 august, făcută de astă dată în numele ambilor comandanți ai forțelor care-l asediau în Sibiu pe Gabriel Báthory.¹¹⁶ Habsburgii așteptau de la această dietă o modificare în favoarea lor a statutului politic al Transilvaniei. Într-adevăr, după cît ne spun anumite surse, ea ar fi trebuit să aleagă nu un principe, ci „un guvernator sau un voievod,” de fapt trei candidați la acest post, dintre care unul avea a fi desemnat ulterior de regele Mathias al Ungariei.¹¹⁷ În felul acesta Transilvania ar fi devenit o simplă provincie a Casei de Austria. De partea lui, Radu Șerban nu pare să fi nutrit, cel puțin aparent, nici o ambiție politică. O dovadă retrospectivă este raportul din 18 februarie 1612 al lui Hans von Mollart, înalt consilier habsburgic, în care, între altele, era discutată, la solicitarea regelui Mathias II, chestiunea încrederii față de fostul domn muntean: „... Radu a fost statornic tot timpul față de maiestatea-voastră regală, a intrat la momentul potrivit în țară (=Transilvania), peste Báthory și nici nu a abuzat de norocul său, cum ar fi putut de fapt să o facă, s-a arătat a fi dispus să obțină Transilvania, împotriva lui Báthory, pentru maiestatea-voastră regală.”¹¹⁸ Pare așadar probabil că, în împrejurările din 1611, la fel precum în anul 1603, Radu Șerban nu a avut în vedere decît restabilirea controlului imperialilor înlăuntrul arcului carpatic, ceea ce i-ar fi asigurat o perspectivă mult mai liniștitoare în raporturile cu Poarta.

Însă la Poartă evenimentele din iarna și de la începutul verii lui 1611 au fost interpretate ca semne ale unei extrem de periculoase evoluții pentru interesele otomane la Dunărea de Jos.¹¹⁹ Bailul Simon Contarini, în relația lui concluzivă înfățișată Senatului venețian în 1612, arată că cel dintâi motiv al hotărârii sultanului Ahmed I de a pune capăt războiului cu Iranul Safavid, care dura din 1603, a fost teama ca polonii, din pricina orientărilor lui Constantin Movilă și Radu Șerban, să-și realizeze în sfârșit obiectivul de a exercita „simultan” un protectorat politic asupra Moldovei și Țării Românești.¹²⁰ Tot el a remarcat, în chip cum nu se poate mai just, că, de fapt, turcii s-au folosit de Gabriel Báthory ca de un instrument pentru înlăturarea lui Radu Șerban, care rămăsese în ochii lor un domn pus în Țara Românească de împăratul creștin, în timpul războiului trecut, și „numai apoi confirmat” de sultan. Ca atare, ei au dorit să se revină la situația dinainte, când „domnii erau trimiși de la Poartă în Țara Românească și Moldova,” fără ca nici împăratul creștin în prima, nici regele polon în cealaltă să se poată amesteca în vreun fel.¹²¹ Altfel spus, programul otoman din 1611, pentru aplicarea căruia turcii au vrut să fie dezlegați de problema fromului asiatic, a fost restabilirea completă a dominației în Țara Românească și Moldova. Pe de altă parte, potrivit aceluiași excelent observator, nici Gabriel Báthory, în pofida serviciului adus Porții prin atacarea lui Radu Șerban, nu se bucura de o prea mare încredere, tonul și insistența cu care el a solicitat să i se recunoască stăpânirea peste Țara Românească - unde, după Contarini, ar fi vrut să instaleze „un suo nipote”! - stîrnind bănuiala că, în taină, ar fi putut fi înțeleș cu Habsburgii...¹²²

Redobîndirea Țării Românești de către Radu Șerban și, apoi, intrarea lui în Transilvania, cu rezultatul cunoscut, au întărit decizia autorităților otomane de a nu mai îngădui cu nici un preț menținerea *statu-quo*-ului creat în urma războiului cu Liga creștină. De aceea, în vara lui 1611, Poarta a pus în joc mijloace militare considerabile, care l-au silit pe Radu Șerban să abandoneze asediul Sibiului și, în septembrie, să răzbată cu greu, prin Țara Românească invadată, din nou în Moldova, de unde a apucat pe calea unui exil fără întoarcere.¹²³ După succesul reșezării lui Radu Mihnea pe tronul Țării Românești, turcii s-au grăbit, așa cum a notat iarăși bailul venețian, să purceadă și la scoaterea Moldovei din orbita de influență a Poloniei,¹²⁴ situație în fond lăsată moștenire tot de războiul din răstimpul 1593-1606, de care regatul de la miazănoapte - fără să participe la el! - a profitat, instalînd la cîrma ei familia Movileștilor. Și astfel, în decembrie 1611, în scaunul domnesc de la Iași era pus, cu ajutorul unor forțe turco-tătare, Ștefan Tomșa, pretendent protejat de caimacamul Gurdjü Mehmed pașa, și care nu avea rude și proprietăți în Polonia, precum Constantin Movilă, ci... un socru la Constantinopol!¹²⁵ Noul domn, în bătaia de la Cornul lui Sas (5/15 iulie 1612), a înfrînt oastea cu care Constantin Movilă, susținut de cumnatul său Ștefan Potocki, spera să-l izgonească și a inaugurat o politică internă dură, marcată de execuții de boieri și confiscări de domenii, în scopul lichidării „partidei” filo-polone, pe care se bazuiau și pretențiile Movileștilor.¹²⁶

Am recurs intenționat, în cele de mai sus, pentru deslușirea esenței fenomenelor petrecute în cursul anului de răscruce 1611, la estimările unui observator contemporan de talia diplomatului venețian Simon Contarini. El nu numai că a sesizat modificarea majoră intervenită în țările românești extracarpătice prin așezarea în fruntea lor a lui Radu Mihnea și a lui Ștefan Tomșa, adică ruperea echilibrului între marile puteri ale timpului ce se confruntau mai mult sau mai puțin direct pentru dominația asupra spațiului de la nordul Dunării de Jos, în favoarea Imperiului otoman, dar a intuit perfect corect și șansele de viitor ale lui Gabriel Báthory. Astfel, el a prevăzut că turcii, care-l suspectau deja pe principe de instabilitate politică, vor purcede la un moment dat și la înlocuirea lui. Ba chiar Contarini, cu nedezmînită finețe politică, a mers pînă acolo încît a întrezărit și faptul că Báthory, într-o atare situație, va încerca să se împace *in extremis* cu domnii români detronați, ca să antreneze, prin intermediul lor, Imperiul habsburgic și Polonia, în lupta pentru recuperarea celor trei state.¹²⁷ Cum se știe, într-adevăr, după o primă tentativă, neizbutită, de a provoca, cu ajutorul Brașovului, în anul 1612, căderea lui Gabriel Báthory,¹²⁸ în vara anului următor Poarta a organizat o expediție de anvergură, cu participarea lui Radu Mihnea și a lui Ștefan Tomșa, care a adus rezultatul scontat.¹²⁹ Și astfel, la 23 octombrie 1613, „ales” de Stările ardeleni întrunite la Cluj, își va începe o lungă domnie Gabriel Bethlen de Ictar.

Programul politic al noului principe poate fi deslușit din unele afirmații pe care le-a făcut în contextul evenimentelor din cursul anului 1611. De pildă, el spunea atunci răspicat că turcii nu vor îngădui niciodată să se piardă controlul asupra Transilvaniei, deoarece „dacă s-ar desface Ardealul, atunci s-ar desface și cele două țări românești și de aici s-ar trage pieirea imperiului întreg”. Este cuprinsă în această afirmație a lui și o recunoaștere implicită a interdependenței politice totale a celor trei state din spațiul carpato-danubian. Pe de altă parte, în același text, redactat la Deva, în 19 iulie 1611, Gabriel Bethlen a vădit un punct de vedere extrem de pesimist față de capacitatea imperialilor de a păstra Transilvania, în confruntarea cu „superputerea” de pe țărmurile Bosforului: „Să lase ei în pace Ardealul, să nu umble să-l cuprindă, căci dacă nu l-a iputut ținea Ferdinand împotriva turcilor” - referire la împrejurările din anul 1556! - „cu atât mai puțin îl vor putea ei păstra” (acurn). În sfârșit, pentru el statutul politic cel mai potrivit pentru Transilvania rămânea cel al principatului, singura formulă capabilă să garanteze o autonomie *de facto* față de ambele mari puteri: „Mai ibine va fi dacă Ardealul își va avea principele său ales, atât cu privire la nemți, cât și la turci.”¹³⁰ Sînt acestea toate gânduri care prefigurează admirabil orientările fundamentale ale lui Bethlen, din momentul în care va ajunge la cîrma Transilvaniei.

După aplanarea conflictului cu sașii - principele a consimțit să părăsească Sibiul în februarie 1614 -, nu fără contribuția autorităților otomane,¹³¹ la 1 iulie 1614, la cererea expresă a lui Gabriel Bethlen, sultanul Ahmed I a emis un act de legămînt (*ahd-name*), destinat Stărilor transilvănene, în care era confirmată autonomia internă, politică și religioasă, a Transilvaniei. Două clauze din acest act ținteau să împiedice legături prea strînse cu statele românești extracarpatiche. Domnii Moldovei și Țării Românești, ca de altminteri și regele polon, nu aveau voie „de a cumpăra cetate dintre cetățile Transilvaniei”. Iar, dacă vreunul din domnii români s-ar fi „răsculat” față de Poartă, era interzis transilvănenilor să-i acorde drept de trecere sau azil.¹³² Pe de altă parte, în schimbul înscăunării lui, principele Bethlen a fost silit să făgăduiască turcilor că va ceda cetățile Lipova și Inău, gest care trebuia, alături de pacificarea internă, să ofere Porții dovada concretă asupra veritabilelor sale intenții. Sub acest din urmă aspect, el a încercat, însă, să tergiverseze, în pofida presiunilor, chiar militare, ale otomanilor.¹³³ Așa se face că abia în iunie 1616 turcii au izbutit, cu forța, să reocupe Lipova.

Nu ni s-au păstrat textele tratatelor încheiate de Gabriel Bethlen cu Radu Mihnea al Țării Românești și Ștefan Tomșa al Moldovei. Tot ce știm este că, în 26 octombrie 1613, cei trei cîrmuitori și-au jurat reciproc „a trăi ca frații și a nu se părăsi unul pe altul pînă la moarte,” bineînțeleas de această înțelegere avînd a beneficia în viitor sultanul.¹³⁴ Totuși, în noul cadru politic astfel creat, legăturile de tot felul dintre cele trei țări au putut fi reluate, la fel ca în vremea lui Bocskay.¹³⁵ Și este vrednic de subliniat că în însăși ambianța de la curtea imperială habsburgică, curînd după instalarea lui Bethlen, și-a făcut loc opinia potrivit căreia autonomia Transilvaniei, sub protectorat turcesc, era mai de folos creștinătății, decît o trecere a ei pe față de partea Casei de Austria, care nu i-a putut niciodată garanta un ajutor suficient.¹³⁶ Dar o asemenea opinie justifica, de fapt, așa cum observa I. Lupaș, „orientarea politică a acestei țări spre Răsărit,” adică în primul rînd spre Moldova și Țara Românească.¹³⁷

*

Proiectul așa-numitei „Dacii protestante,” atribuit principelui Gabriel Bethlen, a fost și continuă să fie controversat. De aceea, am socotit util să recurgem, din nou, direct la izvoare, ce-i drept puține la număr. Primul grup de documente referitoare la această problemă datează de la sfîrșitul anului 1624 și din prima jumătate a celui următor. A doua intervenție a principelui transilvănean în războiul de Treizeci de ani abia se încheiase, prin pacea de la Viena (22 aprilie-8 mai 1624), care-l obliga să renunțe la ducatele sileziene Oppeln și Ratibor și îi reducea subvenția primită din partea Habsburgilor de la 50.000 la 30.000 florini pe an.¹³⁸ În paralel cu tratativele purtate cu turcii în Ungaria, curtea imperială habsburgică dorea acum să și-l apropie cît mai mult pe Bethlen, pentru a evita pe cît posibil un viitor conflict în această zonă. La rîndul lui, principele dădea semne ale unei reorientări politice, mergînd pînă la afirmarea intenției de a se face catolic,

ceea ce ar fi constituit proba cea mai evidentă a părăsirii taberei puterilor protestante angajate în lupta contra Habsburgilor.¹³⁹ În această atmosferă a fost redactat la Viena, în 28 decembrie 1624, un raport al ambasadorului venețian Marco Antonio Padavin.

El începe prin a spune că, în pofida suspiciunilor curții de la Viena față de manifestările de prietenie ale lui Bethlen, la insistențele ambasadorului Spaniei - care nu mai vroia să-l „vadă pe împărat angajat în această parte” - a fost luată decizia să fie trimis în Transilvania un personaj important, „care va fi cancelarul Ungariei, episcop, care se va strădui să dezvăluie intenția celui principelui; și fiind bine a-l determina să dea un oarecare semn hotărât asupra gândului lui de a se face catolic, în chip special să încerce (să-l facă) să înceapă să restituie o anume parte din bunurile oamenilor bisericii; și vădindu-se avid de titluri de rege, să-i ofere ocazia să câștige acum, când vremea e oportună, Moldova și Țara Românească; apoi ar putea să-l atragă și cu alte asemenea promisiuni cu privire la dorințele lui; și dacă va accepta, să fie încă și arbitru în relațiile (imperiului romano-german) cu turcii, când se va întâmpla să spună adevărul în demonstrațiile lui” (*che sara il Cancelliero d'Ungheria Vescovo, il quale procurera di scoprire Vanimo di quel Principe; et essendo buono d'indurlo a dare qualche patente segno della sua intentione al farsi Cattolico, et particolarmente tentare, che cominci a rilasciare qualche parte dei beni d'Ecclesiastici, et mostrandosi avido de titoli di Re, aprirle l'occasione di far gl'acquisti hora, che riesce opportuna, di Moldavia et Valachia; che poi potrassi compiacerlo di quanto potesse desiderare, con altri simili concetti; et se assentira, che sia anco arbitro ne gl'affari con Turchi, quando dia capara di dire da vero nelle sue esibitioni*).¹⁴⁰ Inițial avem deci de-a face cu o propunere habsburgică, menită să satisfacă orgoliul lui Gabriel Bethlen prin acordarea titlului de rege, dar nu al Ungariei, pe care și-l asumase câțiva ani mai devreme, fiind apoi silit să-l abandoneze,¹⁴¹ ci al unui regat compus din Transilvania, Moldova și Țara Românească.

De ce apreciau cercurile conducătoare habsburgice momentul ca „oportun” pentru dobândirea de către Bethlen a controlului asupra țărilor românești extracarpătice? Mai explicit în această privință este un document din 15 ianuarie 1625, care cuprinde o instrucțiune a Senatului venețian pentru bailul din Constantinopol, Zorzi Giustinian, de a supraveghea îndeaproape mersul „afacerii” relatate de rezidentul de la Viena, considerată ca „foarte importantă”. În fapt, este rezumat, dar cu unele întregiri, chiar textul pe care l-am reprodus mai sus. Cităm fraza esențială: „și pentru că se arată vanitos râvnind la titlul de rege, îi va arăta calea de a-l obține cu ușurință, cu prilejul favorabil care se oferă acum, când turcul e ocupat să dobândească Moldova și Țara Românească; apoi i se va da titlul de rege al acestor locuri, și asta i se propune spre a-l face să-și îndrepte gândurile în altă parte”. (*Et perche pare si mostri vanaglorioso di titolo di Re, li aprira la strada al modo, di facilmente conseguirlo con opportuna occasione che si presenta hora, che il Turco e occupato di aquistar la Moldavia et Vallachia; de quai luochi poi se le darà il titolo di Re, et cio se li propone per far che volgi li pensieri ai altra parte*).¹⁴² Intervenția lui Gabriel Bethlen la răsărit și miazăzi de Carpați era prin urmare „oportună” deoarece turcii erau atunci preocupați de recâștigarea celor două state românești. Este desigur o referire la proaspăta și teribila invazie a tătarilor din Crimeea, care în august 1624 a lovit mai întâi Moldova, pentru ca în luna septembrie să se extindă și asupra Țării Românești.¹⁴³ Tătarii, aflați în conflict cu Poarta, au ținut ocupate cele două țări românești până toamna târziu, solicitând în ultimă instanță, ca o condiție *sine qua non* a retragerii lor și a restabilirii suzeranității otomane la Dunărea de Jos înlocuirea de pe tron a lui Radu Mihnea și a fiului său Alexandru, domnii Moldovei și Țării Românești.¹⁴⁴ Rezultă astfel că Habsburgii vroiau să-i propună lui Bethlen să pătrundă și să ia în stăpânire țările române sub pretextul izgonirii tătarilor și al restaurării autorității Porții acolo. Ulterior, ei ar fi acordat principelui transilvănean titlul de rege și, în perspectivă, i-ar fi încredințat rolul de „arbitru” în relațiile cu Imperiul otoman.

Emisarul habsburgic a plecat într-adevăr spre Transilvania în ajunul zilei de 4 ianuarie 1625, el înapoindu-se de la curtea lui Gabriel Bethlen abia către sfârșitul lunii martie, cu asigurarea că acea era „hotărât” să colaboreze de acum încolo cu imperialii, în pofida presiunilor neconținute ale ligii puterilor protestante.¹⁴⁵ Venețienii erau extrem de interesați în a contracara orice inițiativă diplomatică habsburgică în răsăritul Europei din pricina ocupării de către trupele spaniole a Valtellinei.¹⁴⁶ De aceea, bailul din Constantinopol nu a întîrziat să „tulbure apele” la Poartă,

aducînd la cunoștința reprezentanților principalelor puteri ostile Casei de Austria și Spaniei oferta transmisă lui Gabriel Bethlen. Și astfel, printr-o scrisoare din 18/28 februarie 1625 adresată direct principelui transilvănean, Sir Thomas Roe, ambasadorul englez la Constantinopol, a reluat zvonurile care circulau acolo despre tratativele cu Habsburgii, susținînd că ele erau lansate chiar de către imperiali, cu scopul de a-l discredita în ochii turcilor. Bethlen ar fi fost deci cel care ar fi făcut mereu alte propuneri împăratului Ferdinand II, mergînd pînă la ideea de a-și schimba religia. La Poartă se știa că: „...cancelarul Ungariei va fi trimis la voi, ca să vă împace și să obțină, drept pecete a convertirii voastre, predarea pămînturilor bisericii, cu vane oferte de a vă stîrni să uniți la Transilvania, Moldova și Țara Românească, care, prin autoritatea papală, să fie înălțate într-un regat și astfel o nouă coroană să fie dată înălțimii voastre” (... *the chancellor of Hungary should be sent to you, to reconcile you, and to procure, as a seale of your conuersion, the deliuey of church lands, with vaynvayne offers to stirr you vpp to vnite to Transilvania, Bugdania and Wallachia, and, by the authority of the pope, to erect them into a kingdom, and to giue your highnes a newe crowne*).¹⁴⁷ Cum lesne se poate observa, sînt reproduși exact termenii proiectului de care era informat Senatul venețian, ceea ce ne face să credem că pe acest canal au fost de fapt răspîndite zvonurile receptate în cercurile diplomatice de la Poartă.

Bailul Zorzi Giustinian a raportat, pe de altă parte, la 7 martie o lungă discuție politică pe care tocmai o avusese cu un înalt dregător otoman, „Diac Memet Bassa,” acum numit pașă de Silistra, dar care aspira să devină pașă de Buda și era un adept al continuării războiului cu Casa de Austria.¹⁴⁸ Acesta, la un moment dat, i-a arătat scrisori proaspăt sosite de la Gabriel Bethlen, în care era adusă la cunoștință sosirea la el a emisarului habsburgic, cu promisiunile știute, dar în plus și cu făgăduiala căsătoriei cu o prințesă din familia imperială, precum și a unei subvenții anuale de 100.000 de taleri. Interesantă este reacția dregătorului otoman față de ideea alipirii la Transilvania a Moldovei și Țării Românești - statul lui Bethlen era în așa măsură înconjurat de ținuturi aflate direct sub autoritatea sultanului, încît o asemenea posibilitate făcea parte din categoria „gîndurilor deșarte” (... *ma quanto a Moldavia et Valachia consideró, che trovandosi gli stati del Gábor tanto attomiati da quel del Gran Signor, erano pensieri vani*).¹⁴⁹ Și este perfect adevărat că turcii urmăreau atent orice mișcare a lui Gabriel Bethlen în privința țărilor române. Astfel, de pildă, la începutul anului după moartea lui Radu Mihnea în scaunul Moldovei, el s-a deplasat cu un corp de oaste la Brașov, de teama unei noi invazii a tătarilor, care amenința și Transilvania. Totuși, numai decît, la Poartă s-a iscat și bănuiala că această mișcare ar fi avut scopul de a impune pe tronul Moldovei un domn „dependent” de el.¹⁵⁰ Nu este, însă, credem, mai puțin semnificativ că în împrejurările din primăvara anului 1625, principele transilvănean nu a dat totuși, așa cum i-o ceruseră ambasadorii Angliei și Olandei la Constantinopol, o dezmințire explicită asupra tratatelor lui cu Habsburgii și a conținutului care li se atribuia. S-a limitat doar să confirme într-un *post-scriptum* cele susținute într-o scrisoare din Făgăraș, cu data 31 martie 1625, expediată ambasadorului olandez Cornelius Haga de căpitanul Mathias Quadt, de la curtea sa. Acesta a afirmat că zvonurile despre dorința principelui de a uni Moldova și Țara Românească la Transilvania sub auspicii habsburgice (*che alia Transilvania vogli congiunger la Moldavia et Valachia*) nu sînt altceva decît rodul unor „mașinații” ale celor care vroiau să „umbrească” raporturile lui Bethlen cu Poarta. În a doua parte a scrisorii erau repetate condițiile puse de principe puterilor protestante spre a li se alătura eventual din nou în războiul contra Casei de Austria și la care nu primise încă nici un răspuns. Pare așadar probabil că el făcea cu bună știință un joc dublu, păstrîndu-și deocamdată „porțile deschise” în ambele direcții.¹⁵¹

Că a primit într-adevăr propunerea curții imperiale de a făuri un regat din cele trei state de la Dunărea de Jos o va confirma Bethlen din nou și în modul cel mai explicit în instrucțiunile întocmite la Alba Iulia, în 22 octombrie 1627, pentru solul său la Poartă, Francisc Mikó, însărcinat să protesteze contra numirii în scaunul domnesc al Țării Românești a lui Alexandru Iliaș, „dușmanul său personal.”¹⁵² Principele a socotit nimerit să amintească, cu această ocazie, spre a-și evidenția pe cît mai mult meritele față de turci, faptul că „Papa împreună cu împăratul german ne promit să ne facă regat” (*in regem creálnak*) din Moldova, Țara Românească, precum și din *Partium* - Transilvania este subînțeleasă! -, dar el nu se lasă amăgit și vrea să nu abandoneze poziția

politică de pînă acum, dacă și Poarta își va respecta cuvîntul în privința lui.¹⁵³ Ciudat este că, exact în același moment, anume într-o scrisoare din 28 decembrie 1627 trimisă împăratului Ferdinand II de către cardinalul Pázmány, se exprima temerea că Bethlen ar încerca să se proclame „rege al Daciei” . . . cu ajutorul Porții, insistînd acolo să i se „acorde” Moldova și Țara Românească! (*Volui autem M.V. illud quoque demisse significare secretissime mihi significari Bethlenium urgere in Porta ut Moldaviam et Valachiam sibi concedant, ita rex Daciae declaretur*).¹⁵⁴ Avem de-a face, neîndoielnic, doar cu un zvon neîntemeiat, dar el este nu mai puțin o lămuritoare mărturie asupra eșecului înregistrat de Habsburgi în efortul de atragere a lui Bethlen, prin oferta transmisă lui la începutul anului 1625. Între timp, de altfel, principele transilvănean se căsătorise cu Ecaterina de Brandenburg (martie 1626), ceea ce a contribuit la strîngerea legăturilor lui cu grupul puterilor protestante și a constituit, de fapt, un răspuns la încoronarea fiului împăratului, viitorul Ferdinand III, ca rege al Ungariei (noiembrie 1625). În plus, ca o consecință directă a acestor evoluții, în același interval avusese loc a treia și cea din urmă campanie a lui Bethlen contra Casei de Austria (septembrie-octombrie 1626).¹⁵⁵

Cum au stat în realitate lucrurile în privința politicii lui Gabriel Bethlen față de statele românești învecinate? Izvoarele interne transilvănene sînt deosebit de prețioase în această problemă. Ele îi atribuie o atitudine extrem de prudentă, care a ținut întotdeauna seama de posibila reacție a Porții. Astfel, de pildă, în privința Țării Românești, unde a intervenit cu armele de două ori, totuși - cum ne spune, în memoriile lui, Ioan Kemeny - „din cauza aceasta n-a avut nici o supărare, pentru că lucrase și la Poartă.” Același nobil și om politic transilvănean a subliniat în plus că, în comparație cu predecesorii și urmașii lui la cîrma principatului, Bethlen „voievod n-a pus; nici n-a ales, țara încă n-a cuprins-o, titlu n-a uzurpat...”¹⁵⁶ Și, într-adevăr, dacă analizăm, fie și sumar, cele două împrejurări în care s-a amestecat direct în Țara Românească putem constata de fiecare dată anumite limite, fără doar și poate autoimpuse.

Mai multe documente interne strict contemporane, din Țara Românească, pomenesc de „vremea cînd a venit Lupul paharnic cu ungurii de peste munte” și l-a scos din domnie pe Alexandru vodă Iliș.¹⁵⁷ Atacul, care a ținut orașul de reședință Tîrgoviște, a fost dat prin surprindere, căci - ne spune unul din aceste acte - hrisoave domnești care apucaseră a fi redactate în luna mai 161, ” au rămas „fără peceti,” activitatea cancelariei de la curte încetînd deci brusc.¹⁵⁸ Sursele transilvănene menționează un ajutor de 700 de haiduci, pe care pribegii munteni l-au obținut de la Gabriel Bethlen și cu care au traversat munții noaptea, pentru ca în dimineața zilei de 7 iunie să se găsească în fața Tîrgoviștei.¹⁵⁹ Față de acuzația că a sprijinit pe pribegi, înfățișată la Poartă de domnul alungat, Bethlen a susținut că, atunci „cînd am auzit că boierii strîng oaste în țara mea, am trimis prin ștafetă poruncă dregătorilor să nu îngăduie nimănui adunarea de oști și nici să nu-i lase să treacă peste munți. Dar cînd a ajuns ștabela mea la Brașov, ei trecuseră cu o zi înainte!”¹⁶⁰ Sigur, dezvinovățirea are un caracter de circumstanță. Mai de crezut este principele cînd afirmă că, printr-o scrisoare, le-a cerut cu hotărîre boierilor munteni „să bage de seamă să nu aleagă un nou voievod dintre dînșii ori de aiurea, și mergînd la Poartă și arătînd starea lor jalnică să ceară de acolo alt domn.”¹⁶¹ Și lucrurile s-au petrecut într-adevăr așa, ceea ce pare a vădi mai degrabă o înțelegere prealabilă între Bethlen și pribegi. Spunem aceasta deoarece alte știri atestă că, în paralel, solul principelui la Poartă avea instrucțiuni să recomande numirea în scaunul domnesc al Țării Românești a pretendentului Marcu Cercel.¹⁶² Este așadar probabil că Gabriel Bethlen, în 1618, a căutat să profite de „răzmerița” boierilor munteni contra elementelor levantine, în primul rînd a grupului de greci cu care cîrmuia Alexandru Iliș, spre a impune pe tronul de la miazăzi de Carpați un protejat al său.¹⁶³ Încercarea nu a reușit, deoarece autoritățile otomane l-au preferat pe Gavrilaș Movilă, cu care, însă, Bethlen va sfîrși prin a stabili strînse legături, consacrate printr-un tratat în toată regula, încheiat în mai 1619.¹⁶⁴

Și cea de a doua intervenție a principelui transilvănean în Țara Românească a îmbrăcat tot aspectul unei operațiuni de „comando.” Ea a avut loc în condiții destul de obscure, în toamna anului 1624, cînd tătarii abia consimțiseră cu greu să se retragă din Țara Românească și Moldova. În această atmosferă extrem de tulbure, Bethlen a trimis peste munți pe un căpitan al său, Beldi Peter, cu o mică trupă de călăreți, cu scopul de a captura pe fostul mare vistier Necula, un grec din Ianina,

extrem de bogat, ctitor - în aprilie 1624 - al refacerii mănăstirii Gorgota.¹⁶⁵ Acesta făcea parte din „clanul” boierilor greci care-l sprijineau în ascuns pe Alexandru Iliaș, dorind revenirea lui pe tron. Un act din 15 noiembrie 1626 se referă la o răscoală a țăranilor din Țara Românească, stimulată de Necula vistierul, care pusese în fruntea ei „un boier Domn fictiv.”¹⁶⁶ Iar cronica internă a Țării Românești, pe de altă parte, pomenește de două mișcări, menite să-l înlăture din scaun pe Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea. Una dintre acestea a fost când „s-au rădicat asupra lui călărașii de la Mănești și de la Gherghița și de la Ploești și de la Rușii de Vede;” au fost însă înfrinți în lupta de „la sat la Mănești” de boierii lui Alexandru Coconul „împreună cu toată curtea.” Cealaltă încercare a pornit din apusul țării: „Atunci iar să sculase niște lotri dă peste Olt cu un domn ce-i zicea Paisie. Iar boierii prinzînd de veste, trimiseră de i-au prins și i-au omorît cu tot.”¹⁶⁷ Una dintre aceste două tentative, foarte probabil cea dinții, trebuie neîndoielnic asociată de uneltirile lui Necula vistierul din toamna anului 1624. Gabriel Bethlen a intervenit deci în sprijinul lui Alexandru vodă Coconul.¹⁶⁸ El nu a îndrăznit totuși să se atingă de persoana boierului grec prizonier, ci i-a extorcat doar o mare sumă de bani, ca preț al eliberării, trimițându-l apoi, prin Moldova și Dobrogea, la Constantinopol.¹⁶⁹ Cît de mare era creditul politic la Poartă al unui asemenea personaj reiese și din simplul fapt că, la jumătatea lunii februarie 1625, a cerut insistent punerea lui în libertate însuși caimacamul Gurdjü Mehmed pașa.¹⁷⁰

Împrejurările succint descrise mai sus ne îndeamnă să admitem că „testamentul politic,” pe care cronicarul sas Georg Kraus îl atribuie lui Gabriel Bethlen, reflectă într-adevăr concepția principelui în privința raporturilor cu Poarta și cu țările românești extracarpătice: „dacă Transilvania vrea să rămînă în pace și liniște, oricine va fi principe, atunci țara să nu se lepede niciodată de Poarta otomană. Deoarece ajutorul german și orice alt ajutor străin este prea departe și, pînă ar sosi acestea la vremuri de nevoie, țara ar trebui să piară, mai ales dacă Moldova și Țara Românească n-ar ține cu ea, de aceea, nici un principe n-ar trebui să intre în încurcătură în chip ușuratic cu aceste două țări sau să dea vreo pricină de dezbinare, căci aceste țări sînt ochii și bucătăria împăratului turc.”¹⁷¹ Această concepție, excelent rezumată în textul citat, nu exclude bineînțeles un efort constant al lui Bethlen de a atrage în orbita politicii lui statele de la miazăzi și răsărit de Carpați. Lăsînd la o parte intervenția din 1618, sînt de semnalat alte două încercări, din 1623 și 1626, tot în legătură cu Țara Românească, dar efectuate numai pe cale diplomatică, de a provoca schimbarea domnilor. În ambele cazuri a fost vorba de aducerea în scaunul domnesc a lui Gavrilăș Movilă, care acum era supus al principelui, fiind căsătorit din august 1622 cu o membră a nobilimii ardeleni.¹⁷² Este de relevat că amîndouă aceste încercări au avut loc într-un context deosebit de favorabil principelui, de fiecare dată în ajunul unei campanii contra Habsburgilor, ceea ce îi conferea o situație privilegiată în relațiile cu Poarta. Totuși, cuvîntul nu i-a fost ascultat, alți factori cîntărind mai greu, în acele momente, în înfrîurirea deciziilor otomane cu privire la tronul Țării Românești.

De abia în 1629, în contextul unui alt mare proiect, care viza Polonia, va izbuti Bethlen să obțină, prin mijlocirea Porții, înlăturarea unui domn, anume a lui Miron Barnovschi al Moldovei. De fapt, un raport venețian de la Constantinopol, din 12 mai 1629, vădește intenția principelui de a înlocui pe amîndoi domnii de atunci, deci și pe Alexandru Iliaș al Țării Românești, pe motivul că nu se putea bizui pe ei: „Disegna di far mutar li Principi di Valachia e Moldavia come non suoi molto confidenti.”¹⁷³ Cel ce a comunicat bailului această intenție nu era altul decît Jacques Roussel, celebrul agent protestant, care tocmai sosise la Poartă din Transilvania, cu scopul de a pregăti o ofensivă a Imperiului otoman contra Poloniei, al cărei rege era „foarte legat” (*unitissimo*) de Casa de Austria. Beneficiarul principal al loviturii, de astă dată îndreptate indirect, împotriva Habsburgilor urma să fie Gabriel Bethlen, care trebuia să devină rege al Poloniei. În discuția cu bailul Sebastiano Venier, Jacques Roussel era în măsură să declare că Bethlen „de o bună bucată de vreme” își ațintise gîndurile spre acest regat, întreținînd contacte înlăuntrul lui, iar, pe de altă parte, el avusese grijă să stabilească relații și cu cazacii și tătarii, precum și cu Silezia „vecină cu Polonia;” în plus, acum se vor purta tratative „cu Moscova și cu regele Suediei, care e cumnatul său,” puteri cu ajutorul cărora Polonia va fi practic înconjurată.¹⁷⁴ Vastul proiect de alianță antipolonă coincidea de altminteri perfect cu interesele și dorința de revanșă a Rusiei. El va fi chiar tradus în

viață, însă la numai câțiva ani după moartea lui Bethlen și fără ca Transilvania să mai joace nici pe departe rolul de seamă ce-i fusese atribuit inițial.

Interesează aici doar faptul că autoritățile otomane, în vara anului 1629, au dat curs demersului lui Gabriel Bethlen în privința Moldovei, acceptând să-l mazilească pe Miron vodă Barnovschi, sub bănuiala că pe ascuns este omul regelui Poloniei.¹⁷⁵ Dar, pe lângă această acțiune cu caracter politic, principele a mai avut o inițiativă, de alt ordin, însă în final tot în legătură cu țările românești extracarpătice. Este vorba de îndelung discutata corespondență a lui cu patriarhul Chiril Lukaris al Constantinopolului cu privire la posibilitatea trecerii la protestantism a românilor din Transilvania. Din păcate, problema a fost examinată pînă acum izolat de contextul politic. De pildă, din capul locului trebuie subliniat că tratativele de la Poartă ale lui Jacques Roussel au fost purtate nu numai cu dregătorii otomani, ci și cu patriarhul ecumenic, vechi inamic al Poloniei, pe care o socotea un periculos bastion al catolicismului în răsăritul Europei. Acesta a fost iute cîștigat pentru proiect, motivîndu-și față de bailul venețian încrederea în reușita lui atît prin datele pe care le posedă despre Bethlen și persoanele din Polonia ce-i sprijineau cauza, cît și în funcție de „multe alte interese din aceste părți.”¹⁷⁶ Evident, în asemenea împrejurări, demersul principelui pe lângă Chiril Lukaris în legătură cu ortodocșii transilvăneni apare deplin explicabil, el îmbrăcînd aspectul unei cereri suplimentare de colaborare între doi aliați.

Cum se știe, ni s-a păstrat doar răspunsul patriarhului, datat 2 septembrie 1629, în Constantinopol. Însă, pe temeiul lui a putut fi reconstituit conținutul „repetatelor scrisori” ale lui Bethlen, despre care se precizează că erau „cît se poate de secrete.” În esență, principele l-a rugat pe capul bisericii Răsăritului să încuviințeze intenția lui de a-i face pe românii ortodocși din Transilvania să îmbrățișeze credința protestantă și să trimită „o încurajare cît de mică,” în acest sens, mitropolitului Ghenadie, care-i păstorea. Printre argumentele principelui era și acela că „numai acele țări sînt mai fericite, în care există cît mai puține deosebiri de credință și că a năzui spre aceasta este legea și rațiunea politică a principilor domnitori.” Chiril Lukaris a refuzat să satisfacă cererea insistent repetată a lui Bethlen, indicîndu-i printre alte obstacole din calea planului respectiv și pe următorul:

„Dar pentru îndeplinirea fericită și pașnică a acestei (schimbări de religie), ar trebui mai întîi să se rupă legătura de sînge și de simțire care zvîcnește în taină, dar cu multă putere, între românii din țara Transilvaniei și locuitorii din țările Munteniei și Moldovei. Negreșit, domnii vecini ai ziselor țări niciodată nu vor îngădui aceasta și foarte sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele, cel puțin cu îndemnuri tainice.”¹⁷⁷

Netăgăduit, prin acest text avem la dispoziție o foarte clară și, mai ales, autorizată recunoaștere a existenței unei puternice conștiințe a unității românilor dintr-o parte și cealaltă a Carpaților, în prima jumătate a veacului XVII.¹⁷⁸ Ea trebuie numaidecît confruntată cu un alt gen de mărturie, cum este o însemnare din epocă a unui român transilvănean, semnalată odinioară de Nicolae Iorga. Pe o carte apărută la Frankfurt am Main în 1596, *Pannoniae historia chronologica* de Jean Jacques Boissard, acest anonim - semnătura lui, în criptogramă, nu a putut fi descifrată! - a notat, pe românește, în dreptul portretului lui Sigismund Báthory, care formează una din ilustrațiile cărții: „Acesta iast(e) Jicmon Crai, care au stăpînit Țara Ungurească cu Ardealul împreună și cu Țara Muntenească și Moldova, tocma păn la Chilia, cum scrie în Istoriia lui, să cetești să vezi; 1622.”¹⁷⁹ Nu putem interpreta altcum însemnarea de față, decît ca o reflecție în raport cu ideea unității politice a spațiului carpato-danubian, care ființa deci în mediul cărturarilor români din Transilvania și, desigur, nu numai al lor...¹⁸⁰

Înapoiindu-ne acum la chestiunea planului lui Bethlen de convertire la protestantism a românilor transilvăneni, credem că, de fapt, principele a anticipat obiecția patriarhului Chiril Lukaris, din moment ce, în paralel, cum am văzut, era preocupat de instalarea în scaunele domnești de la răsărit și miazăzi de Carpați a unor clienți politici. Sînt acestea suficiente elemente pentru a putea vorbi de proiectul unei „Dacii protestante,” care ar fi fost nutrit de mintea lui Gabriel Bethlen? Bineînțeles, dispariția lui timpurie de pe scena politică, la 15 noiembrie 1629, tocmai cînd aceste demersuri, din domeniul spiritual și politic, erau în curs, ne împiedică să aproximăm prea mult, făcîndu-ne să observăm că ne aflăm doar în prezența unor premise pentru eventuale evoluții

ulterioare. La prima vedere, ambițiile de mărire ale lui Bethlen par să fi oscilat între coroana Ungariei, pentru care a luptat în anii 1619-1620, și cea a Poloniei, la care a aspirat în ultimii ani de viață, pe temeiul precedentului creat de Ștefan Báthory. Totuși, experiența acumulată în lungul anilor de colaborare, pînă la urmă infructuoasă, cu coalițiile antihabsburgice, pare să-l fi îndrumat spre o atitudine ceva mai realistă, în cadrul căreia, pe lîngă obiectivul maximal, cum era regatul polon, își putea găsi locul și unul subsidiar - integrarea religioasă, succedată în perspectivă și de cea politică, a spațiului carpato-danubian.

Ar mai fi de adăugat că pentru Bethlen, om cultivat, cunoscător al limbii latine,¹⁸¹ noțiunile despre Dacia antică nu erau străine. De pildă, chiar într-un act oficial, precum privilegiul pe care l-a emis la Cluj, în 18 iunie 1623, în favoarea evreilor, întâlnim următoarea interesantă referire: „prin adunarea și așezarea la un loc a feluritelor neamuri (în Transilvania), să o ridicăm în așa fel ca propășindu-se pe zi ce trece, să egaleze în privința puterilor sale armate și binefăcărilor de seamă ale păcii, vechea Dacie.”¹⁸² Desigur, ai ei avem de-a face cu un *topos* literar, „Dacia felix” - echivalată doar cu Transilvania! -, preluat de la cărturarii transilvăneni. Același *topos* va găsi de altminteri un deosebit ecou în opera poetului silezian Martin Opitz (1597-1639), care în 1622-1623 a activat ca „lector” la colegiul academic de la Alba Iulia, înființat de principe.¹⁸³ Cum se știe, de la Opitz ne-a rămas poemul *Zlatna. Cumpăna dorului*, în care este clar sesizată înrudirea limbii române cu italiana, precum și descendența lor comună din latină.¹⁸⁴ Însă, același Opitz a mai lucrat și o altă operă, *Dacia antiqua*, din păcate pierdută, în care reînvia mai ales imaginea istoriei Transilvaniei medievale, prețuind locul și rolul românilor, ca autentici scoborîtori din romani.¹⁸⁵ Aceste cîteva repere, împreună cu propunerea habsburgică din 1625 de reconstituire a regatului Daciei prin alipirea la Transilvania a Moldovei și Țării Românești, ne fac să credem și noi că, într-adevăr, planul lui Bethlen de convertire la protestantism a românilor transilvăneni avea o „bătăie lungă,” vizînd - la momentul potrivit - scopuri politice, legate de destinul țărilor românești extracarpătice.

¹ Pentru prevederile păcii, vezi: N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches (nach den Quellen dargestellt)*, t. III (bis 1640), Gotha, 1910, p. 338-339 și 340; Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman (pînă la 1656)*, București, 1978, p. 297-299; Karl Nehring, *Adam Freiherrn zu Herbertsteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel. Ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*, München, 1983, p. 22-28 și 59-62.

² Menționăm două descrieri contemporane ale bătăliei, una a lui Aloisio Radibrat (*Călători străini despre țările române*, vol. IV, București, 1972, p. 275-278), cealaltă, care a fost descoperită de curînd la München de I. Chiper, a lui Leonardus Basilius (Radu Constantinescu, *Lupta pentru unitate națională a românilor (1590-1630). Documente externe*, București, 1981, p. 306-308 și p. 346-348). Vezi și N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ed. N. Gheran și V. Iova, București, 1970, p. 302-303.

³ Mai întîi, încă în decembrie 1603, vodă Radu a încheiat un armistițiu cu Gazi Ghirai II, hanul tătarilor din Crimeea (*Călători străini...*, IV, p. 297 și 327-328). Apoi a făcut ca un sol al hanului să se deplaseze în Transilvania, la Cluj, ca să ia contact cu autoritățile imperiale (*Ibidem*, p. 301). În 29 iulie 1604, comisarul imperial din Cluj, Paul de Krauseneg, arăta într-un raport al său că Radu Șerban „în repetate rînduri” a anunțat pe Habsburgi despre tratativele pe care le purta cu turcii și „a cerut de la maiestatea voastră (împăratul Rudolf II) voie să primească steagul (de la Poartă) pentru ca să poată asigura mai bine (liniștea pentru) această țară” (*Ibidem*, p. 300-301, nota 14).

⁴ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV-2, București, 1884, nr. CCLXI, p. 279 și nr. CCLXIII, p. 280. Evenimentul a fost numaidecît resimțit în Transilvania, unde, la Sibiu de pildă, în 23 noiembrie 1604 se înregistra știrea că Radu vrea să se împace cu turcii și aștepta caftan de la Poartă (*Ibidem*, XV-2, București, 1913, nr. MDCLXI, p. 817).

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCLXIX, p. 283.

⁶ Act din 28 ianuarie 1606, în *Documente privind istoria României, B, Țara Românească*, veac. XVII, vol. I, nr. 203, p. 208. Pentru biografia lui Costea chihaiă vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971, p. 164. A se adăuga actul din 20 martie 1628 și cel din 6 decembrie 1632, din care aflăm faptul că și Radu Mihnea l-a folosit în legăturile cu Poarta, în prima lui domnie mai lungă în Țara Românească (*Documente Romaniae Historica, B, Țara Românească*, vol. XXII, nr. 42, p. 84-85 și vol. XXIII, nr. 440, p. 644). Acest boier își avea reședința - „casa” - „în sat la Crevădie” (*Ibidem*, vol. XXI, nr. 72, p. 134).

⁷ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, *Legăturile Principatelor române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, București, 1902, p. XLIX. Lucrarea lui Nicolae Iorga rămîne în continuare fundamentală pentru oricine încearcă să reia discuția asupra raporturilor politice din epocă între Transilvania, Moldova și Țara

Românească. S-au adăugat, între cele două războaie mondiale, mai ales noile izvoare documentare publicate de V. Motogna și A. Veress, care vor fi citate la locul cuvenit. În cele de față ne-am străduit să punem în valoare, plecând tot de la perspectiva lui Iorga, un alt grup de izvoare, în special otomane, editate în ultimele decenii.

⁸ În vara anului 1604, Radu Șerban a încercat să facă pace cu vodă Ieremia și a trimis chiar o solie în Moldova, compusă din marele vistier Nica din Corcova și marele pitar Dragomir din Băjești (Ghenadie Enăceanu, *Petru Movilă*, extras din „Biserica Ortodoxă Română,” an. VII, 1883, p. 193). Inițiativa de pace pare să fi aparținut domnului Moldovei însuși, de la care a sosit mai întâi un emisar la Tîrgoviște, în 21 iulie 1604 (*Călători străini...*, IV, p. 331).

⁹ La 15 februarie 1605 s-au închinat lui Bocskay ținuturile secuilor (Peter Banfi, *Tagebuch*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. V, Brașov, 1909, p. 419). Pentru *ahd-name*-ul din 19 mai 1605, prin care Bocskay era recunoscut oficial de către Poartă, vezi Mihail Guboglu, *Șapte documente turcești din arhivele Brașovului privind relațiile cu Poarta otomană la începutul secolului al XVII-lea*, în „Revista Arhivelor,” an. VIII (1965), nr. 1, p. 215-216.

¹⁰ În 14 martie 1605, detașamentul, compus din 700 de oșteni „de neamuri străine, sîrbi, nemți și munteni,” era deja sosit la Sibiu, după care, în aprilie, a ocupat și preluat apărarea Mediașului (V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban (1602-1611)*. (Anexă), extras din „Anuarul Liceului «Andrei Mureșanu»,” Dej, 1926, p. 88; Hurmuzaki, *Documente*, XV-2, nr. MDCLXV, p. 821).

¹¹ Document semnalat și interpretat de V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban (1602-1611)*, în „Analele Academiei Române,” *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, t. VI, București, 1926, p. 287. Textul *in extenso*, în tălmăcire românească, publicat de același, în anexele documentare ale studiului tipărite separat (vezi nota precedentă), p. 90-91 (mai departe vom cita prescurtat: V. Motogna, *Anexă...*).

¹² V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban...*, loc. cit.; Idem, *Anexă*, p. 96-97 (în aceeași zi, Bocskay scria și lui Murad pașa din Belgrad, care trebuia să susțină intervenția lui la Poartă, precum și lui Simion Movilă - p. 93-94 și 98-99).

¹³ Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor romane cu Poarta otomană în documente turcești (1601-1712)*, București, 1984, nr. 17, p. 101-103. Granul a fost do fapt recucerit de turci, la 29 septembrie 1605.

¹⁴ *Ibidem*, nr. 18, p. 103-104.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 19, p. 104-105.

¹⁶ Înțelesul pe care îl dădea anticipat Radu Șerban noii legături cu turcii este limpede reflectat într-o discuție cu un sol tătar, consemnată într-un raport imperial din Tîrgoviște, cu data 23 decembrie 1603: „Cu turcul voi ține bună vecinătate și prietenie la hotar, pentru ca trecătorile să fie deschise pentru negustori și ca soldătimea să nu alerge de o parte și de cealaltă a Dunării, făcînd pagubă țării, ci să primesc steagul de la turc și să dau tribut. Nu vreau să fac altfel, pentru că eu sînt în supunerea (*dedicato*) împăratului creștin prin obligația mea și jurămîntul meu, și de el sînt menținut în stă-pînire, de la acesta am primit steagul, deci pentru nici un lucru nu vreau să mă depărtez de maiestatea-sa” (*Călători străini...*, IV, p. 328). Așadar, „bună vecinătate și prietenie” cu Poarta, cu prețul unui tribut anual, însă dependența politică efectivă a Țării Românești rămînînd cea față de împăratul romano-german! Este exact concepția despre semnificația tributului plătit turcilor pe care Radu Șerban, pribeag, o va expune și într-un memoriu din 1618 către consiliul imperial habsburgic (vezi mai sus, cap. II, nota 66).

¹⁷ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VII, București, 1934, nr. 213, p. 240 (la 1 mai se nota în Constantinopol că „săptămîna trecută” a venit un sol de la Bocskay); V. Motogna, *Anexă*, p. 100 (mesaj al lui Bocskay către Poartă din 8 aprilie). Vezi și Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, nr. CDLVII, p. 223 (alți doi soli transilvăneni au sosit la 5 mai și au fost primiți în audiență la 8 mai - cereau, printre altele, ca Radu Șerban să fie depus „como amigo de l'Emperador”).

¹⁸ Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCLXXII, p. 285 (raport venețian din 2 iulie 1605, Constantinopol). Vezi și *Ibidem*, nr. CCLXXIII, p. 285.

¹⁹ A. Veress, *op. cit.*, VII, nr. 217, p. 242. În 2 iulie, solul Ștefan Halmágyi poposea la Cluj, pe drumul de înapoiere spre Țara Românească (Ștefan Meteș, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj*, Cluj, 1935, p. 30).

²⁰ Vezi, de pildă, *Ibidem*, nr. 256-257, p. 297-298.

²¹ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LVI.

²² I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I (1599-1699), Cluj, 1940, nr. 35, p. 77-78. Gheorghe Raț a predat Sighișoara la 9 septembrie 1605 (Michael Weiss, *Liber annalium raptim scriptus*, în Eugen v. Trauschenfels, *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens (Neue Folge)*, Brașov, 1860, p. 183. Acest izvor de căpetenie asupra epocii, folosit mai întâi pe larg de N. Iorga, a mai cunoscut o ediție, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. V, Brașov, 1909, p. 140-263. În ce ne privește, am utilizat tot prima ediție).

²³ I. Lupaș, *op. cit.*, I, nr. 36, p. 78-79.

²⁴ *Ibidem*, nr. 37, p. 79-80. Solii lui Radu Șerban erau Nica vistierul și Ștefan Halmágyi, căpitanul gărzii curții de la Tîrgoviște. Un act intern atestă despre primul că „au purces ... în Țeara Ungurească la craiu... luna Sept(embrie) 1 zile” (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, nr. 214, p. 225). Înseamnă că boierul Nica a plecat de fapt la 11 septembrie (st.n.), pentru a-l reprezenta pe domn în dieta întrunită la Mediaș, care l-a ales în chip solemn pe Bocskay principe al Transilvaniei, în 14 septembrie 1605. Dar aceasta pare a fi a doua lui misiune, căci în socotelile Brașovului el figurează ca sosit acolo încă la 22 august și zăbovind pînă în 25 (N. Iorga, *Socotelile Brașovului și scrisori românești către sfat în secolul al XVII-lea*, în „A.A.R.,” *M.S.I.*, Seria II, t. XXI, București, 1899, p. 133).

²⁵ Tahsin Gemil, *op. cit.*, nr. 21, p. 107-109, Simion Movilă, secondat de Ali pașa, cu o oaste compusă din moldoveni, cazaci, turci și tătari, a pătruns în Transilvania, prin secuime și Țara Birsei, în a doua jumătate a lunii iulie 1605, participând apoi la asediul Sighișoarei. Retragerea lor s-a produs târziu, pe la sfârșitul lunii noiembrie sau începutul lui decembrie (N. Iorga, *Socotelile Brașovului...*, p. 124), desigur ca urmare a sosirii ordinului special de la Poartă.

²⁶ Michael Weiss a notat că încă din august, îndată după încheierea tratatului din Țara Românească, solii transilvăneni - printre care s-a numărat de altminteri și el - au fost puși de Radu Șerban să scrie autorităților otomane spre a le aduce la cunoștință existența proaspătului act (*op. cit.*, ed. cit., p. 182-183). În 9 septembrie, Hidir pașa, al doilea vizir, le răspundea, vădind mulțumirea divanului față de perfectarea acestei alianțe transilvano-muntene, cu recunoașterea „regelui” Ștefan Bocskay (*Ibidem*, p. 187-188). Astfel, vodă Radu a fost eliberat de grija unui eventual atac otoman dinspre Dunăre și a putut acționa în continuare numai pentru îndepărtarea din Transilvania a lui Simion Movilă.

²⁷ I. Lupaș, *op. cit.*, I, nr. 38, p. 80-82.

²⁸ Vezi actele aferente la A. Veress, *op. cit.*, VII, nr. 231, p. 264-265; nr. 236-239, p. 270-276 și nr. 246, p. 285.

²⁹ Data corectă a evenimentului stabilită de M. Guboglu, *op. cit.*, p. 219-220.

³⁰ Hasan pașa, fost beilerbei de Rumelia, și Sinan pașa, beilerbeiul de Agria (Eger, Erlau).

³¹ Tahsin Gemil, *op. cit.*, nr. 24, p. 113-116. Cu privire la Radu Șerban, la sfârșitul actului figurează recomandăția specială: „Dar sînt necesare sfaturi sporite voievodului Țării Românești”!

³² Act editat de M. Guboglu, *op. cit.*, nr. I, p. 232-237; vezi și comentariul diplomatic de la p. 218-219. Ștefan Bocskay a fost înmormîntat la Alba Iulia, în 18 februarie 1605 (Simon Nösner, *Res actae in partibus Hungariae et Transsilvaniae*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. IV, Brașov, 1903, p. 162).

³³ N. Iorga, *Socotelile Brașovului...*, p. 123; Idem, „Doamna lui Ieremia Vodă,” în „A.A.R.” *M.S.I.*, Seria II, t. XXXII, București, 1910, p. 1 070.

³⁴ Idem, *Studii și documente*, IV, p. LXV.

³⁵ Idem, *Socotelile Brașovului...*, p. 128

³⁶ I. Lupaș, *op. cit.*, I, nr. 39, p. 82-83.

³⁷ Raport venețian din Praga, cu data 2 aprilie 1607, în Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, București, 1894, nr. CCCXLVI, p. 313; citat de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXV.

³⁸ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXV; textul original, în limba germană, la Idem, *Geschichte des Osmanischen Reiches...*, III, p. 344, nota 3.

³⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LIX-LX. În genere, succesul mișcării lui Bocskay, care a scos Transilvania de sub controlul habsburgic, este apreciat în istoriografie ca o „diversiune” ce le-a slujit otomanilor să obțină o grabnică încheiere a păcii în Europa, spre a putea face față noului război din Asia, cu Iranul, izbucnit în 1603 (Vezi, de pildă, Fernand Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, vol. 6, București, 1986, p. 99).

⁴⁰ Textul diplomei, în Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, București, 1882, nr. CCXCVII, p. 350-351; vezi și descrierea ceremoniei primirii stindardului imperial de către Radu Șerban, în *Călători străini...*, IV, p. 317-321.

⁴¹ A. Veress, *op. cit.*, VII, nr. 193, p. 219.

⁴² *Ibidem*, vol. VIII, București, 1935, nr. 3, p. 3.

⁴³ Poarta îl susținea pe Mihăiș Movilă, pe care l-a numit domn îndată după stingerea din viață a lui Simion (*Ibidem*, nr. 28, p. 30-32) și a aprobat gestul lui Radu Șerban de a-i trimite un ajutor de 4.000 de oșteni (Tahsin Gemil, *op. cit.*, nr. 26, p. 117-118). Tocmai în perspectiva luptei pentru succesiune din Moldova, turcii l-au întărit în scaun pe Radu vodă, printr-un firman emis la 22 septembrie 1607 (*Ibidem*, nr. 25, p. 116-117). În 12-21 octombrie 1607, vizirul Mustafa pașa îi cerea regelui Sigismund III al Poloniei să nu dea ajutor lui Constantin Movilă, refugiat în teritoriu polon, și, oricum, să nu-i îngăduie să intre în Moldova (Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, București, 1976, nr. 154, p. 147-149). Jurnalul expediției polone, care, în urma biruinței de lângă Ștefănești, din 20 decembrie 1607, l-a instalat pe tron pe Constantin Movilă, atunci în vîrstă de 12 ani, la Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, 1983, nr. 25, p. 46-50. Alte izvoare asupra luptei, la N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXVIII-LXIX.

⁴⁴ Asupra acestei categorii de militari, din care o parte îi slujiseră pe Habsburgi în războiul abia încheiat cu Imperiul otoman, vezi Kálmán Benda, *Der Haiduckenaufstand in Ungarn und das Erstarken der Stände in der Habsburgermonarchie 1607-1608*, în *Nouvelles études historiques*, 1965, vol. I, p. 299-313. Potrivit unei știri din Praga, din 3 martie 1608, împăratul Rudolf II ar fi tratat cu haiducii din Ungaria de Sus pentru ca, în schimbul unei sume de bani, ei „si voltassero a far la guerra al Turco in Moldavia, mentre intendeva di metter in quello stato il figliolo di Simeone” (*Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem (1592-1628)*, t. IV, *Epistulae et acta Antonii Caetani (1607-1611)*, pars II, ed. Milena Linhartova, Praga, 1937, p. 140-141). Mențiunea aceasta îndrumă spre ideea că la curtea habsburgică era cunoscută și încuviințată politica lui Radu Șerban de sprijinire a lui Mihăiș Movilă.

⁴⁵ Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 200. Acest pretendent este atestat în 1599-1600 în calitate de cămăraș al lui Mihai Viteazul (*D.R.H.*, B, vol. XI, nr. 347, p. 491). Asupra originii lui probabil - nepot de soră al lui Alexandru vodă Mircea al Țării Românești -, vezi I. C. Filitti, *Despre doi candidați la domnie din prima jumătate a sec. al XVII-lea: Mihai Cămărașul și Neagu Vodă*, în „Arhivele Olteniei,” an. XIV (1935), p. 198.

⁴⁶ Pentru relațiile dintre cei doi, stabilite încă din octombrie 1604, vezi și, recent, Maja Philippi, *Michael Weiss*,

Kriterion Verlag, Bukarest, 1982, p. 42.

⁴⁷ Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 201. În aceste împrejurări, Weiss a schițat un memorabil portret al lui Radu Șerban: „divitem, astutum et rei militaris peritissimum” (*Ibidem*, p. 200: „bogat, viclean și foarte priceput în meșteșugul războiului”). De aceea, după el, pentru transilvăneni era „mai bună o pace sigură, decât o victorie îndoielnică,” în raporturile cu Țara Românească. Consecința imediată a semnării tratatului cu Radu Șerban a fost arestarea și întemnițarea, la 3 iunie, a lui Mihai Cămărașul, care apoi, în 2 octombrie, a fost extrădat în Țara Românească (*Ibidem*, p. 201).

⁴⁸ A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 46, p. 46-47; vezi și actul din 22 august 1608, care vădește că autoritățile din Ungaria de Sus aveau deja cunoștință la acea dată de existența tratatului (*Ibidem*, nr. 50, p. 50). Către sfârșitul anului 1608, în împrejurări obscure, tot în Transilvania, Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, pare să fi încercat să treacă hotarul prin surprindere și, cu ajutorul unui grup de boieri conjurați, să-l răstoarne pe Radu Șerban (*Ibidem*, nr. 58, p. 58). Despre această „răzmeriță printre raiale,” care a pricinuit amânarea trimiterii haraciului Țării Românești, pomenește și un act otoman din 24 ianuarie 1609, din care rezultă și că pretendentul până la urmă fusese prins de Gabriel Báthory și extrădat, iar vodă Radu îl însemnase la nas (T. Gemil, *op. cit.*, nr. 34, p. 129-130). Cronicarul sas Peter Banfi a consemnat mutilarea pretendentului - în „Țara Românească” - sub data 12 ianuarie 1609 (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, V, p. 421). Radu Șerban a refuzat totuși să-l trimită la Poartă, cum îi ceruse sultanul, ba chiar i-a îngăduit să rămână în țară, cu titlul de postelnic, și i-a restituit o parte din satele rămase de la tatăl său (*D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. I, nr. 440, p. 498).

⁴⁹ Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 200; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXIII-LXXIV.

⁵⁰ Vezi mai sus nota 45. Din Praga, la 17 mai 1608, împăratul Rudolf II intervenea pe lângă Radu Șerban - la rugămintea regelui polon - să nu îngăduie pribegilor moldoveni de la el să atace Moldova (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 45, p. 45-46). Apelul regelui Sigismund III către împărat, întocmit o lună mai devreme, în Cracovia, în Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, nr. CCCLVII, p. 417).

⁵¹ Textul în limba latină al actului reprodus de Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 204-205. Vezi și scrisoarea lui Báthory din 1 august 1608 către bistrițeni, în care este consemnată întoarcerea la Alba Iulia din Moldova a lui Ioan Imreffy „cu un răspuns bun” (Hurmuzaki, *Documente*, XV-2, nr. MDCLXXXIV, p. 838-839). Anterior, la 12 iunie, principele îi anunța tot pe bistrițeni despre revenirea din Țara Românească a lui Imreffy, „sfetnicul nostru de căpetenie” (*Ibidem*, nr. MDCLXXXII, p. 837).

⁵² Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV-2, nr. MDCLXXXVIII, p. 841; vezi și invitația principelui, din 25 octombrie 1608, adresată Bistriței, ca să participe la întărirea legăturii cu Moldova, întrucât el și sfetnicii lui au depus jurământul (*Ibidem*, nr. MDCLXXXVII, p. 840). Pentru insistențele lui Báthory de a obține un act special de la sași, vezi Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 203.

⁵³ Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 204. Întreg acest episod al relațiilor moldo-transilvănene a fost mai întâi reconstituit de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXV-LXXVII. Merită să semnalăm că, în același moment, Radu Șerban, printr-un sol al său aflat la Cluj, lua legătura cu noul rege al Ungariei, Mathias de Habsburg, propunerile lui fiind înaintate la 13 mai 1609, din Darócz, de nobilul Francisc Daróczy. Domnul dorea ca regele să fie stăpînul său, fiindcă „el îl poate apăra de turci ca să nu-l scoată din scaunul Țării Românești”; dacă regele nu vrea să-i promită că-l va ocroti cu armele, măcar să-i asigure protecția diplomatică la Poartă; în sfârșit, dacă nu accepta nici una, nici cealaltă dintre variante, atunci să-i îngăduie să cumpere o cetate în Ungaria de Sus, ca loc de adăpost pentru el și familia lui (*Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, vol. VI, Budapesta, 1880, nr. XVII, p. 131; vezi și răspunsul din 7 octombrie 1609 la acest mesaj, la A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 64, p. 69-70).

⁵⁴ Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 206-207. Weiss s-a înfățișat înaintea principelui, la Alba Iulia, în 27 iulie. La Iași a remarcat prezența unui detașament polon de 1.000 de oșteni, în frunte cu Nicolae Potocki, voievodul Podoliei, care-l păzea, dar și supraveghea, pe tînărul domn. Această dependență de poloni îl irita în fond pe Báthory și nemulțumirea lui trebuie interpretată și în funcție de zvonurile timpurii, încă din vara anului 1608, după care ar fi rîvnit la coroana polonă (*Elementa ad fontium editiones*, vol. VI, Roma, 1962, nr. 34, p. 45).

⁵⁵ Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 208. „Precop Căraiman vistier” (al doilea) este martor la o tocmeală încheiată în Moldova la 31 octombrie 1600 (*D.I.R.*, A, Moldova, veac. XVI, vol. IV, nr. 368, p. 301). Era fratele lui Caraiman aga, capuchehaie la Poartă a lui Constantin Movilă (Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCXII, p. 306-307; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXVII; cf. N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 297-293, care nu a sesizat această legătură de rudenie). Caraiman aga a fost ucis la Constantinopol în 6 decembrie 1609 (N. Iorga, *A History of Anglo-Roumanian Relations*, Bucharest, 1931, anexa I, p. 103).

⁵⁶ Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 208. În 10 februarie 1610, din Iași, Constantin Movilă se adresa lui Baltázár Szilvássy, evocînd respectul față de casa Báthory inculcat lui de părintele său Ieremia vodă și asigurîndu-l de prietenie sinceră față de principele Gabriel, cu rugămintea de a interveni pe lângă acesta pentru menținerea păcii (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 65, p. 71).

⁵⁷ În 29 aprilie 1609, Grigore Kochahski, sol polon care se pregătea să plece la Poartă, era instruit să ceară ca Gabriel Báthory să fie împiedicat a năvăli în Moldova (I. Corfus, *Documente...*, nr. 27, p. 54). La 28 mai 1609 era chiar trimis în Transilvania un sol polon special, Stanislav Domaracki, cu misiunea de a-l avertiza pe principe să nu încerce a-și pune în aplicare planul cu privire la Moldova și, în subsidiar, de a observa stadiul pregătirilor militare ale lui Báthory (*Ibidem*, nr. 28, p. 55).

⁵⁸ A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 77, p. 92 și *Elementa ad fontium editiones*, vol. XXVII, Roma, 1972, nr. 359, p.

328. Renunțarea lui Báthory s-ar fi datorat și imposibilității ca tătarii, cu care se înțelesese, să-l mai ajute, deoarece ei primiseră poruncă de la Poartă să colaboreze la efortul de război din Iran. Pentru zvonurile înregistrate în Ungaria de Sus în 5 martie 1610 asupra intențiilor lui Báthory în privința Moldovei, vezi tot Veress, *op. cit.*, nr. 72, p. 86.

⁵⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXXV.

⁶⁰ Scrisoare din București, cu data 18 iunie 1612, la I. Lupaș, *op. cit.*, I, nr. 46, p. 93. Matei al Mirelor atestă că „înainte” de atacul din pragul anului 1611 contra Țării Românești, Gabriel Báthory „se temea de Domn” (Radu Șerban), din pricina celor întâmplate lui Moise Székely (N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor. Al doilea memoriu*, extras din „A.A.R.” *M.S.I.*, Seria II, t. XXI, București, 1899, p. 21-22). Nu pare deci probabil ca principele să fi procedat în raporturile cu Radu Șerban, din clipa înnodării acestora, la fel precum cu Constantin Movilă. Referirea lui Andrei Géczy îl privește desigur pe Radu Mihnea (vezi mai departe).

⁶¹ Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 212. Existența alianței cu Constantin Movilă este confirmată formal de Radu Șerban în primăvara lui 1610, în mesajul transmis curții imperiale habsburgice prin Johann Rhener, cetățean al Sibiului (Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, nr. CCCVII, p. 359-360; data corectă a actului, la N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXXVIII, nota 3). Pentru biografia boierului Papa din Greci, vezi N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 192-193.

⁶² La 26 martie 1610, într-o scrisoare din Cașovia către regele Mathias, comitele Sigismund Forgách expunea oferta lui Gabriel Báthory de a „recupera” Moldova pentru coroana ungară. Din același text rezultă că, așa după cum se zvonea, dieta de la Bistrița ar fi fost menită să decidă tocmai declanșarea loviturii contra Moldovei (Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, nr. CCCLIX, p. 419-420).

⁶³ Detalii asupra conspirației, la V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban...*, p. 302-303.

⁶⁴ Pentru cei refugiați în Țara Românească, vezi știrea comunicată din Cașovia, la 18 iunie 1610 (reprodusă de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, P. LXXX, nota 2).

⁶⁵ Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit. p. 213-214.

⁶⁶ Ion Moga, *La contesa fra Gabriele Báthori e Radu Șerban vista dalla corte di Vienna*, în „Diplomatarium Italicum,” III, Roma-București, 1934, nr. I, p. 82-83.

⁶⁷ Asupra acestei clauze, aprobate în dieta de la Cluj, convocată în septembrie 1608, vezi Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 203; despre rediscutarea ei în întrîlnirea de la Tășnad (localitate situată nu departe de Cărei, jud. Satu Mare), *Ibidem*, p. 214-215. Vezi și V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban*, p. 298-299 și 304.

⁶⁸ Vezi raportul venețian din Praga, datat 10 mai 1610, în care este astfel interpretată semnificația misiunii palatinului Thurzó (Hurmuzaki, *Documente*, VIII, București, 1894, nr. CCCCLXXVII, p. 332). Asupra întrîlnirii respective era informat și Radu Șerban, care în 5 mai 1610 îi scria lui Ioan Imreffy că dorește să fie prezent la ea și un sol al său, repetînd totodată cererea ca în „confederația cu regele ungar și cu Ungaria,” ce urma a fi confirmată, să fie inclusă și Țara Românească (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 76, p. 91).

⁶⁹ Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCXVII, p. 309-310 (raport din 16 octombrie 1610 al bailului Simon Contarini); vezi și Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. CDLXXX, p. 232-233 (știre din Constantinopol, din 18 octombrie 1610, despre aceeași cerere de depunere a celor doi domni). Solul transilvănean a fost Ioan Petky, căruia principele i-a scris în 8 septembrie 1610 (Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 216-217).

⁷⁰ Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 215. Încă în 22 mai 1610 (st. v.), din Iași, Constantin Movilă scutea de vamă la târgul Trotuș mărfurile mănăstirii Bistrița „câte vor fi mergînd la Țara Ungurească” (B. Petriceicu Hasdeu, *Archiva Istorică a României*, 1-2, București, 1865, p. 21).

⁷¹ În 5 septembrie 1610 pătrundea în Țara Birsei un detașament de 3.000 de oșteni munteni, care s-a retras, însă, numai după trei zile (P. Banfi, în *Quellen...*, V, p. 422). El a fost trimis de Radu Șerban chipurile ca ajutor pentru principe, care în vară părea să fie în pragul unui război cu Habsburgii Dar criza era deja încheiată la jumătatea lunii august (V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban*, p. 304).

⁷² N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXX: „Pentru a întări alianța lor, ei (Radu Șerban și Constantin Movilă) se hotărîră a lua fiecare din ei și pe ocrotitorul aliatului său.”

⁷³ Scrisoare din Viena, cu data de 27 noiembrie 1610, a nunțiului Placido de Marra, episcop de Melfi, către cardinalul Scipione Borghese, publicată atît de I. Moga, *op. cit.*, nr. VIII, p. 87, cît și de A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 87, p. 102. Din Cașovia se adusese în plus vestea „sigură” (*cosa certa*) că Radu Șerban „habbia mandato in Polonia gran somma di danari per comprare ivi beni stabili, obligandosi con questo mezzo di depender da quel Re.”

⁷⁴ Proiectul instrucțiunilor, în 17 puncte, dictat în Bratislava de palatinul George Thurzó, la A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 89, p. 104-109. Pentru instrucțiunile anterioare, din 17 octombrie 1610, pe baza cărora Cesare Gali s-a deplasat mai întîi în Ungaria de Sus și în care, la punctul 4, se vorbea deja de necesitatea eforturilor de atragere a domnilor Țării Românești și Moldovei în acțiunea contra lui Báthory, vezi *Mon. Comit. Regni Transylvaniae*, VI, nr. XXVI, p. 195 (toate negocierile trebuiau ținute strict secrete: „... in hoc negotio nihil scripto”!).

⁷⁵ Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 217; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXXII.

⁷⁶ Vezi Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 217 și Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608-1665)*, ed. G. Duzinchevici și E. Reus-Mîrza, București, 1965, p. 9.

⁷⁷ Dată indicată dp Peter Banfi (*Quellen...*, V, p. 422); alte date pentru începutul expediției (23, 25, 26 sau 30 decembrie), la Adolf Armbruster, *Daco-romano-Saxonica. Cronicari români despre sași - Români în cronica săsească*, București, 1980, p. 231-232.

⁷⁸ Cf. punctul de vedere al lui Constantin Rezachevici, *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transylvanie au début du XVIIe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire,” t. XI (1972), nr. 5, p. 767-769. Autorul

crede, fără temei, că Radu Șerban s-ar fi „retras” în Moldova după un „plan prestabilit.”

⁷⁹ Michael Weiss, *op. cit.*, ed. cit., p. 217. Solul la Poartă, Ioan Petky (vezi și mai sus nota 69) s-a întors la 4 decembrie 1610, însoțit de un emisar otoman.

⁸⁰ Textul actului în Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCXXI, p. 313-315; rectificări și întregiri de lectură la A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 93, p. 114. Exegeza conținutului, la N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LXXXVI.

⁸¹ A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 102, p. 132-133 și nr. 105, p. 136-139; vezi și mai jos nota 85.

⁸² A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 94, p. 115. Legăturile lui Báthory cu Ștefan Bogdan erau mai vechi. De pildă, la 15 mai 1610, în mediile diplomatice de la Poartă se aflase că un sol transilvănean a solicitat înlocuirea domnului Moldovei cu el (Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCXIV, p. 307; vezi și *Ibidem*, nr. CCCX, p. 305-306). Pentru biografia pretendentului, vezi N. Iorga, *Pretendenți domnești în secolul al XVI-lea*, în „A.A.R.” *M.S.I.*, Seria II, t. XIX, București, 1898, p. 251-259; Elvire Georgescu, *Le séjour d'un prince moldave à la Cour de Jacques I-er, roi d'Angleterre*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France,” XII (1934), première partie, p. 1-14.

⁸³ A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 142, p. 184.

⁸⁴ Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 250, p. 136 și 241

⁸⁵ V. Motogna, **Anexă**, p. 121-125; Idem, *O donație munteană a lui Gabriel Báthory*, în „Revista Istorică,” XII (1926), nr. 7-9, p. 260-261; N. Iorga, *Notițe*, în aceeași revistă, XXVIII (1942), nr. 1-12, p. 142. A. Veress semnalează, pe de altă parte, încă trei donații ale principelui făcute în Țara Românească, în răstimpul 22 ianuarie - 25 februarie 1611, fără însă a oferi alte precizări asupra actelor respective, în afara numelor beneficiarilor (*op. cit.*, VIII, p. 133). În aceeași ordine de idei merită relevată și numirea ca mare ban al Craiovei a lui Gheorghe Raț, care a „cuprins” pentru Báthory Oltenia (*Ibidem*, nr. 100, p. 127 și *D.I.R.*, B, veac. XVII, vol. II, nr. 2, p. 1-2). Gheorghe Raț, rămas în Transilvania după evenimentele din 1605, a fost trimis de principe în solie la Radu vodă în pragul lunii decembrie 1610, el de fapt „spionînd toată nepregătirea acestuia” (Matei al Mirelor, la N. Iorga, *Manuscripte ... Al doilea memoriu*, loc. cit., p. 21; A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 90, p. 111).

⁸⁶ Un raport strict contemporan, din 17 februarie 1611, alcătuit pe baza spuselor unui martor ocular, arăta: „În Țara Românească prădează foarte tare, nu sînt mănăstiri pe care să nu le jefuiască și să nu țină cai în ele. Oriunde găsesc prapori frumoși, îi strîng drept argint” (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 106, p. 143). Alt contemporan al evenimentelor, Matei al Mirelor, menționează în chip special jefuirea mănăstirii Dealul - inclusiv a mormintelor domnești! -, al cărei egumen era, dar adaugă: „Au sfărîmat și mitropolia de la Argeș, cea foarte scumpă, și toate sfintele mănăstiri și mănăstirile de călugărițe și bisericele le-au distrus” (N. Iorga, *Manuscripte ... întîiul memoriu*, în „A.A.R.” *M.S.I.*, Seria II, t. XX, București, 1898, p. 245). Vezi și Radu Gioglovan și Minai Oproiu, *Inscripții și însemnări din județul Dîmbovița*, vol. I, 1975, nr. 640, p. 259-260

⁸⁷ Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 246, p. 134 și 239.

⁸⁸ A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 119, p. 157.

⁸⁹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. V, *Vitejii*, București, 1937, p. 386 și 387.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 390; Idem, *Dări de seamă*, în „Revista Istorică,” XXI (1935), nr. 4-6, p. 159-160.

⁹¹ Vezi, de altminteri, observațiile deosebit de pertinente ale lui I. Crăciun pe marginea cronicii maghiare contemporane a lui Francisc Mikó din Heghig (1585-1635): „Lucru simptomatic: mijeste printre rînduri o conștiință etnică distinctă, un simț național, pe care l-am întîlnit și la ... Ștefan Sza-moskőzy” (I. Crăciun, *Biruința lui Radu Șerban la Brașov (1611), văzută de un cronicar transilvănean*, în vol. *În amintirea lui Constantin Giurescu*, București, 1944, p. 196; vezi și Idem, *Sfîrșitul domniei lui Radu Șerban (O mărturie mai puțin cunoscută)*, în „Studii și cercetări istorice,” XVIII (1943), Iași, 1943, p. 289). A se compara cu elementele culese de F. Braudel din spațiul francez, iberic și italian al secolului al XVI-lea, care, „oricît de răzlete ar fi,” totuși „reprezintă semne sigure de naționalism și unitate” (*op. cit.*, I, București, 1985, p. 291-294; vezi și nota 49 de la p. 304, în care Braudel remarcă, pentru Franța, că „lipsește un studiu despre acest sentiment național”).

⁹² N. Iorga, *Manuscripte ... Al doilea memoriu*, p. 22. Cu această misiune a fost însărcinat Pană vistierul, „albanez, ce știa limba turcească” (biografia lui, la N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 77). Radu Mihnea era numit oficial încă din 25 ianuarie 1611, cînd a fost primit în audiență de sultanul Ahmed I (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 101, p. 131). S-a pus în mișcare spre Țara Românească la 4/14 martie 1611 (Elvire Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower à Lord Salisbury*, în „Mélanges de l'École Roumaine en France,” XII (1934), première partie, nr. XVI, p. 21; cf. Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. CDLXXXIII, p. 233-234). Într-o scrisoare din 16 iunie 1612, Radu Mihnea amintea în acești termeni răstimpul petrecut de el în capitala otomană: „... am fost crescut la Poarta împăratului și din pînea lui” (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CV; I. Lupaș, *op. cit.*, I, nr. 45, p. 90).

⁹³ Traducerea lui Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, în *Opere*, vol. II, București, 1969, p. 424. Gabriel Báthory a intrat în Brașov la 16 martie 1611, iar Radu Mihnea în Țirgoviste la 22 martie (vezi și I. Ionașcu, *Date noi relative la Radu Mihnea în Țara Românească*, în „Studii” - Revista de Istorie, IV, (1961), nr. 3, p. 711).

⁹⁴ Vezi mai sus nota 88.

⁹⁵ Acest act este evocat într-o scrisoare a lui Gabriel Báthory către Radu Mihnea din 1613: „...Căci pe vremea aceea a fost aici Nica Logofătul și Boier Péter, cînd au adus scrisorile de jurămînt nouă și țării noastre” (N. Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă...*, p. 1060). Principele afirma totodată că solii munteni au asistat la plecarea trimișilor săi care trebuiau să încheie pace cu imperialii, din îndemnul turcilor (*Ibidem*). Or, actul pentru Habsburgi al lui Báthory a fost semnat la Oradea Mare în 21 decembrie 1611 (Roderich Goos, *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690)*, Wien, 1911, p. 404-406).

⁹⁶ Victor Motogna, *Relațiunile dintre țările românești și Ardeal în veacul al XVII-lea*, extras din „Anuarul Liceului A. Mureșanu,” 1933-1934, Dej, 1935, p. 52.

⁹⁷ A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 182, p. 236.

⁹⁸ *D.I.R., B*, veac. XVII, vol. II, nr. 61, p. 57.

⁹⁹ A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 130, p. 170-171.

¹⁰⁰ Acte publicate în Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, nr. CCCLXVI- CCCLXVII, p. 429-431. Regele Mathias II a ratificat tratatele cu Constantin Movilă și Radu Șerban la Praga, în 10 mai 1611 (A. Veress, *op. cit.*, VIII, r. 122, p. 160-161). În urma lui Cesare Gallo, în Moldova a sosit un alt emisar habsburgic, Petru Grigorovici Armeanul, a cărui relație, cu date de excepțional interes asupra activității diplomatice a curții domnești în aceste luni de maximă tensiune politică, a fost tipărită de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 144-149 (*Călători străini...*, IV, p. 303-309). Printre altele, este de reținut din textul citat perspectiva propusă de Constantin Movilă, care, după eliminarea lui Gabriel Báthory și instalarea la cîrma Transilvaniei a unui „membru al prea augustei Case de Austria,” dorea realizarea unei confederații a celor trei state de la Dunărea de Jos, sub protecție habsburgică: „... și cînd vor fi legate împreună aceste provincii, nu va fi nici un principe care să-i poată aduce vreo vătămare, datorită mării puteri ce o va avea.”

¹⁰¹ A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 123, p. 162.

¹⁰² Johann Filstich, *Tentamen Historiae Vallachicae - încercare de istorie românească*, București, 1979, p. 156 și 157. Un act din 1620 pomenește de vremea cînd, „în zilele lui Radul voevod Șerban,” „a fost Stanciul sluger peste oaste” (*D.I.R., B*, veac. XVII, vol. III, nr. 459, p. 508; cf. vol. II, nr. 312, p. 353). Mîrzea, moldovean de origine, a fost, în împrejurările grele din 1602, unul din principalii sprijinitori ai lui Radu Șerban, în calitatea pe care o avea atunci de „mare căpitan peste călărași” (Tr. Ionescu-Nișcov, *Acte de cancelarie domnească inedite din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie,” IX, București, 1978, p. 172). Alte elemente biografice cu privire la cei doi boieri, la N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 212-213 și 243.

¹⁰³ A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 128, p. 169. Știrea răsturnării lui Radu Mihnea a sosit la Constantinopol înainte de 11 iunie 1611 (Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. CDLXXXVIII, p. 235). La această dată, în mediile diplomatice se aflase că Omer pașa a primit deja poruncă să intervină în Țara Românească, pregătirile lui fiind confirmate și la 25 iunie (*Ibidem*, nr. XD, p. 235-236).

¹⁰⁴ Elvire Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower...*, nr. XXIII, p. 29. Raportul englez menționat oferă indicații prețioase asupra chipului în care s-au desfășurat evenimentele din Țara Românească. Se pare că Radu Șerban a trimis înainte un detașament, în frunte cu Nicolae Pătrașcu, care s-a îndreptat către București. Aici aștepta Radu Mihnea, care, pe lîngă 800 de transilvăneni și 2.000 de turci, avea la dispoziție și 9.000 de oșteni munteni. Cînd corpul de oaste al lui Nicolae Pătrașcu s-a apropiat și bătălia a început, a izbucnit revolta oștenilor munteni ai lui Radu Mihnea, care i-au atacat pe membrii gărzii ardelene, precum și pe turci (*Ibidem*, p. 28-29).

¹⁰⁵ A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 125, p. 163-165; textul maghiar, cu trad. rom. în Hurmuzaki, *Documente*, VIII, nr. CCCCLXXXVI, p. 338-339. Tot acum Gabriel Báthory semnează „contractul” lui cu pretendentul Ștefan Bogdan (N. Iorga, *A History of Anglo-Roumanian Relations*, p. 110-111).

¹⁰⁶ A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 131, p. 171-172. Este probabil că, venind din Moldova, Radu Șerban nici nu a înaintat dincolo de Buzău, pregătind aici campania în Transilvania (vezi C. Rezachevici, *Les relations politiques et militaires*, p. 769-770).

¹⁰⁷ Această înțelegere este semnalată atît de Francisc Mikó (I. Crăciun, *Biruința lui Radu Șerban ...*, p. 196-197), cît și de ambasadorul englez la Poartă (Elvire Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower...*, nr. XXIV, p. 30). Vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. XCI și C. Rezachevici, *Neobișnuitul drum peste Carpați al oștii lui Radu Șerban, înaintea bătăliei de lîngă Brașov cu Gabriel Báthory (iulie 1611)*, în „Cumidava,” VIII, (1974-1975), p. 128-129.

¹⁰⁸ I. Crăciun, *Biruința lui Radu Șerban...*, p. 198.

¹⁰⁹ Elvire Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower...*, nr. XXIV, p. 29-30; izvor discutat, alături de altele, de C. Rezachevici, *Neobișnuitul drum...*, p. 124-127; cf. Traian Mutașcu, *Arta militară în Țara Românească la începutul secolului al XVII-lea (Radu Șerban)*, București, 1961, p. 147-153.

¹¹⁰ Data luptei, după N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches...*, III, p. 346; vezi și discuția lui C. Rezachevici, *Neobișnuitul drum...*, p. 129-131, care nu face decît să verifice acest element cronologic. Pentru reconstituirea luptei, N. Iorga, *Istoria aromatei românești...*, p. 306-308; Traian Mutașcu, *op. cit.*, p. 153-165

¹¹¹ Rezumat la V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban...*, p. 319.

¹¹² *Ibidem*, p. 320; vezi și Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 264, p. 143 și 245, precum și observațiile lui N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. XCIV- XCV.

¹¹³ V. Motogna, *Războaiele lui Radu Șerban...*, p. 321.

¹¹⁴ A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 151, p. 198-199. Și la Veneția au parvenit știri, plecate din Viena la 30 iulie, potrivit cărora obiectivul primordial al generalului Forgách era să-l împiedice pe Radu Șerban să se înstăpînească de unul singur asupra Transilvaniei, ceea ce ar fi fost „in pregiudizio della Casa d'Austria” (*Ibidem*, nr. 152, p. 199).

¹¹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCXXXIII, p. 322-323 (în volum actul figurează la p. 330-331, dar paginația este greșită!). Asupra acestui izvor a atras atenția I. Minea, *Radu Vodă Șerban cerut ca principe al Ardealului*, în „Cercetări Istorice,” V-VII, Iași, 1932, p. 367.

¹¹⁶ Hurmuzaki, *Documente*, XV-2, nr. MDCC, p. 849; vezi și însemnarea lui Peter Banfi, în *Quellen...*, V, p. 424.

¹¹⁷ I. Moga, *op. cit.*, nr. XXV-XXVI, p. 97-98 și nr. XXVIII, p. 99; pentru mai vechea atitudine a Habsburgilor în această chestiune, vezi studiul lui I. Lupaș, *Individualitatea istorică a Transilvaniei*, în *Scrieri alese*, I, Cluj-Napoca, 1977, p. 52, nota 34.

¹¹⁸ Radu Constantinescu, *op. cit.*, nr. 270, p. 145 și 246.

¹¹⁹ Dorința Porții de a nu pierde controlul asupra cursului evenimentelor este vădită de faptul că, încă înainte de răsturnarea lui Radu Mihnea, în 20/30 mai 1611, Omer pașa primise deja un prim ordin de a înainta, cu 15 000 oșteni otomani, spre Dunăre, ca răspuns la cererile repetate de ajutor din partea lui Gabriel Báthory (Elvire Georgescu, *Dépêches de Sir Thomas Glower...*, nr. XXIII, p. 27-28).

¹²⁰ Nicola Barozzi și Guglielmo Berchet, *Le relazioni degli stați Europei lette al Senato dagli ambasciatori veneziani nel secolo decimosettimo - Turchia*, volume unico, parte I, Venezia, 1871 [pe copertă: 1873], p. 193.

¹²¹ *Ibidem*, p. 207 și 220. Contarini indică și tributul plătit anual Porții de Moldova și Țara Românească, în vremea lui Constantin Movilă și Radu Șerban, câte 35.000 taleri fiecare, adică sume mult mai mici decât cele plătite anterior sfârșitului secolului XVI (*Ibidem*, p. 221; vezi și M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV-XIX*, în „Studii și materiale de istorie medie,” II, București, 1957, p. 17-18, 35-37 și 44).

¹²² N. Barozzi și G. Berchet, *op. cit.*, p. 221-222. Vezi, pentru iritarea autorităților otomane, *post-scriptum*-ul raportului german din Constantinopol, din 5 februarie 1611, la A. Veress, *op. cit.*, VIII, p. 131-132.

¹²³ C. Rezachevici, *Les relations politiques et militaires...*, p. 770-771, a relevat, pe bună dreptate, că încă de la jumătatea lunii iulie 1611 Țara Românească era invadată de corpul expediționar otoman, iar Radu Mihnea se găsea deja în Țirgoviște. Această situație lămurește, în parte, zăbava lui Radu Șerban în Țara Birsei, după lupta de la Brașov (vezi însemnarea lui Simon Nösner, în *Quellen...*, IV, p. 164).

¹²⁴ N. Barozzi și G. Berchet, *op. cit.*, p. 221.

¹²⁵ N. Iorga, „Doamna lui Ieremia Vodă”..., p. 1068: mazilit în 1616, Ștefan Tomșa s-a instalat la Constantinopol „în casa socrului său”. Pentru familia soției lui, vezi mai sus, cap. II.

¹²⁶ Constantin Movilă a trecut Nistrul în 4 iulie 1612, cu o oaste estimată la circa 10.000 de oameni (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 22, p. 25; actul nu este din „1607”). Pentru data luptei de la Cornul lui Sas, vezi *Elementa ad fontium editiones*, vol. XXIII, Roma, 1970, nr. 218, p. 27-29 (Cf. Constantin Rezachevici, *Două rectificări cronologice privind istoria Moldovei în veacul al XVII-lea*, în „Studii” - Revistă de Istorie, t. 25 (1972), nr. 2, p. 311-313). Asupra politicii interne a lui Ștefan Tomșa, vezi I. Minea, *O inovație juridică a lui Miron Vodă Barnovschi*, extras din „Întregiri,” Iași, 1932, p. 2-11.

¹²⁷ N. Barozzi și G. Berchet, *op. cit.*, p. 222-223. Despre încercarea de împăcare a lui Gabriel Báthory cu Radu Șerban, în împrejurările din vara anului 1612, vezi mai ales reacția lui Radu vodă Mihnea, din scrisoarea adresată principelui în 24 august 1612 (A. Veress, *op. cit.*, VIII, nr. 222, p. 275-277). Asupra tratatelor reinnoite din 1613, când Báthory fusese deja mazilit, vezi N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CXI-CXII și M. Berza, *op. cit.*, p. 36.

¹²⁸ Vezi mai sus, cap. II.

¹²⁹ Corespondența, în limba română, a lui Ali pașa Madjaroglu, sangeac de Nicopole, unul din conducătorii expediției otomane din 1613, cu Brașovul, a fost editată de N. Iorga, *Studii și documente*, vol. X, Brașovul și românii, București, 1905, nr. 3-6, p. 286-289. Semnalăm acum un prim răspuns al Brașovului, tot în limba română, ce trebuie datat puțin după 16 iulie 1613, editat, în traducere italiană, de Óváry Lipót, *Diplomatarium relationum Gabrielis Bethlen cum Venetorum Republica*, Budapeșt, 1886, p. 463. Alte câteva acte, de astă dată în limba turcă, au fost publicate de Mihail Guboglu, *op. cit.*, nr. II-VII, p. 237-253. Se pare că Radu Mihnea a încercat să evite a participa la expediție (*Ibidem*, p. 227), dar, în 2 septembrie 1613 se găsea lângă Brașov, cu 5.000 de oameni (N. Iorga, *Socotelile Brașovului...*, p. 137). Ștefan Tomșa a sosit, la rîndul lui, cu 4000 de oșteni, în 12 septembrie (*Ibidem*). În perspectiva expediției, în iulie el trimitea la Varșovia un sol „per accomodare le differenze” cu Polonia („Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa,” *Classe di Lettere e Filosofia*, Serie III, vol. I-1, Pisa, 1971, p. 195). Lui Tomșa apoi Poarta, încă în septembrie, i-a îngăduit să se întoarcă „per custodir il paese da qualche insidia de Polachi” (Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 464).

¹³⁰ V. Motogna, *Anexă*, p. 125. Vezi și Costin Feneșan, *Ștefan Vaida, un adversar caransebeșan al principelui Gabriel Bethlen (1614)*, în „Studii și comunicări de etnografie-istorie,” II, Caransebeș, 1977, p. 411 și 415.

¹³¹ Cristina Feneșan, *Relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în anii 1613-1624 în lumina unor documente turcești*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca,” t. XXI (1978), anexele I și II, p. 348-350 (firmane ale sultanului Ahmed I prin care le cerea sașilor să se supună și să-l sprijine pe Gabriel Bethlen).

¹³² Tahsin Gemil, *op. cit.*, nr. 61, p. 163-166; pentru data actului și alte probleme legate de el, vezi M. Guboglu, *op. cit.*, p. 229. A se compara cu cronică lui Mustafa Naima, în *Cronici turcești privind țările române (Extrase)*, III, vol. întocmit de Mustafa A. Mehmet, București, 1980, p. 45-47.

¹³³ Vezi câteva date asupra acestui aspect la Costin Feneșan, *Șase scrisori ale principelui Gabriel Bethlen către banul Lugoșului și Caransebeșului (1614-1615)*, în „Apulum,” t. XIV (1976), p. 176-177. Pentru predarea oficială a cetății Lipova - luată în stăpînire încă de Bocskay -, în noiembrie 1616, vezi, între altele, Al. Ciorănescu, *op. cit.*, nr. DLIX, p. 260.

¹³⁴ *Diarium*-ul lui Andreas Hegyes, în Eugene v. Trauschenfels, *op. cit.*, p. 297 și A. Armbruster, *op. cit.*, p. 234-235; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CXVI, precum și I. Lupaș, *Principele transilvan Gavriil Bethlen*, în ale sale *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. II, Cluj, 1940, p. 201.

¹³⁵ Vezi, de pildă, Costin Feneșan, *Două acte domnești privind păstorii ardeleni în Țara Românească*, în vol.

Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu, Cluj, 1974, p. 112-113 (poruncă a lui Radu Mihnea din 20 iulie 1614 în favoarea unor iobagi păstori „ai prietenului” său, nobilul făgărășan Béldi Kelemen).

¹³⁶ Memoriu din 1614, înaintat cu ocazia dietei de la Linz, de baronul Erasmus Georg Tschernembl, în I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, nr. 51, p. 133. Pentru personalitatea autorului, exponent de seamă al protestantismului, vezi Robert J. W. Evans, *Felix Austria. Vascasa della monarchia absburgica: 1550-1700*, Bologna, 1981, p. 87-89.

¹³⁷ I. Lupaș, *O istorie a Transilvaniei în limba germană la 1614*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, II, p. 196.

¹³⁸ Roderich Goos, *op. cit.*, nr. 65, p. 599-600. Vezi și I. Lupaș, *Principele transilvan Gavriil Bethlen...*, p. 210.

¹³⁹ Pentru tratativele turco-austriece și rolul lui Bethlen, vezi între altele actul otoman din 17 septembrie 1624, publicat în tălmăcire românească de Cristina Feneșan, *op. cit.*, anexa XIII, p. 363-364.

¹⁴⁰ Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 362 și 367.

¹⁴¹ Roderich Goos, *op. cit.*, p. 546-547 (6 ianuarie 1622). Vezi și Cristina Feneșan, *Die Pforte und das Eingreifen Siebenbürgens in den Dreissigjährigen Krieg*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes,” t. XXIV (1986), nr. 1, p. 67-68.

¹⁴² Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 145.

¹⁴³ Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional (1621- 1612)*, București, 1979, p. 55-59.

¹⁴⁴ *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte from the year 1621 to 1628 inclusive*, I, London, 1740, p. 314-315; N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XX, București, 1911, p. 191 și vol. XXIII, București, 1913, p. 148. Pentru identitatea pretendentului român adăpostit la tătari din 1624, vezi A. Pippidi, *Călători italieni în Moldova și noi date despre navigația în Marea Neagră în secolul XVII*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol,” XXII-2, Iași, 1985, p. 612 (Mihnea, fiul lui Vlad, un nepot de frate al lui Alexandru Mircea și al lui Petru Șchiopul).

¹⁴⁵ Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 363, 367 și 368. A sosit la Cluj în 1 februarie, iar la Alba Iulia în 8, fiind pretutindeni întâmpinat, din porunca principelui, cu toate onorurile (I. Hudiță, *Recueil de documents concernant l'histoire des Pays Roumains tirés des Archives de France (XVI-e et XVII-e Siècles)*, Jassy, 1929, nr. 26, p. 35). „Mare cancelar” era un titlu asumat de primatul Ungariei, arhiepiscopul de Esztergom, care din 1616 era Peter Pázmány (1570-1637). Pe lângă el activa, însă, un **cancellarius Ordinarius**, care era un alt episcop. Acesta din urmă a fost de fapt trimis în Transilvania.

¹⁴⁶ Rémy Pithon, *La politique vénitienne et la premiere partie de la guerre de Trente Ans*, în *XIe Congrès International des Sciences Historiques. Résumés des Communications*, Göteborg-Stockholm-Uppsala, 1960, p. 166-163.

¹⁴⁷ *The Negotiations of Sir Thomas Roe in his Embassy to the Ottoman Porte...*, I, p. 353. Bethlen era somat ca în decurs de patruzeci de zile să declare dacă este cu împăratul și catolicii sau cu Poarta otomană și cu principii protestanți (S. Szilagyi, *Erdélyország története*, vol. II, Pest, 1866, p. 149).

¹⁴⁸ Numirea lui la Silistra, în locul lui Cantemir Mîrza, a avut loc înainte de 23 martie 1625 (N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XXIII, p. 152).

¹⁴⁹ Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 553.

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 619 (Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. CCCCLXVIII, p. 415).

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 559-561; vezi și *The Negotiations of Sir Thomas Roe...*, I, p. 379 (versiunea latină a aceleiași scrisori). Concluzia noastră se potrivește cu cea a lui S. Szilagyi, *op. cit.*, loc. cit.

¹⁵² Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, t. III, București, 1900, p. 110 și 112. O însemnare de manuscris atestă că Alexandru Coconul a fost mazilit în 5/15 octombrie 1627, iar la data de 8/18 octombrie a plecat la Constantinopol; pe de altă parte, aceeași sursă fixează începutul efectiv al noii domnii a lui Alexandru Iliaș la 28 ianuarie 1628 (st. v.) (N. Iorga, *Istoria terii prin cei mici*, în „Revista Istorică,” VII (1921), nr. I-3, p. 38; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, București, 1959, p. 38). Ambasadorul olandez Cornelius Haga a notat și el dirza opoziție a reprezentanților transilvăneni, deopotrivă cu cea a Stărilor din Țara Românească, la numirea lui Iliaș, care s-ar fi produs la 5 noiembrie 1627 (N. Iorga, *Studii și documente*, XX, p. 191-192). Acum, în octombrie-noiembrie 1627, trebuie încadrat cronologic actul de înțelegere, încheiat între pretendentul Moise Movilă și Francisc Mikó, în virtutea căruia cel dintâi avea să obțină sprijinul diplomatic al lui Bethlen pentru ocuparea scaunului domnesc al Țării Românești (publicat de Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 18).

¹⁵³ *Erdélyi Történelmi Adatok*, vol. I, Cluj, 1855, p. 364. Principele se plîngea de faptul că Transilvania nu a fost inclusă în proiectul tratatului otomano-german reînnoit (Szony, 1627).

¹⁵⁴ Georgius Pray, *Gabrielis Bethlenit principatus Transsilvaniae coaevis documentis illustratus*, t. II, Pesta, 1816, nr. LII, p. 164. Izvor semnalat și comentat de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLVI, nota 1. Altă exegeză, la G. I. Brătianu, *Les Assemblées d'États et les Roumains en Transylvanie*, în „Revue des Études Roumaines,” t. XIII-XIV, Paris, 1974, p. 37.

¹⁵⁵ Textul armistițiului (11 noiembrie 1626) și al păcii (20 decembrie 1626) dintre Bethlen și imperiali, încheiate la Bratislava, la Roderich Goos, *op. cit.*, nr. 67-68, p. 615-630. Pentru contingentul muntean, comandat de Neagul Aga, care în 11 octombrie 1626 se găsea lângă Cluj, vezi Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 54.

¹⁵⁶ Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény János (Traducerea și adnotarea pasagiilor privitoare la români)*, București, 1900, p. 18-19.

¹⁵⁷ Vezi, în primul rînd, chiar hrisovul lui Alexandru Iliaș, emis la 28 octombrie 1628, în care evocă acest episod,

cu precizarea că „ungurii” l-au jefuit atunci pe Papa fost mare vornic (*D.R.H., B*, vol. XXII, nr. 171, p. 345-346). Alte asemenea acte sînt cele din 18 ianuarie 1619 (*D.I.R., B*, veac. XVII, vol. III, nr. 270, p. 301), din 22 mai 1620 (*Ibidem*, nr. 476, p. 531) etc.

¹⁵⁸ *D.I.R., B*, veac. XVII, vol. III, nr. 445, p. 492 (act din 12 martie 1620).

¹⁵⁹ Ilie Remus, *Date necunoscute în legătură cu moartea paharnicului Lupul Mehedințeanul*, în „Revista Istorică Română,” IX, 1939, p. 276. Vezi și Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 18: (Alexandru Iliăș) „începînd a fi un vecin periculos pentru el, trimise Bethlen la el pe Iancsó Pál, ce era numai căpitan. Nu putu însă prinde pe voivod, care părăsi scaunul, refugiindu-se la turci.” Decizia lui Bethlen de a provoca răsturnarea lui Alexandru Iliăș pare a fi fost luată în urma execuției în Țara Românească a marelui vornic Cîrstea, care a avut loc înainte de 20 aprilie 1618 (*D.I.R., B*, veac. XVII, vol. III, nr. 190, p. 215-216; cf. N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 153).

¹⁶⁰ Victor Motogna, *Relațiunile dintre țările românești și Ardeal în veacul al XVII-lea*, extras din „Anuarul Liceului «A. Mureșanu» Dej” (1933-1934), Dej, 1935, p. 35.

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 90-91. Totuși, Bethlen, chiar în scrisoarea lui din 11 iulie 1618, adresată lui Iskender pașa, își vădise renunțarea la proiect: „Iar în Muntenia toți oamenii sunt pe la casele lor, fiecare își adună bucatele, așteptînd pe Gabriel vodă, domnul rînduit de puternicul împărat” (vezi mai sus nota 160). Vezi, pentru Marcu Cercel, M. Ciuntu, *Pretendenți domnești în sec. XVII*, București, 1940, p. 30-31.

¹⁶³ În 8 iulie 1618, în Țirgoviște, marii boieri munteni întocmeau un act de alianță, în limba română, prin care se angajau „cum să fim cu toți prieteni ai mării sale craiului” din „țera Ardealului,” precum și nemeșilor și cetăților (A. Veress, *op. cit.*, IX, București, 1937, p. 168-171). Despre acest act, N. Iorga a observat, ușor eronat, că este: „Primul tratat, românesc, al lui Gavril Movilă (!) cu Bethlen” („Revista Istorică,” an. XXIII (1937), nr. 7-9, p. 283).

¹⁶⁴ La 7 iulie 1618, Gavrilaş Movilă era deja desemnat la Poartă ca domn al Țării Românești (N. Iorga, *Studii și documente*, XX, nr. XXIV, p. 22-23). Și-a făcut intrarea în Țirgoviște la data de 14/24 august 1618 (Damaschin Mioc, *Știri de istorie a românilor în „Letopiseșul brancovicesc,”* în „Studii și materiale de istorie medie,” IX, București, 1978, p. 142; Ilie Corfus, *Noi informații despre români în vechi ediții polone de documente*, în „Revista de Istorie,” t. 31 (1978), nr. 3, p. 491; vezi și I. Minea, *Cînd a început domnia lui Gavril Vodă Movilă?*, în „Cercetări Istorice,” an. XIII-XVI, nr. 1-2, Iași, 1940, p. 690-691).

Actele care compun tratatul de alianță transilvano-muntean din 1619, la I. Lupaș, *Documente istorice transilvane...*, I, nr. 60, p. 150-159 (5 mai 1619, Țirgoviște) și A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 155, p. 184-191 (20 mai 1619, Alba Iulia). Cu privire la relațiile personale dintre Gabriel Bethlen și Gavrilaş Movilă, vezi scrisoarea principelui, din Cașovia, cu data 20 septembrie 1619, în care îi comunica domnului Țării Românești amănunte despre mersul campaniei abia începute contra Habsburgilor (Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 503-504). Vezi și mai sus, cap. I, nota 111.

¹⁶⁵ N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, p. 60; „Mitropolia Olteniei,” an. XXIII (1971), nr. 3-4, p. 250; N. Stoicescu, *Dicționar...*, p. 217-218.

¹⁶⁶ A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 222, p. 280.

¹⁶⁷ *Istoria Țării Românești (1290-1690). Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 94.

¹⁶⁸ Deosebit de prețios este textul scrisorii din 29 septembrie 1624 a lui Gabriel Bethlen către comitele secuilor, din care rezultă că Radu Mihnea a făcut apel la principe ca să intervină în Țara Românească pentru ocrotirea soției și fiului său. Dacă tătarii nu părăsiseră încă țara, Alexandru Coconul și mama lui trebuiau duși într-o tabără din apropierea hotarului, între Rucăr și Țirgoviște, dar nu trebuiau în nici un caz să fie scoși din țară (desigur, spre a nu oferi pretext boierilor să aleagă un alt domn!). Necula vistierul era socotit de Bethlen responsabil de pericolul prin care trecea familia lui Radu Mihnea, deoarece el avea conducerea țării. Radu Mihnea, căruia de asemenea i s-a trimis în grabă un ajutor militar, a ajuns în această stare de plîns fiindcă, împotriva sfaturilor repetate ale principelui, a înțeles să guverneze numai după sfatul grecilor, fără să se gîndească să-și pregătească măcar o cetate de refugiu (Szilágyi Sándor, *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Budapesta, 1879, nr. CCCXCI, p. 406-409; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLII-CLIII și 185).

¹⁶⁹ E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 102; Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 18. Episodul va fi evocat și într-un act din 3 octombrie 1642 (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 230 și A. Veress, *op. cit.*, X, București, 1938, nr. 76, p. 132).

¹⁷⁰ Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 550.

¹⁷¹ Georg Kraus, *op. cit.*, ed. cit., p. 66. Vezi și Mihály Sebestyén, *Un aspect mai puțin cunoscut din relațiile Transilvaniei cu Moldova în timpul domniei lui Gabriel Bethlen*, în „Marisia,” VIII, 1978, p. 93-104.

¹⁷² Un raport imperial din Constau tinopol atestă că Mihail Tholdalagy, sosit acolo în 2 iulie 1626, a stăruit ca Alexandru Vodă Coconul al Țării Românești să fie înlocuit cu Gavrilaş Movilă (E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 104). Pentru încercarea din 1623 de a-l instala în scaunul domnesc de la miazăzi, vezi mai sus, cap. II, p. 38. Data căsătoriei, la Ștefan Meteș, *op. cit.*, p. 51. Vezi și Liviu Borcea, *Satele din Bihor ale lui Gavrilaş Movilă și Constantin Șerban (Schifă monografică a domeniului cetății Șinteu)*, în „Crisia,” VII, Oradea, 1977, p. 103-116.

¹⁷³ Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 758.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 755. Informații despre legăturile lui Bethlen cu facțiunea protestantă din Polonia, în primul rînd cu familia Radziwill, erau înregistrate încă în 26 noiembrie 1624 (st. v.) de Thomas Roe (*op. cit.*, I, p. 313-314).

¹⁷⁵ La jumătatea lunii iulie 1629, caimacamul Regep pașa îi scria lui Bethlen că i-a satisfăcut cererea - făcuta

Porții „diverse volte”! - și l-a mazilit pe domnul Moldovei „... et concessio il luoco suo ad Alessandro già Vaivoda della Valachia” (Alexandru Coconul), care a primit misiunea să meargă cu oaste alături de vizirul Husein pașa, aflat la Oceakov (Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 770). Noul domn a ocupat scaunul de la Iași în 22 septembrie 1629 (A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 234, p. 293). Cf. Aurel H. Golimas, *Un domnitor - o epocă: Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, Voievod al Moldovei*, București, 1980, p. 94-102.

¹⁷⁶ Óváry Lipót, *op. cit.*, p. 757; vezi și Gunnar Hering, *Ökumenisches Patriarchat und europäische Politik (1620-1638)*, Weisbaden, 1968, p. 207-224.

¹⁷⁷ Nicolae M. Popescu, *Chiril Lucaris și ortodoxia română ardeleană*, în „Biserica Ortodoxă Română,” an. LXIV (1946), nr. 7-9, p. 445.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 426; vezi și Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVIII*, Sibiu, 1968, p. 1.

¹⁷⁹ N. Iorga, *Câteva manuscripte și documente din țară și străinătate relative la istoria românilor*, în „A.A.R.,” *M.S.I.*, Seria II, t. XXVIII, București, 1906, p. 522; Emil Vîrtosu, *Din criptografia românească*, în „Studii Teologice,” Seria II-a, an. XVIII (1966), nr. 5-6, p. 284.

¹⁸⁰ Nu putem trece cu vederea, în acest context, și unele semne clare din epocă asupra conștiinței identității naționale la românii transilvăneni, provenite tot din mediul lor. De pildă, o însemnare din 1612 pe un manuscris al bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului consemnează astfel bătălia de la Feldioara, cu oștile lui Gabriel Báthory: „Să se știe când a fost lupta de la Feldioara și a pierit Fer Mihai (Michael Weiss) și mulți ostași și dintre sași și dintre români. În anul 7121, luna octombrie, ziua 7. Am scris eu Dumitru” (text slavon și trad., la Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Brașov*, București, 1985, p. 52). Prin urmare, sașii și românii din Țara Bîrsei au înfruntat împreună, cot la cot, pe principe, dar, așa cum se subînțelege, au fost înfrinți de ungurii lui Gabriel Báthory).

¹⁸¹ Benkő Samu, *Personalitatea lui Gabriel Bethlen*, în volumul său *Permanență și devenire (Studii de istoria culturii)*, București, 1984, p. 396-398.

¹⁸² *Monumenta Hungariae Judaica*, t. VIII, Budapesta, 1965, nr. 319, p. 259-260.

¹⁸³ Vezi Horst Fassel, *Martin Opitz și românii*, în „Cronica,” an. XVI (1981), nr. 43 (821), din 23 oct, p. 10.

¹⁸⁴ Martin Opitz, *Zlatna, Cumpăna dorului*, trad. rom. de Mihai Gavrilă, cuvînt înainte de Vasile Netea, București, 1981, p. 48.

¹⁸⁵ A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 149 (cu bibliografia aferentă).

Capitolul IV

GÎNDUL ȘI FAPTELE LUI VASILE LUPU

Cînd a încercat pentru prima oară să-și explice personalitatea lui Vasile vodă Lupu, Nicolae Iorga a fost cu totul deconcertat: „Adevărat vorbind, e foarte greu de deosebit, în ceia ce ne transmit izvoarele asupra faptelor și gândurilor lui Lupu, istoria de legendă și de calomnie. Voia Vasile să statornicească în Muntenia pe fiul său Ioan, pe fratele său (Gavril Hatmanul sau cellalt?), voia el să deie țara vecină lui Nicola Catargiu, pîrcălabul său de Neamț? Umbla după Ardeal pentru sine însuși? Avea de gînd să treacă Milcovul și era autorizat de sultan? Chema în ajutorul său pe tătari? Aș admite cu greu aceste lucruri, pe care le transmit totuși mărturii autentice, dar atît de contrazicătoare, atît de inconciliabile, supt forma unei povestiri logice și luminoase! Evident că se bănuia mult pe această vreme, la Constantinopol, la Bălgrad, la București, la Iași, că se exagera mult și se mințea adesea, pentru un motiv sau pentru altul.”¹ Nu s-ar putea verifica mai elocvent justetea nedumeririlor lui Iorga, decît reproducînd o remarcă a lui vodă Lupu însuși, cuprinsă într-o scrisoare către un dregător otoman, care-i recomanda să se ferească de „vorbele” anumitor persoane, „căci sînt în stare să facă astfel încît calul să se certe cu căruța.” „Nu știți oare că noi nu avem încredere în vorbele nimănui?”² La rîndu-i, el era un maestru în ale intrigii politice, ceea ce-l făcea pe marele vizir Salih pașa să exclame, într-un moment în care Poarta nu-și putea permite ușor să intervină în Moldova - din pricina războiului cu Veneția pentru insula Creta (Candia), dar și a crizei încă neîncheiate din relațiile polono-otomane -, că înlăturarea lui „de acolo ar fi un cîștig care ar valora cît patru Candii!”³ Dificultățile în a interpreta opțiunile majore ale unui asemenea personaj sînt deci, dincolo de orice îndoială, extrem de mari. Este nevoie, din capul locului, să se facă apel la alte elemente, ce țin de contextul istoric, de fizionomia întregii epoci în care el a evoluat.

Unul din „misterele” evoluției lui Vasile Lupu, asupra căruia nu știm a se fi insistat, este cel al situației privilegiate de care s-a bucurat în anii exilului, de pe țărmurile Bosforului. Cum se explică această poziție a lui în raport cu autoritățile otomane, atît de deosebită de imaginea „tradițională” a domnilor detronați, hăituiți de creditori și, de multe ori, pe punctul de a-și pierde capul, la cererea celor ce-i înlocuiseră? Răspunsul credem că poate fi găsit într-un grup de mărturii despre încheierea episodului dramatic al asediului cetății Suceava, în toamna anului 1653. O scrisoare din tabăra polonă, datată 7 octombrie, vădea că doamna lui Vasile vodă, aflată în cetate, cerea îndurare regelui, oferind toate comorile „pe care le are, imense, cu ea, dar aici e dificultatea: în mîna, cui vor ajunge acestea, în cea a muntenilor, a ungurilor sau a polonilor?”⁴ Pînă ia urmă se pare, însă, că asediatorii au fost destul de dezamăgiți, căci o altă scrisoare polonă, din 29 octombrie 1653, informa, între altele: „...comorile au căzut pradă domnilor Munteniei și Moldovei (Matei Basarab și Gheorghe Ștefan), regele și Rákóczy nu s-au atins de ele; acolo s-au găsit însă mai puține comori decît s-a sperat, căci toți banii și averile lui Lupu erau investite în afaceri comerciale în Constantinopol, Veneția, Amsterdam și Gdansk.”⁵ Pe de altă parte, un emisar al Porții, Osman aga, care a fost prezent la predarea cetății Suceava, a înștiințat că înăuntru „el nu a găsit nimic care să aparțină Vistieriei” (otomane), invitîndu-l totodată și pe un alt dregător otoman, sosit în Moldova cu actul de numire în scaun a lui Gheorghe Ștefan, „să se ducă acolo și să constate absența tezaurului.”⁶ Este deci limpede că „prada,” cîtă va fi fost, nu a corespuns nici pe departe așteptărilor, iar ceea ce s-a găsit totuși a fost iute „mistuit”...

Există cîteva alte mărturii care confirmă faptul că Vasile Lupu a procedat, într-adevăr, la răspîndirea numerarului lui, măsură de prevedere în eventualitatea „zilelor negre” ale căderii. De pildă, chiar marelui său logofăt, Gheorghe Ștefan, cel ce l-a trădat și s-a ridicat apoi cu sabia contra lui, i-a încredințat „cu mîna la mîna” suma de douăzeci de mii de taleri, așa cum ne spune el însuși, „cînd eram eu domn și dumneata-mi erai boeriu cinstit și crezut, să mi-i ții feriți de primejdii.”⁷ Interesant este și cazul celor patruzeci de mii de taleri, pe care în anul 1642 i-a trimis ca „pomană” (*allmosen*) patriarhului Ierusalimului.⁸ Pare a fi mai degrabă vorba de o depunere camuflată de

bani, în genul celor zece mii de galbeni pe care-i avea Petru vodă Șchiopul la mănăstirea Sf. Sava de la Ierusalim.⁹ Un act otoman recent scos la iveală, cu data 1 decembrie 1642, pretindea că întreaga sumă, „precum și unele lucruri pe care voievodul Lupu, care este voievodul Moldovei, le trimisese la Ierusalimul cel ilustru,” printr-un boier al său, nu-i aparțineau de fapt lui, ci unui neguțător creștin, „locuitor din cazaua Ianina, din vilaietul Rumelia,” care „mergînd cu negoțul în Moldova, a murit acolo, fără a lăsa moștenitori.” Fiscul otoman nu s-a lăsat înșelat de subterfugiul întrebuițat de domnul moldovean pentru a pune mîna pe averea celui supus creștin al Porții - „dania” către Ierusalim!, iar beilerbeiul de Damasc a primit poruncă să recupereze întreaga sumă.¹⁰

Cele amintite mai sus erau, însă, doar fonduri „înghețate.” Actul polon din 1653 specifica, în schimb, cum am văzut, că banii lui Vasile Lupu - „toți banii”! - erau investiți în primul rînd în „afaceri comerciale” la Constantinopol, Veneția, Amsterdam și Gdansk. Cel puțin în privința Constantinopolului și Gdanskului avem posibilitatea să verificăm întrucîtva această atît de interesantă susținere. În raportul lui concluziv din 20 august 1643, fostul rezident imperial habsburgic la Poartă, Johann Rudolf Schmid a menționat, printre altele, că domnul moldovean a cumpărat neîncetat case în oraș, ceea ce a avut darul să-i îndemne pe turci să creadă că, atunci cînd va fi depus, el nu va face ca alți domni, care s-au îndreptat spre alte zări, ci cu siguranță va veni la Constantinopol.¹¹ Să mai adăugăm că, în legătură cu Gdanskul, despre care un Evlia Celebi afirma că este „portul” Iașilor, un act venețian din 18 decembrie 1638 consemna o anume stare de tensiune în relațiile dintre Vasile Lupu și Polonia, „...per represaglia fatta in quel Regno di alcuni argenti, che mandava in Danzica per convertir in moneta, cort avanzo notabilissimo.”¹² Este așadar cît se poate de plauzibilă imaginea de „capitalist” a domnului moldovean, un om care știa ce înseamnă investiția rentabilă și, de asemenea, se pricepea să-și aleagă „piețele”...

Atît N. Iorga, cît și Gh. I. Brătianu au insistat asupra concepțiilor diferite de guvernare ale celor doi mari domni români contemporani, Matei Basarab și Vasile Lupu. Astfel, dacă cel dintîi este un domn al Stărilor, ales și recunoscut de „țară,” cîrmuind prin consultarea neîncetată a reprezentanților clerului, boierimii și ostășimii privilegiate, cel de-al doilea este „un tiran în sensul antic și italian al cuvîntului” (N. Iorga), el pare să fi promovat un regim „nu numai autoritar, dar chiar absolutist,” inspirîndu-se din „ideile mediului oriental în care crescuse” (Gh. I. Brătianu).¹³ După noi, chiar dacă trebuie să admitem originea „orientală” a practicilor de guvernare ale lui vodă Lupu, nu putem să nu remarcăm că acest „absolutism monarhic” se potrivește prea bine timpurilor moderne, mai ales dacă-l privim în strînsă legătură cu politica economică personală, de esență „capitalistă,” a domnului. Și, din această perspectivă, însuși luxul orbitor de la curtea lui Vasile Lupu, observat de mai toți călătorii străini, capătă un anume sens, el chiar dacă „nu este un bun mijloc de a susține sau de a promova o economie,” constituie totuși un foarte bun „mijloc de a ține, de a fascina o societate.”¹⁴ Or, și cu acest element ne aflăm, de fapt, în prezența unei trăsături definitorii a modernității, mai exact a unei caracteristici a ceea ce îndeobște poartă numele de „epocă barocă,” în care „teatralizarea” vieții de curte, cu fastul ei „de paradă,” devine „un mijloc de guvernare.”¹⁵

În ultima vreme, „epoca barocă” nu mai este doar o „etichetă” a unei faze din istoria artelor, ci a căpătat valențele unui concept istoric, cu care se operează pentru studierea evoluției de ansamblu a societății europene în veacul XVII, inclusiv a problemelor statului. De mare preț sînt și pentru noi încheierile la care a ajuns profesorul spaniol José-Antonio Maravall. Cercetînd originile statului modern, domnia sa a arătat că pentru a-i explica apariția trebuie să invocăm „un sentiment de comunitate națională,” adică un „sentiment care ia naștere în epoca barocă.” Prin urmare, Barocul, care pe plan politic a avut drept caracteristică „absolutismul monarhic,” s-a găsit în centrul „procesului istoric care a condus la prima fază a statului modern,” în timp ce secolul XVIII, al „despotismului luminat,” nu reprezintă decît cea de-a doua fază a aceluiași proces.¹⁶ Vom vedea îndată cît de binevenite sînt aceste precizări.

Tot Nicolae Iorga, în perioada cînd lucra la sinteza sa ultimă despre *Istoria românilor*, într-o conferință ținută în 1937 a afirmat răspicat că Radu vodă Mihnea, „Domn strălucitor, care învățase la Veneția și care a creat în Moldova o armată, a strîns în jurul său o Curte ... a fost modelul lui Vasile Lupu.”¹⁷ Or, cum am văzut, opera de căpetenie a lui Radu Mihnea a fost refacerea unirii

dinastice a Moldovei și Țării Românești, în anul 1623, când, odată cu trecerea lui în scaunul domnesc de la Iași, a izbutit să facă în așa fel ca pe cel de la București să rămână fiul său minor, Alexandru.¹⁸ Dar dacă, încă, fapta lui Radu Mihnea poate fi pusă sub semnul unei tradiții de familie, nu tot același lucru se poate spune despre demersurile lui Vasile Lupu, fie că a fost vorba de Țara Românească, fie, chiar, de Transilvania. O mărturie capitală ce se cere aici citată este scrisoarea lui către Poartă, surprinsă de imperiali la 14 ianuarie 1643, în care, între altele, vodă Lupu analiza chipul în care putea fi înlăturat din fruntea Transilvaniei principele Gheorghe Rákóczy I: „în ce privește Ardealul, treaba e ușoară. Cunoscut foarte bine căile prin care e de atacat, din Moldova și din Țara Românească. De o parte pașa de Timișoara, de alta otomanii, tătarii, moldovenii, muntenii. Se mai adaugă că în *Ardeal mai mult de a treia parte sînt români*, cărora făgăduindu-le libertatea, îi voi așeza fără zăbavă împotriva ungurilor, și așa vor avea război înlăuntru și în afară și nu vor ști încotro să se întoarcă” (s.n. - Șt. A.).¹⁹ Această mărturie trebuie numădeci confruntată cu titlul propriu-zis al faimoasei *Cazanii a lui Varlaam*, apărute la Iași în 1643: „Carte românească de învățătură.” Ea începea cu un „Cuvînt cătră toata *semenția romenească*” (s.n. - Șt. A.) și, într-adevăr, un număr impresionant de exemplare ale ei au putut fi identificate neîncetat pe teritoriul Transilvaniei.²⁰ De unde putem desprinde concluzia că la temelia politicii lui Vasile Lupu a stat, foarte probabil, acel „sentiment de comunitate națională,” scos la lumină, pentru „epoca barocă,” de José-Antonio Maravall.

*

În 12/22 aprilie 1634, un mare boier moldovean, Toderașco Ianovici, putea anunța cetatea Bistriței că Moise vodă Movilă a părăsit scaunul domnesc și „a trecut zilele acestea în Polonia; iar cellalt care vrea să vie ie Lupul, ce iera înainte Vornic Mare în Moldova, cel ce pribegise la Țarigrad.”²¹ Totodată, același boier era în măsură să comunice și o știre externă, anume că proaspătul război ruso-polon se încheiase. De fapt, între desfășurările din nord-est și schimbarea din Moldova exista o strînsă legătură. Noul domn era menit de Poartă să contribuie din plin la efortul de război otoman contra Poloniei, care era conjugat cu cel al Rusiei.²² Dar, tocmai pacea ruso-polonă a făcut ca, în final, campania otomană, inițiată în cursul verii anului 1634, să se oprească pe linia Dunării, mai exact la Giurgiu.²³

Pe plan intern, sosirea în Moldova a fostului vornic Lupu a pus capăt unei evoluții ce începuse în primăvara anului precedent, sub înrîurirea evenimentelor din Țara Românească. Încă din 18 februarie 1633, când raporta confirmarea în domnie a lui Matei Basarab de către sultan, ceea ce însemna izbînda deplină a mișcării antigrecești din Țara Românească, precum și reînvierea privilegiului alegerii din interior a domnilor, ambasadorul german la Poartă consemna temerea că și moldovenii vor imita exemplul muntenilor.²⁴ Și alte două rapoarte diplomatice, de astă dată de după răscoala din Moldova contra lui Alexandru vodă Iliș și a dregătorilor lui greco-levantini, stabilesc o legătură limpede între acest eveniment și mișcarea anterioară, din Țara Românească.²⁵ Nu avem nici un motiv să punem la îndoială fundamentul analizelor politice strict contemporane și, în consecință, nu putem decît să subliniem gradul avansat al *sincronizării* evoluției societăților din țările românești extracarpătice, revelat de capacitatea lor de influențare reciprocă în împrejurările din anii 1632-1633.

Scopul politic primordial al mișcărilor inițiate în Țara Românească și, apoi, în Moldova a fost, în fond, acela de a redobîndi un statut de autonomie autentică în relațiile cu Imperiul otoman. Este instructiv, spre a scoate în relief sensul evenimentelor din 1632-1633, să recurgem chiar la terminologia timpului. Astfel, într-un document redactat la Raguza, în 8 octombrie 1677, care trebuia să slujească pentru tratativele în curs cu Poarta, era făcută o distincție netă între a fi „supus” (*suddito*) și a fi „tributar” (*tributario*) al sultanului. Raguzanii se socoteau ca făcînd parte din a doua categorie, foarte onorabilă, căci existau „mulți și mari principii” care erau „tributari față de alți principii.” Ei plăteau un tribut anual sultanului și se bucurau de „libertate” (*godiamo la nostra libertà sotto il patrocínio del Gran Signore*). În schimb, principii Transilvaniei, Țării Românești și Moldovei din acel moment erau dați ca exemplu pentru prima categorie, deoarece ei erau numiți

oricînd și înlăturați după voia sultanului (*i quali sono immediatamente creati dai Gran Signore e rimossi a voglia sua*).²⁶ Așadar, ceea ce a izbutit să facă Matei vodă Basarab și aderenții lui, în clipa în care el s-a dus la Constantinopol (5/15 ianuarie-18/28 februarie 1633) și a obținut recunoașterea de către sultan (3/13 februarie 1633) - după ce, în prealabil, în bătălia din șesul Colentinei, îl zdrobise definitiv pe Radu Iliș, alesul Porții (30-31 octombrie 1632)²⁷ -, a fost restabilirea dreptului de alegere liberă, dinlăuntru, a domnilor Țării Românești, care echivala, potrivit concepției vremii, cu revenirea lor de la poziția de „supuși” la cea de „tributari.” Prețul a fost, pe lîngă sîngele vărsat pe cîmpul de luptă, o sporire substanțială a haraciului achitat Porții.²⁸

Mobilul tulburărilor izbucnite în aprilie 1633 în Moldova a fost același, însă cursul luat de evenimente a fost altul.²⁹ După izgonirea lui Alexandru Iliș a fost chemat din Polonia și ales domn pribeagul Miron Barnovschi, care, cîțiva ani mai devreme, în 1629, fusese mazilit tocmai din pricina prea strînselor legături cu regatul de la miazănoapte.³⁰ Or, și atunci, ca și acum, Poarta se pregătea să atace Polonia și, deci, în nici un caz nu putea tolera la cîrma Moldovei un element nesigur.³¹ Cum prea bine se cunoaște, Miron vodă a încercat să-l imite pînă la capăt pe Matei Basarab și a îndrăznit, la rîndul lui, să apuce drumul Constantinopolului, în fruntea unei delegații de boieri.³² În pofida asigurărilor primite de la autoritățile otomane, în 22 iunie/2 iulie 1633 el a fost executat „pentru păcatele sale din trecut,” fiind bănuît că „se înscăunase la voievodatul Moldovei cu gîndul de a se răzvrăti și a pricinui pagube.”³³ Două zile mai tîrziu, boierii moldoveni care-l însoțiseră erau puși, din porunca sultanului Murad IV, să-și aleagă un alt domn. Era, firește, vorba de un simulacru de alegere, dar, oricum, chiar în această formă coruptă, de astă dată „sultanul recunoștea principiul alegerii domnești, pe care de atîte ori Poarta îl ocolise sau îl nesocotise” în trecutul apropiat.³⁴ „Sortii” au căzut pe Moise Movilă, care, deși provenea dintr-o familie destul de compromisă tot din pricina legăturilor cu Polonia,³⁵ dispunea totuși de oarecare credit la Poartă, mai ales după ce, în 30 mai 1630, luase în căsătorie pe „fiica lui Mihnea” (Radu Mihnea), Ecaterina.³⁶

Aflat la Iași în 25 august 1633 (st. v.), Moise Movilă avea misiunea precisă de a se pregăti numaidecît să-l întîmpine, cu oști și provizii, pe Abaza pașa, „stăpînul Dunărei de jos” (N. Iorga), care pornea în cea dintîi campanie împotriva Poloniei, inițiată acum de Poartă. De altminteri și Matei vodă primise porunca să-și aducă contingentul în Moldova, iar în 10/20 septembrie el emitea un hrisov „în sat la Vădeni la margine cînd am mers la război.”³⁷ Mulțumită lui Miron Costin, dar și unui grup de acte din arhivele polone, de curînd tipărite, avem posibilitatea să urmărim chipul în care, în lunile octombrie-noiembrie, domnii români, într-o perfectă conlucrare, l-au determinat mai întîi pe comandantul expediției să se retragă de lîngă Camenița, fără a fi dobîndit vreun succes notabil, iar apoi l-au „înclinat spre pace,” mijlocind totodată tratativele și în tabăra polonă.³⁸ Hatmanul Iancu Costin, tatăl cronicarului, va căpăta chiar, cîțiva ani mai tîrziu, indigenatul polon, pentru serviciile aduse regatului „în special cu ocazia năvălirii lui Abaza pașa.”³⁹ Cît privește pe Matei Basarab, el a trimis în toiul expediției de trei ori mesaje la hatmanul Stanislav Koniecpolski, ultima dată înștiințîndu-l că „voi merge sincer pe linia menținerii acestei păci și voi căuta ca străvechea prietenie dintre coroana polonă și împăratul otoman să se întărească, deși pașa a avut alt plan și dorința sa fierbinte a fost să distrugă pălăncile, să pustiască țărilor coroanei și să ardă satele, după cum i-a poruncit împăratul.”⁴⁰ Evident, atît domnul muntean, cît și cel moldovean, doreau păstrarea intactă a echilibrului de forțe dintre cele două mari puteri, regatul de la miazănoapte fiind socotit de amîndoi drept un puternic reazem, diplomatic și militar, al menținerii neștirbite a statutului de autonomie al țărilor lor în raporturile cu Poarta.

Dar, în afară de conlucrarea, cu efecte imediate, dintre vodă Matei și Moise Movilă, întîlnirea lor din toamna lui 1633 s-a vădit plină de consecințe și pentru viitor. De acum încolo, în momentele de criză din relațiile cu Moldova lui Vasile Lupu, domnul Țării Românești, pe temeiul legăturilor de prietenie cu familia Moveleștilor, va susține cauza pretendentului Ioan Movilă, adăpostit în Transilvania, cum a fost cazul mai ales în 1637.⁴¹ Dovada peremptorie a existenței contactelor între Matei Basarab și Movelești în perioada următoare campaniei pomenite o constituie reînființarea tipografiei Țării Românești, în anul 1635, cu ajutorul lui Petru Movilă, mitropolitul Kievului - fratele lui Moise și al lui Ioan -, pe care domnul muntean l-a cercetat cu „scrisori” trimise pe căi ocolite, prin Transilvania.⁴²

Sînt încă greu de deslușit mobilurile și fazele inițiale ale discordiei dintre Vasile Lupu și Matei Basarab, care a marcat atît de profund și vreme atît de îndelungată scena politică din spațiul carpato-danubian. O mărturie muntenească vădește că, la începutul primăverii anului 1634, cînd încă se afla la Constantinopol, viitorul domn al Moldovei s-a întîlnit cu o delegație de boieri munteni, care de asemenea se găsea acolo - probabil pentru plata tributului⁴³ -, și „a jurat cu credință tare, făcînd jurămînt foarte mare că va fi una și prieten cu milostivul nostru domn, în bine, ca și în rău.”⁴⁴ Luînd act de această atitudine, vodă Matei a trimis, pe rînd, în Moldova doi soli, unul cu obișnuitele urări la început de domnie, iar al doilea cu daruri și cu actul, „scrisoarea de credință” a domnului muntean, la care Vasile Lupu a răspuns printr-un document similar, ceea ce înseamnă că din capul locului a fost încheiată o alianță în toată regula. Totuși, foarte curînd, chiar la începutul toamnei aceluiași an 1634, în cursul tratativelor polono-otomane de la Giurgiu, din tabăra lui Murtaza pașa, la care au fost reprezentați toți cei trei cîrmuitori de la Dunărea de Jos, solul lui Vasile Lupu, boierul Necula Catargiu a formulat acuzații împotriva lui Matei vodă sau, cum ne spune izvorul, „a început a vorbi de rău” pe domnul muntean înaintea înaltului dregător otoman.⁴⁵ Numele acestui boier ne îndrumă, credem, pe făgașul potrivit spre a identifica factorul originar de tensiune în relațiile dintre cei doi domni.

Regele polon a încercat să profite de aceleași tratative pentru a obține din partea Porții recunoașterea dreptului său de a participa la alegerea domnilor Moldovei. Pentru el Vasile Lupu, numit direct de sultan, era oricum un indezirabil, din pricina „faptelor sale rele din trecut” (contrare intereselor polone). Dar ceea ce ne interesează este că, printre candidații propuși pentru tronul Moldovei, Vladislav IV, într-o scrisoare din 4 octombrie 1634 către hatmanul Koniecpolski, îl numea și pe... Catargiu, soluție politică menită, după cît se pare, să anihileze protestele împotriva lui Matei Basarab.⁴⁶ Vom înțelege natura acestor proteste dacă vom face un pas mai departe și vom reflecta la o împrejurare din primăvara anului următor, în care iarăși ne vom întîlni cu numele familiei Catargiu.

La sfîrșitul lunii mai 1635, Matei Basarab părăsise scaunul domnesc și se afla „în plimbare dincolo de Olt,” mai exact la Brîncoveni.⁴⁷ În acest răstimp s-a produs un atac prin surprindere din direcția Moldovei, cel dintîi cunoscut după preluarea puterii de către Vasile Lupu. „Catargieștii,” împreună cu „vrăjmașii” lui vodă Matei, au venit asupra Bucureștilor, „cu oaste și cu tătari și cu moldoveni.” Însă domnul, prevenit în ultimul moment din Transilvania, s-a înapoiat iute și, într-o luptă dată în marginea orașului, a zdrobit pe cei ce încercau să ocupe cetatea de scaun și să-i răpească tronul. Ulterior, Vasile Lupu „a trimis în solie pe Catargiu pentru împăcare” sau, cu alte cuvinte, s-a desolidarizat de întreaga operație și l-a pus chiar pe principalul responsabil, Necula Catargiu, să ceară iertare lui Matei Basarab.⁴⁸ Confruntarea deschisă între cei doi domni a fost astfel evitată.

Antecedentele lui Necula Catargiu ne lămuresc complet asupra obiectivelor lui și ale „clanului” politic pe care-l reprezenta. Pînă în 1632, acest boier grec și-a desfășurat cariera, alternativ, în Țara Românească și Moldova (mai ales în prima!).⁴⁹ El era frate al fostului mare ban Ianachi, stins din viață prin 1624, care, la rîndul lui, fusese socrul lui Alexandru vodă Iliăș, unul dintre cei mai fervenți promotori ai „regimului prefanariot” în țările române, omul contra căruia se va declanșa răscoala din Moldova, din aprilie 1633.⁵⁰ În septembrie 1632, împreună cu alți boieri exponenți ai „internaționalei” greco-levantine, ce controla de aproximativ două decenii resursele țărilor românești extracarpatice,⁵¹ Necula Catargiu s-a retras din fața lui Matei aga din Brîncoveni și s-a alăturat lui Radu Iliăș, pretendentul desemnat de Poartă pentru tronul Țării Românești. Cu acesta a revenit din Moldova, avînd, pe lîngă „steag împărătesc,” o „oaste grea,” compusă din „moldoveni, siimeni” - desigur, puși la dispoziție de vodă Alexandru Iliăș, tatăl pretendentului -, dar și din tătari, cu care a încercat să-l scoată din scaun pe Matei Basarab.⁵² După înfrîngerea drastică de la sfîrșitul lunii octombrie, în bătălia „din jos de mănăstirea Plumbuitei,”⁵³ Necula Catargiu s-a stabilit definitiv în Moldova. Sub Vasile Lupu va îndeplini misiunea de mare încredere de capuchehaie la Poartă.⁵⁴ Cît de însemnat putea fi rolul lui la curtea acestuia ne putem da seama și din faptul că, în 22 iunie 1640, el sosea la Constantinopol cu fiul domnului, Ion, trimis acolo în chip demonstrativ, pentru a „relansa” creditul politic al părintelui său.⁵⁵ Pe temeiul tuturor acestor

elemente, credem că nu greșim atunci când vedem în Necula Catargiu una din personalitățile care au înfruntat decisiv programul politic al lui Vasile Lupu în privința Țării Românești, prin sugerarea posibilității reeditării, în beneficiul familiei sale, a actului unirii dinastice a celor două state învecinate, bineînțeles sub egidă otomană, ca pe vremea lui Radu Mihnea.⁵⁶ Însă domnul de la Răsărit de Carpați nu s-a implicat direct în realizarea acestui program decât mai târziu, după ce evenimentele din ultimele luni ale anului 1636, cauzate de încercarea Porții de a-l înlocui pe principele Gheorghe Rákóczy al Transilvaniei, au compromis în ochii turcilor și pe vodă Matei al Țării Românești. Dar aceleași evenimente au avut, pe de altă parte, o importanță deosebită în consolidarea alianței transilvano-muntene, care se va opune ulterior eficient demersurilor și acțiunilor lui Vasile Lupu. De aceea va trebui să ne oprim o clipă asupra lor.

Unul din factorii care i-au îngăduit inițial, în 1632, lui Matei Basarab să apuce frânele puterii a fost, cum se știe, sprijinul lui Gheorghe Rákóczy I.⁵⁷ Domnul Țării Românești a căutat apoi, fără succes, să transforme alianța cu Transilvania într-un instrument de apărare pentru orice împrejurare, adică și împotriva turcilor. Propunerea a fost înaintată curții de la Alba Iulia în 24 mai 1635 printr-o solie specială,⁵⁸ iar apoi, prin câteva acte din vara aceluiași an, Matei Basarab și, respectiv, reprezentanții Stărilor din Țara Românească s-au angajat într-adevăr formal să stea alături de principe și Stările transilvănene, cu armele, contra oricărui dușman.⁵⁹ Dar atunci a fost vorba doar de o extensie unilaterală a alianței, fiindcă în diploma de răspuns a lui Rákóczy, din 16 septembrie 1635, era totuși exceptat sultanul dintre inamicii potențiali împotriva cărora era ținut să dea ajutor domnului de la București: „... afară de puternicul împărat!”⁶⁰

Ridicarea lui Ștefan Bethlen, care în ianuarie 1636 s-a refugiat pe lângă vizirul din Buda și îi amenința tronul, l-a obligat însă pe Rákóczy să-și revizuiască *in extremis* atitudinea, mai exact după ce, în 17 septembrie 1636 a aflat că Poarta îl mazilise.⁶¹ Și astfel, în 3 octombrie 1636, în tabăra de la Turda era înmînat solului lui vodă Matei, Socol clucerul din Cornățeni, un act mult dorit, emis în numele Stărilor transilvănene, care conținea precizarea esențială că vecinul de la miazăzi va fi sprijinit „cu orice prilej.”⁶² Din partea lui, principele nu a modificat totuși, după cât se pare, actul din 1635. Chiar și așa, tratatul nu a rămas literă moartă, deoarece în cursul aceleiași luni, în vreme ce Gheorghe Rákóczy I. înfrunta forțele otomane din Ungaria în bătălia de la Salonta,⁶³ Matei Basarab a trebuit să imobilizeze la București corpul de oaste condus de pașa de Silistra, Kenan, cumnatul sultanului, care avea misiunea să traverseze Carpații și să-l atace din spate pe principe. De fapt, domnul Țării Românești a primit anterior de la Poartă repetate porunci să se pregătească să participe la expediția din Transilvania.⁶⁴ Dar, totodată, el mai fusese informat că pașa de Silistra aducea cu sine, în taină, un pretendent și s-ar putea să încerce să-l schimbe.⁶⁵ Peste câțiva ani, o acuzație muntenească îl va pune în cauză tot pe Vasile Lupu, care, prin scrisori către Kenan pașa, ar fi sugerat că Matei vodă nu va cuteza să aștepte oastea otomană, ci „o va lua la fugă.” Drept urmare, domnul moldovean ar fi vrut ca în scaunul părăsit să fie instalat fiul său.⁶⁶

Departate de a părăsi țara, Matei Basarab, care încă din primăvară îl îndemna pe Rákóczy la rezistență,⁶⁷ a concentrat la București o oaste de 15.000 de oameni, „stînd toți înarmați, în zi și în noapte, lângă domnul lor.”⁶⁸ Și așa, timp de „trei zile,” cât au zăbovit ostile otomane „asupra Bucureștilor,” o parte cu tabăra „din sus ... la morile Cotrăcenilor,” iar alta „din jos... despre Văcărești,” înaltul dregător de la Silistra nu a îndrăznit să întreprindă nimic contra domnului, ba chiar s-a lăsat „convins,” „cu daruri și intimidări,” să se retragă peste Dunăre, sub motivul inventat, pe care înșiși localnicii l-au comunicat Porții, că în munți este ... „mare zăpadă!”⁶⁹ Pretextul era desigur transparent, dar a fost acceptat, deoarece sultanul, preocupat de războiul cel nou din răsărit, cu Iranul safavid, nu dorea să se ațîțe un „foc” major și în Europa. Alianța transilvano-munteană și-a vădit astfel din plin eficacitatea, atitudinea lui Matei Basarab contribuind în chip substanțial la rămînerea lui Gheorghe Rákóczy la cîrma Transilvaniei.⁷⁰

Aceeași gravă problemă a războiului din Asia obliga autoritățile otomane să-i ceară lui Vasile Lupu, în preajma datei de 7 august 1636, „să încerce să facă pace cu Polonia.”⁷¹ Într-adevăr, pentru lunile precedente constatăm o atmosferă extrem de încordată în relațiile domnului moldovean cu regatul de la miazănoapte.⁷² Dacă ținem seamă și de insistentele apeluri ale lui Rákóczy către hatmanul Koniecpolski de a-l proteja contra unui eventual atac al lui Vasile Lupu și al tătarilor, prin

mobilizarea cazacilor la hotarele Moldovei,⁷³ atunci sîntem ispitiți să căutăm în această direcție cauza expectativei în care s-a complăcut domnul de la Iași în toiul evenimentelor din toamna lui 1636.⁷⁴ În cel mai bun caz, el a așteptat doar să culeagă roadele mișcărilor turcești din Țara Românească. Pe lângă tratatul pe care îl încheiase cu Vasile Lupu în pragul chiar al aceluiși an 1636,⁷⁵ principele transilvănean s-a străduit, în timpul crizei, cu promisiuni și amenințări, să-l atragă de partea sa sau măcar să-l facă să nu intervină alături de otomani.⁷⁶ Nu credem însă că aceste demersuri i-au putut determina în principal opțiunea.

Evident, de acum încolo, din perspectiva Porții, atât Rákóczy, cât și vodă Matei erau socotiți drept „rebeli,” tolerați numai temporar, pînă cînd legătura dintre statele lor va fi fost sfărîmată. Iar pentru aceasta, atîta vreme cît sultanul Murad IV mai era reținut de războiul persan, era de ajuns ca unul dintre cei doi cîrmuitori să fie înlăturat.⁷⁷ În schimb, Vasile Lupu devenea concomitent, prin forța împrejurărilor, „pilonul” politicii otomane în spațiul carpato-danubian, situație din care, firește, va încerca să tragă foloase proprii. Un călugăr din Cazan, Vasile Gagara, se afla la Iași a doua zi după Bobotează (7 ianuarie), probabil în anul 1637, cînd a asistat la o foarte semnificativă scenă de bucurie: „...s-a tras cu puștile la curtea domnului Moldovei, pînă la miezul nopții.” Întrebînd despre motiv, i s-a răspuns că tocmai sosise de la sultan „un ceauș turc cu scrisori către domnul Moldovei.” Sensul acestora ar fi fost următorul: „Să nu te lepezi de mine în taină, trecînd la împărații și regii care se unesc împotriva mea și cît timp voi fi eu la Constantinopol, îți voi da ție domnia pe viață în Moldova și copiilor tăi, să urmeze după tine în domnie în Moldova.” Așadar, îi era oferită lui Vasile Lupu nici mai mult nici mai puțin decît domnia ereditară pentru familia sa, și aceasta după ce, cum nota în continuare călătorul rus, turcii „pe domnii dinainte îi schimbau des și stăteau la domnie cel mult un an sau doi și pe mulți i-au pedepsit cu moartea.”⁷⁸ Favoarea de excepție, revelată de izvorul citat, se explică atît prin defectiunea abia mascată a lui Rákóczy și Matei Basarab, cât și prin zvonul paralel, care a circulat stăruitor la Poartă în 1636-1637, despre constituirea unei coaliții antiotomane în Europa, alcătuită din Imperiul romano-german, Polonia și Rusia.⁷⁹

Conform tratatului polono-otoman din 1634, Poarta și-a asumat obligația de a-i evacua pe tătarii din Bugeac, dar a amînat îndeplinirea măsurii pînă în 1637, cînd Inayet Ghiray, hanul tătarilor din Crimeea, s-a răsculat și a pus în pericol interesele otomane din întreaga zonă.⁸⁰ Cum se știe, tătarii crimeeni au atacat și devastat în martie ținuturile de la gurile Dunării, controlate de cealaltă grupare de tătari, a lui Cantemir Mîrza, care asculta de Poartă. Abia în vară sultanul a izbutit să pună capăt tulburărilor, ultimul episod fiind cel al executării ambilor protagoniști.⁸¹ Prin suprimarea lui Cantemir și, apoi, prin ordinul de scoatere, a nogailor din Bugeac, Poarta a urmărit - așa cum pe bună dreptate s-a observat - și să dea, în sfîrșit, satisfacție polonilor, ceea ce vădește încă odată nevoia imperioasă a turcilor de a păstra pacea la aceste hotare.⁸² Evident, la acțiunea din Bugeac au fost invitați să contribuie și domnii Țării Românești și Moldovei, care nu puteau fi decît bucuroși să vadă eliminată din coasta lor periculoasa comunitate de tătari. Și astfel, încă din ultimele zile din iulie Matei Basarab era „ieșit în tabără,” în vreme ce oastea otomană se aduna în Dobrogea.⁸³ Cronica lui Mustafa Naima ne spune că el a fost chemat să se înfățișeze în persoană la Tulcea, însă a înaintat pînă numai „la o distanță de un menzil,” cînd a dat înapoi „și a plecat în țara sa,” deoarece a aflat că i se întindea, de fapt, o capcană. Iar același pasaj de cronică este formal: „Ieșind la iveală unele fapte rele ale voievodului Țării Românești, numit Matei, s-a dat firman pentru prinderea și omorîrea lui.”⁸⁴ O altă versiune a celor întîmplate, care în esență coincide cu cea a izvorului otoman, o putem citi în cronica internă muntenească: „Al doilea rînd, au făcut meșteșug mare, că au strîns oști turcii la Obluciță. Vasilie vodă încă au venit cu oștile lui la Cetatea Albă, poruncind împărăția să meargă și Matei vodă cu oștile lui acolo, la Cetatea Albă, ca să-l ocolească acolo turcii, moldovenii, să-l prinză. Mergînd Matei vodă cu toată tabăra lui pîn la Elpuh (Iacul Ialpuh), prinse de veste că va să-l prinză turcii. Și îndată au strîns toate oștile lîngă dînsul și s-au învîrtejit iar înapoi la Tîrgoviște, cu toată oastea lui întreagă, trimițînd pașii multe daruri scumpe cu cinste și cu plecăciune mare...”⁸⁵ Știm că în 6 septembrie 1637 Matei Basarab se găsea cu tabăra lîngă apa Siretului, iar în 21 septembrie 1637 (st.v.) emitea un hrisov din Buzău.⁸⁶ Cel ce i-a vestit primejdia și l-a făcut să se retragă la timp a fost, după cît se pare, principele transilvănean, printr-un

sol trimis în grabă (Acațiu Barcsai).⁸⁷ Contrar, însă, afirmațiilor cronicii interne, așa s-a consumat doar prima fază a evenimentelor.

La jumătatea lunii septembrie 1637 îndepărtarea tătarilor din Bugeac era fapt împlinit, Matei vodă fiind pînă la urmă reprezentat în această operațiune doar de „un serdar cu oști de la sine.”⁸⁸ Dar, la începutul lunii noiembrie, Vasile Lupu, înțeles cu noul pașă de Silistra, Mehmed Tabanî-Yassî, fost mare vizir - albanez de origine! - a pătruns cu oști în răsăritul Țării Românești.⁸⁹ În 9 noiembrie se știa, de pildă, că străjile domnului moldovean - un detașament de o mie de oameni - sînt pe punctul să ocupe Buzăul, iar el însuși a înaintat pînă la Rîmnicul Sărat, unde se găsea în 10 ale lunii, neavînd însă alături „nici oști tătărești, nici turcești,” ci numai un grup de „trădători” ai lui vodă Matei, proveniți dintre „oamenii apropiați de el.”⁹⁰ Pe lîngă această defecțiune, domnul muntean, cînd a părăsit Bucureștii, a avut de înfruntat și o tulburare în rîndurile pedestrimii sale, dar ea a fost iute potolită, deoarece în 11 noiembrie Matei Basarab își așeza tabăra, cu întreaga oaste, la Șoplea.⁹¹ Sosirea concomitentă a ajutorului ardelenesc, cu căpitanul Ioan Kemény, la Vălenii de Munte l-a făcut pe Vasile Lupu, care „intrase în țară de 4 zile,” să înceteze marșul.⁹² Această hotărîre de oprire a expediției pare a fi fost determinată și de un ordin expres al Porții, care cerea „să se întoarcă Vasile vodă îndărăptu.”⁹³ Oricum, el a început retragerea, ariergarda fiindu-i urmărită și atacată de oștile muntenești.⁹⁴

S-a pus în mișcare spre Moldova și corpul de oaste transilvănean, întărit prin sosirea încă unui detașament, „mai mare,” comandat de Mihail Tholdalagi. Inițial, Gheorghe Rákóczy dăduse dezlegarea ca această forță să-l sprijine pe vodă Matei pînă la capăt, adică și la izgonirea din scaun a lui Vasile Lupu, în locul căruia trebuia să fie instalat pretendentul Ioan Movilă, trimis de altfel de principe la Brețcu.⁹⁵ Ordinul a fost însă modificat, la intervenția lui Ștefan Kassay, „sfetnicul cel mai intim și mai credincios al principelui,” pe amîndoi Ioan Kemény calificîndu-i aspru, în memoriile sale, drept „oameni fricoși!”⁹⁶ Și astfel, spre marea dezamăgire și supărare a lui Matei Basarab, campania în Moldova nu a mai avut loc, domnul muntean „dezgustat de cererea nedemnă a principelui” de a se împăca - desigur, spre a nu provoca prea mult Poarta! - cu vodă Lupu, poruncind la rîndu-i încetarea ostilităților.⁹⁷ Alianța transilvano-munteană și-a vădit deci, cu această ocazie, limitele. Ea a funcționat doar parțial, strict defensiv, din pricina ezitărilor lui Rákóczy.⁹⁸

A urmat un alt moment de tensiune, ce trebuie datat la începutul verii anului 1638, înainte ca pacea dintre Matei Basarab și Vasile Lupu să poată fi - temporar, cel puțin - refăcută. Episodul de care ne ocupăm acum este destul de obscur, putînd fi reconstituit totuși din cîteva știri răzlețe - Miron Costin pomenește în chip separat de o împrejurare - „a doa ispită” a lui Vasile Lupu „pentru domniia Țării Muntenești”! - în care domnul moldovean „au pornit pre Ion-vodă la pășea de Silistria cu cîțva boieri, să-l ducă pașea în scaun.” A fost trimis înainte la pașă marele postelnic Apostol Catargi - iată-i așadar din nou la lucru pe „Catargiești”! -, care, însă, „au simțit” că la pașă au sosit între timp alte porunci de la Poartă, pe temeiul cărora fiul lui Vasile vodă ar fi trebuit să fie dus nu în Țara Românească, ci „la împărăție,” ca ostatic. Era rodul influenței de care dispunea „silihtariul,” protectorul (deloc dezinteresat!) al lui Matei vodă în cercurile politice din capitala otomană. Drept urmare, Ion pretendentul, care ajunsese „amu aproape de Dristor, la un satu,” a fost înștiințat și s-a întors acasă în mare grabă, cam „cu fuga.”⁹⁹ Acest crîmpei de cronică pare a fi de pus în legătură cu o scrisoare a lui Gheorghe Rákóczy I către bistrițeni, din 27 iulie 1638, prin care-i vestea că, după informațiile lui, domniile Moldovei și Țării Românești „certîndu-se, sînt iarăși în pregătire războinică, și poate, se vor așeza și în tabără, unul împotriva celuilalt.” Alarma îl făcea pe principe să convoace oastea la Sighișoara și, totodată, să solicite părerea prețuitului său consilier, Ștefan Kassay, aflat la Cluj, asupra atitudinii ce trebuia adoptată. Din răspunsul acestuia, datat 26 iulie 1638, ne interesează considerațiile despre prezența tătarilor în Moldova, chemați de Vasile Lupu, despre care nu se știa încă în ce număr au venit și cu ce scop.¹⁰⁰ Or, un izvor de origine muntenească, un text în care se face bilanțul intrigilor și acțiunilor ostile ale lui Vasile Lupu, folosit de noi și mai sus, amintește de o împrejurare în care domnul moldovean „și-a pregătit toate oștile sale” și „a trimis și la han ca să-i dea tătari în ajutor,” dar în plus cu precizarea: „cînd domnul nostru a ieșit să se plimbe.”¹⁰¹ Actele interne, în măsura în care le cunoaștem, vădese că Matei Basarab, într-adevăr, în 1 iunie 1638 (st.v.) se găsea la Sadova, în 10 iunie la Brîncoveni, în 17 iunie la

Bistrița, iar la 25 iunie în Cîmpulung.¹⁰² Totul coincide deci spre a ne arăta că, de astă dată, Vasile vodă a vrut să pună în joc mijloace mult mai ample decît în toamna precedentă, dar în ultimă instanță hotărîrea Porții i-a fost defavorabilă, tot din pricina desfășurărilor de pe frontul persan, care reclamau liniște în aceste părți.¹⁰³

În 20 august 1638 se afla la Iași și purta tratative cu Vasile Lupu, Acațiu Barcsai, trimis de principele transilvănean să-l invite să curme în sfîrșit „gîlceava” cu vecinul din Țara Românească, deoarece din „a lor gîlceava urmează pustiirea celor două țări spre paguba puternicului împărat” (sultanul!).¹⁰⁴ Medierea lui Rákóczy a fost, aparent, încununată de succes. La curtea din Alba Iulia veneau, în septembrie, Dumitrașco Șoldan, mare vornic de Țara de Jos, din partea lui Vasile vodă, și Sima vistierul și Marco logofătul, solii lui Matei vodă.¹⁰⁵ Un act din 16 septembrie 1638 reflectă condițiile fixate de delegația munteană în vederea întocmirii formei finale, chezășuite de Rákóczy, a tratatului cu Vasile Lupu,¹⁰⁶ care nu ni s-a păstrat sau, mai curînd, nici nu a existat! Este, însă, vrednic de subliniat că, în paralel, a fost încheiat un nou tratat și între Rákóczy și domnul Moldovei. Iar în actul emis de principe, la 29 septembrie 1638, pe lîngă prevederea despre exceptarea sultanului dintre inamicii contra cărora era ținut să-l ajute pe vodă Vasile, putem citi și această clauză specială: „...adăugind și aceea că și domnia-sa voevodul Vasilie să nu meargă în nici un chip, pe nici o cale asupra lui Matei voevod și a țării sale, fără voința și îngăduința noastră, nici cu sabia, nici cu armele.”¹⁰⁷ Înțelegerea din toamna anului 1638 a fost deci, pînă la urmă, una „tripartită,” numai așa găsindu-se forma juridică potrivită, menită a face din Gheorghe Rákóczy I garantul raporturilor pașnice dintre vecinii săi de la răsărit și miazăzi.¹⁰⁸

„Pacea” din 1638 a fost mai curînd un armistițiu, care nu a durat decît aproximativ un an, deoarece în octombrie 1639 circulau deja știri despre noi preparative militare ale lui Vasile Lupu.¹⁰⁹ De astă dată evoluțiile sînt prea bine cunoscute pentru a stăruii prea mult asupra lor. Vom alege și analiza de aceea numai faptele și elementele semnificative, cu întregirile pe care ni le oferă un grup de acte otomane recent editate. Cum se știe, Vasile Lupu a obținut de la Poartă un firman prin care fiul său Ion era numit în scaunul domnesc al Moldovei și un altul prin care el însuși primea domnia Țării Românești.¹¹⁰ El trebuia să-și dobîndească scaunul doar cu propriile-i forțe, precum și cu un ajutor de la tătari și de la dregătorii otomani de la hotare. Porunci în acest sens au sosit într-adevăr atît la valiul de Oceacov, Halil pașa, cît și la mutesellimul de Nicopole, Osman aga. Ultimul a înaintat cu oștile de care dispunea pînă la Rusciuc, unde a intrat în 29 noiembrie 1639. Nu a mai apucat si treacă, însă, de cealaltă parte a Dunării, căci i-a sosit acolo vestea despre înfrîngerea lui Vasile Lupu, după „o mare luptă și măcel.”¹¹¹ Această bătălie s-a dat, în 3 decembrie 1639, „în apropiere de satul Nenișori de pe marginea rîului Ialomița din Țara Românească,” așa cum a precizat chiar Matei Basarab, într-un foarte interesant raport (*maruz*) pe care l-a înaintat la Poartă numaidecît după biruință.¹¹² Atît actul menționat, cît și o petiție colectivă, trimisă din partea Stărilor Țării Românești, subliniau că haraciul fusese sporit „de trei ori” tocmai pentru ca vodă Matei să poată rămîne în scaun, după evenimentele din 1632, cu consimțămîntul sultanului.¹¹³ Era o aluzie la legalitatea prezenței lui Matei Basarab la cîrma Țării Românești, în temeiul termenilor unui acord ce fusese scrupulos respectat, prin plata regulată a haraciului, și care, deci, nu avea de ce să fie încălcat.¹¹⁴ În noaptea de 15 spre 16 decembrie 1639, caimacamul Mehmed Tabanî-Yassî, socotit vinovat de iscarea tulburărilor de la Dunărea de Jos, a fost executat prin spînzurare în închisoarea Yedi-Kule.¹¹⁵ A fost o măsură care, împreună cu confirmarea în domnie a lui Matei vodă, trebuia să salveze prestigiul - „onoarea”! - Porții.¹¹⁶ Rezolvarea crizei în favoarea domnului muntean a fost decisă nu numai de cîștigarea luptei de la Nenișori, ci și de cunoașterea de către turci a strînsei lui legături cu Transilvania. Potrivit cronicii otomane, Silahdar pașa i-ar fi spus sultanului Murad IV: „Padișahul meu, abia am scăpat de pericolul persan. Atît timp cît în părțile Transilvaniei se află un blestemat ațîțător ca Rákóczy, este cuminte să fie uciși acei care au condus aceste treburile și acei care au angajat astfel de intrigi.”¹¹⁷

În realitate, în condițiile noului conflict, atitudinea principelui transilvănean a fost nu doar ezitantă, ca în 1637, ci chiar, după cît se pare, duplicitară. Matei Basarab i-a cerut iarăși, bineînțeles, ajutor, însă „principelui îi venise ordine de la Poartă să nu cuteze a se amesteca în aceste afaceri” și el, împreună cu majoritatea membrilor consiliului său, a ales soluția simulării trimiterii ajutorului

solicitat, prin concentrarea oștilor, sub comanda lui Sigismund Kornis, în Țara Bîrsei.¹¹⁸ Dar, în paralel, Acațiu Barcsai, devenit omul de legătură al lui Rákóczy cu curtea de la Iași, era expediat în Moldova, ca să-l asigure pe vodă Lupu că principele „nu va ajuta pe Matei.”¹¹⁹ Absența sprijinului militar transilvănean l-a făcut ulterior, în mai 1640, pe Matei Basarab să pretindă, prin intermediul unei mari solii, în frunte cu însuși mitropolitul Teofil al Țării Românești, reînnoirea vechiului tratat cu curtea de la Alba Iulia. Ioan Kemény, din ale cărui însemnări am citat și mai sus, a comentat astfel subterfugiul la care va recurge acum Rákóczy ca să împiedice încheierea unei alianțe complete, *erga omnes*: „După aceea, săracul (Matei) a stors de la noi o nouă diplomă, dar și aici principele a lucrat cu viclenie, pentru că în diploma dată de țară (=Stări) nu era nici o excepție, în aceasta, dată în numele său, a exclus pe turci și pe tătari.”¹²⁰ De fapt, cele două acte, ambele datate 14 mai 1640, nu conțin altă idee decît că tratatul transilvano-muntean anterior rămîne în continuare în vigoare.¹²¹ Asta însemna, însă, că principele nu-și asuma răspunderea să emită un act similar cu cel al Stărilor transilvănene, din octombrie 1636, ci prefera să socoată mai departe valid propriul său act din 1635, care-l scutea, cum am văzut, să-și ajute aliatul contra sultanului, în eventualitatea că acesta din urmă l-ar fi atacat.¹²²

Atît la 1/11 noiembrie, din Iași, cît și la 12/22 noiembrie 1639, din Focșani, cînd era pe punctul să pătrundă în Țara Românească, Vasile Lupu a semnat două documente de un interes cu totul deosebit, din pricina noului titlu pe care și l-a ales: „...domn al Țării Moldovenești și Românești.”¹²³ Cum a observat Nicolae Iorga: „*Era mai mult decît îndrăznise oricare din predecesorii săi, cari, așezîndu-și ruda în celalt principat, nu-și arogaseră stăpînirea superioară asupra amîndurora.*”¹²⁴ Într-adevăr, nici Radu Mihnea în 1624, nici Petru Șchiopul mai devreme, nu au mers pînă acolo încît să folosească un asemenea titlu în chiar actele lor interne, așa cum sînt de fapt cele menționate mai sus. Intenția lui Vasile vodă se desprinde deci limpede: fiul său Ion, rămas la Iași, nu avea să fie „domn” decît cu numele, pentru ceremoniile curții, și asta spre a respecta - încă! - tradiția...

Este locul să ne gîndim că tot acum, în 1639, a fost isprăvită zidirea bisericii de la Trei Ierarhi, cu extraordinara ei decorație exterioară sculptată. Monumentul acesta, îmbinare de tradiție și inovație, dă seamă poate cel mai bine asupra personalității și programului politic al ctitorului. S-a discutat mult dacă avem de-a face sau nu cu un edificiu baroc. De aproape, fațadele au aspectul unei „broderii orientale” și nu se poate să nu te duci cu mintea la vocația pentru „tactil” specifică Barocului.¹²⁵ Cînd te îndepărtezi și privești iarăși biserica, constai însă, nu fără surprindere, că liniile generale ale arhitecturii ei rămîn cele clasice, conturate încă pe timpul lui Ștefan cel Mare.¹²⁶ Credem că în cazul Trei Ierarhilor nu este vorba de un baroc *sui generis*, „temperat” sau cenzurat de tradiție, cît mai curînd de o ambiguitate caracteristică pentru profilul de „om nou” al lui Vasile Lupu. De o parte el își caută rădăcinile, este plin de pietate față de opera înaintașilor săi în scaunul Moldovei și vrea să fie vrednic de ei;¹²⁷ de alta, conștient de vremelnicia puterii încredințate lui de sultan,¹²⁸ încearcă „aici și acum” să rupă barierele impuse de propria condiție, făptuind lucruri de excepție, pe măsura lui de „omu cu hire înaltă și împărătească, mai multu decît domnească.”¹²⁹ Tălmăcirea în acest chip a mesajului podoabei sculptate de la Trei Ierarhi este din plin verificată, după noi, de un document din 4 decembrie 1639, în care era discutat zvonul potrivit căruia, după ce l-ar fi izgonit pe Matei Basarab, Vasile vodă avea a-și „întoarce rîvna și puterea împotriva Ardealului.” Autorul respectivei scrisori făcea la un moment dat și următoarea semnificativă reflecție: „Nu cred . . . că nu ar rîvni nimic și nu ar aspira la nimic, căci a început să se poarte foarte pompos, ține acum 100 de pedestrași albaștri și 100 de pedestrași mușchetari nemți.”¹³⁰ Așadar, în chiar mentalitatea contemporanilor, luxul vieții de curte etalat de Vasile Lupu era semnul sigur al unor viitoare inițiative politice, menite a-i satisface voința neînfîrîntă de mărire. Cu atît mai mult deci, fastuosul parament de la Trei Ierarhi, conceput și realizat tocmai în anii în care el a luptat pentru Țara Românească, trebuie asociat și interpretat în funcție de acest program politic, ca o ilustrație neobișnuită a ideii de unitate românească.

Ultimul episod al confruntării dintre Vasile Lupu și Matei Basarab, înainte de încheierea păcii durabile din 1644, s-a consumat în contextul crizei din raporturile ruso-otomane din anii 1641-1642, în legătură cu chestiunea Azovului. Ocupat de cazaci pe seama țarului încă din 1637, acest însemnat

punct strategic nu a putut fi revendicat hotărât de Poartă decât după isprăvirea războiului persan. Reactivarea prezenței militare otomane, pe mare și pe uscat, la hotarele europene ale imperiului nu putea, însă, să nu provoace temeri în Țara Românească sau în Transilvania. De pildă, la 22 mai 1641, la Praga erau consemnate știri din Constantinopol după care, deși oastea otomană fusese concentrată oficial „per l'impresa d'Asach” (Azov), totuși se iviseră unele indicii că „la tempesta sia per cadere sopra Principe Mattia di Walachia,” iar apoi, după eliminarea acestuia, asupra Transilvaniei lui Rákóczy.¹³¹ În anul următor, la 21 martie 1642, vodă Matei consimțea să dea un ajutor bisericii San Giorgio dei Greci din Veneția sub imperiul unui pericol prezent cauzat de „agareni.”¹³² Între aceste două date se plasează un prețios raport al rezidentului imperial la Poartă, Johann Rudolf Schmid, în care este relatată o discuție a lui cu un sol al lui Matei Basarab, din ajunul zilei de 11 decembrie 1641. Solul muntean i-a comunicat că marele vizir Kara-Mustafa Kemankeş l-a asigurat că nu va încerca să-l mazilească pe stăpînul său, „pentru ca Matei vodă să nu fie îndîrjit ca odinioară Minai vodă, care i-a dat Porții atît de mult de lucru.”¹³³ Decizia fermă a lui Matei Basarab de a se apăra cu armele împotriva oricărei tentative turcești, subliniată de același sol în cursul discuției, îl făcea pe ambasadorul german să conchidă: „E deci probabil că turcii vor înainta deocamdată spre Asac și vor lăsa nesupărat pe domnul Munteniei.”¹³⁴

Totuși, teama stăruitoare a lui Matei Basarab de un eventual atac otoman, relevată de actul de danie sus-citat, nu era deloc lipsită de temei. Un izvor rusesc, datat 22-29 martie 1642, pomenește de un mesaj al patriarhului ecumenic Partenie, conform căruia „vizirul Mustafa pașa i-a scris voievodului Moldovei Vasile, făgăduindu-i că va fi stăpîn pînă la moarte în Moldova și Muntenia, în amîndouă aceste țări, dacă îl va împăca pe sultanul turcesc cu împăratul Moscoviei... și ca împăratul să dispună ca Azovul să fie înapoiat sultanului turcesc.”¹³⁵ Independent de această mărturie, la 18 mai 1642 rezidentul german la Constantinopol găsea și el de cuviință să raporteze că, în pofida pregătirilor armatei de uscat pentru asediarea Azovului, marele vizir a trimis un ceauș la Moscova, ca să-l determine pe țar să-i facă pe cazaci să predea cetatea, și, pe de altă parte, „a mai dat și domnului din Moldova îndeosebi însărcinarea de a interveni cu toată stăruința la Marele duce (țarul Mihail Romanov), promițîndu-i că-i va da, drept răsplată pentru înapoierea Asacului, pe lîngă domnia lui de acum și pe a Munteniei.”¹³⁶ Așadar, întocmai precum odinioară Radu Mihnea, Vasile Lupu s-a văzut în 1642 în situația de a juca rolul de mediator între două din marile puteri ale timpului, rol care îi adusese pînă la urmă înaintașului său cîrmuirea efectivă asupra celor două țări românești extracarpătice.¹³⁷ Că el și-a fixat într-adevăr acest obiectiv, care trebuia să fie atins îndată după retrocedarea pașnică a Azovului, ne-o vădește chiar unul dintre apropiații săi, medicul danez Hans Andersen Skovgaard, într-o scrisoare alcătuită în Iași, la 13 septembrie 1642: „Lupu își pune acum toată nădejdea în trupele turcești ce se întorc din expedițiunea făcută asupra Azovului, care vor ataca, crede el, pe vecinul său Matei și-l vor alunga, apoi îl vor ridica pe el în scaunul Munteniei.”¹³⁸ Însuși Vasile vodă, în scrisoarea-memoriu către Poartă din 1642, din care am reprodus ceva mai devreme fragmentul despre posibilitățile de răsturnare a lui Rákóczy, vorbește de demersurile lui pentru cîpătarea Țării Românești, dar pentru un membru al familiei sale: „Acum am făcut cheltuieli și osteneli mari cu muscalii și cazacii să dea înapoi Azacul fără război, și am cîpătat pe muscali prieteni ai împăratului (=sultanului), iar leșilor dușmani. Deși prea puternicul împărat n-a vrut să dea fratelui sau ginerelui meu domnia munteană, voi fi călăuz în Tara Leșească oștirii împărătești...”¹³⁹

Chiar dacă detaliile pe care le oferă acest document trebuie neapărat să ne rețină atenția, tonul de ansamblu adoptat pentru redactarea lui, al unui supus devotat al Porții, pregătit să servească în continuare oricînd țelurile otomane în Europa, nu mai corespunde deja realității. Dezamăgit de eșecul ultim înregistrat în încercarea de a manipula autoritatea și forța Porții în propriul interes, Vasile Lupu se va orienta de acum încolo spre o altă variantă; strîngerea legăturilor cu Polonia și, în paralel, refacerea pe baze trainice a păcii cu Țara Românească. Mijlocită mai întîi, în toamna lui 1643, de Gheorghe Rákóczy I, iar apoi, în cursul anului următor, de Petru Movilă, mitropolitul Kievului, căsătoria fiicei lui mai mari Maria cu principele lituan Janusz Radziwill, care a avut loc în 5 februarie 1645, a marcat cotitura către regatul de la miazănoapte; după cum misiunea mitropolitului Varlaam, din 1644, la curtea Țării Românești a adus, în sfîrșit, o împăcare autentică,

pecetluită prin înălțarea reciprocă de ctitorii - biserica Stelea de la Tîrgoviște și, respectiv, mănăstirea Soveja din Vrancea -, cu Matei Basarab.¹⁴⁰ Semn prevestitor al acestor evoluții - încă în 1642 apărea la Lvov o carte, un *Triod înflorat*, cu o parte din exemplare închinată lui vodă Matei, iar alta - lui Vasile Lupu.¹⁴¹ Ambele dedicații semnate de meșterul tipograf liovean Mihail Sliozka trebuie că au fost întocmite din îndemnul lui Petru Movilă, sub supravegherea spirituală a căruia a fost de altminteri reeditată această carte.¹⁴² Proveniența impulsului decisiv pentru mutarea axelor politicii lui Vasile Lupu este astfel odată mai mult și în chip simbolic pusă în lumină.¹⁴³

Dacă în privința Țării Românești acțiunile și demersurile diplomatice ale lui Vasile Lupu îi luminează îndestulător țelul, nu tot așa stau lucrurile și cu planurile lui în privința Transilvaniei. Am văzut deja că de timpuriu, din 1639, erau exprimate temeri, în mediile transilvănene chiar, că după dobîndirea Țării Românești în mod necesar el va rîvni și la stăpînirea lui Rákóczy.¹⁴⁴ Însuși Matei Basarab, în mesajul transmis curții imperiale habsburgice în mai 1640, îi pune în seamă proiectul de a uni sub cîrmuirea lui toate cele trei state de la Dunărea de Jos, cu încuviințarea și în beneficiul sultanului (*Qui ab imperatore Turcarum provincias istas christianas, Transilvaniam, Moldaviam ac Transalpinam sibi suisque dari postulavit*¹⁴⁵). La fel, într-o scrisoare din 1 noiembrie 1643 către împăratul Ferdinand III în legătură cu problema unei eventuale ofensive a lui Rákóczy în teritoriile habsburgice, autorul ei, Sigismund Prepostváry era de părere că acest atac nu se va produce, deoarece el știa că domnul Moldovei, cu ajutor de la tătari, intenționează să-l răstoarne pe cel al Țării Românești, iar dacă va obține victoria plănuiește să se îndrepte contra principelui transilvănean, obligat de aceea să vegheze și să rămîna imobilizat (*...super quem si triumphare posset, dictus Vajvoda moldaviensis omne propositum id haberet ut se et bellum suum verteret contra principem Transylvaniae, qui iam propterea vigilet ne per invigiliam suam casu quo opprimeretur*).¹⁴⁶ Sînt aceste mărturii și altele, asemenea lor,¹⁴⁷ simple speculații, fără nici un temei în realitatea faptelor? Chiar dacă am admite că avem de-a face cu zvonuri complet nefondate, suma lor conturează un reper fundamental al ideologiei politice din epocă: alăturarea sub una și aceeași autoritate a Moldovei și Țării Românești atrăgea după sine neîndoiește perspectiva alipirii, mai devreme sau mai tîrziu, și a Transilvaniei.

Dar să coborîm pe tărîmul faptelor. Înainte de 4 martie 1643 era înlăturat din fruntea mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei Ilie Iorest, prelat ce fusese acceptat de Rákóczy, în toamna lui 1640, tocmai la recomandăția lui Vasile vodă Lupu.¹⁴⁸ Căderea și prigoana la care a fost expus mitropolitul Ilie Iorest sînt expresia unei evidente stări de tensiune în relațiile moldo-transilvănene. Și nu este deloc exclus, așa cum s-a presupus, să fie vorba de efectul aflării de către Rákóczy a conținutului scrisorii-memoriu a lui vodă Lupu către Poartă,¹⁴⁹ din care a putut vedea că acesta se bizuia, cînd făcea propunerea de a ataca Transilvania, pe acea „mai mult de a treia parte” din populație constituită din românii ortodocși, păstorită chiar de omul domnului moldovean, Ilie Iorest.¹⁵⁰ Însă lucrurile nu au rămas pe loc. Sosit la curtea Moldovei în 2 octombrie 1643, Acațiu Barcsai trata acolo nu numai despre căsătoria fiicei mai mari a domnului cu Janusz Radziwill, ci și despre o posibilă alianță matrimonială între stăpînul său și Vasile Lupu. Nu știm din ce parte va fi venit inițiativa, dar, la 6 noiembrie 1643, îl vedem pe domnul de la Iași trimițînd lui Rákóczy portretul fiicei sale mezine, Ruxanda.¹⁵¹ Proiectul însoțirii acesteia cu Sigismund, al doilea fiu al principelui transilvănean, pare a fi dat naștere, la curtea habsburgică, bănuielii că Rákóczy ar vrea să-l instaleze în Țara Românească pe propriul său fiu.¹⁵² De fapt, în instrucțiunile pentru Barcsai, din 20 septembrie 1643, principele spunea următoarele: „Ca noi să ne înțelegem cu el în mergerea asupra lui Matei vodă, nu putem acum încă din multe pricini; dar din amîndouă părțile să lăsăm la o parte discuția despre aceasta: să aștepte și domnia-sa. Voevodul Matei e om bătrîn, mîine ajunge la sfîrșitul vieții.” În continuare îl asigură doar pe Vasile Lupu că, odată scaunul muntean vacant, îl va sprijini neapărat numai pe el sau „pe cel pe care-l pofteste domnia-sa.” În acest context se referea apoi și la „împlinirea” împreună a unor „făgăduințe,” care ar putea fi însuși proiectul de alianță matrimonială pomenit mai sus. Oricum, principele îi cerea insistent domnului moldovean să nu tulbure pacea cu Țara Românească, cel puțin „pînă în ziua de Paști” a anului următor.¹⁵³

Nevoia de liniște a lui Rákóczy la hotarele de răsărit și de miazăzi este de înțeles. El se pregătea să angajeze Transilvania într-o nouă intervenție în războiul de Treizeci de ani, alături de

coaliția franco-suedeză.¹⁵⁴ Obținând, în sfârșit, acordul Porții, în pragul anului 1644 principele aștepta contingentele de oaste ale Moldovei și Țării Românești.¹⁵⁵ Cei doi domni, deși au respectat porunca primită de la Poartă în acest sens, nu au fost deloc mulțumiți s-o facă, fiecare pentru motivele lui. De altminteri, pe la începutul verii, Vasile Lupu și-a retras detașamentul de 1.000 de călăreți, lucru pentru care rezidentul german la Constantinopol îi mulțumea. În scrisoarea lui de răspuns, rezumată de acesta la 4 decembrie 1644, domnul moldovean își oferea și pe viitor serviciile împăratului creștin, cu precizarea extrem de interesantă că „e supărat pe Rákóczy, doritor de a primi în loc de Moldova Ardealul.” Același izvor vădește că cel ce a mijlocit legăturile lui vodă Lupu cu imperialii a fost hatmanul polon Koniecpolski.¹⁵⁶ La rîndul lui, Ioan Kemény spune și el că: „... noi de acest Lupul nu puțin aveam să ne temem, pentru că știam că e înțeles cu germanii împotriva noastră.” De aceea, atît el, cît și Acațiu Barsai au fost trimiși la festivitățile prilejuite de nunta domniței Maria cu principele Radziwill ca să-l reprezinte pe principe, dar cu misiunea paralelă de a protesta vehement față de vodă Vasile cu privire la nerespectarea tratatului de alianță din 1638.¹⁵⁷

În același moment, mai exact la 4 februarie 1645, un raport german din Constantinopol consemna: „Domnul Munteniei, certat iar cu Rákóczy, se unește cu Lupu contra lui și însărcinează pe agenții săi să se pună cu privire la chestiunea aceasta în mai de aproape înțelegere cu marele ambasador împărătesc Comițele Herman Czernie...” A avut loc chiar o întâlnire între reprezentanții domnului Țării Românești și rezidentul Greiffenklau, „în casele proprii ale lui Matei vodă,” cei dintîi declarînd cu acest prilej: „Rákóczy a fost... totdeauna, ce-i drept, un cap înfierbîntat și un vecin rău și neastîmpărat, dar mai ales pentru popoarele și pentru țările din vecinătatea sa a ajuns nesuferit; de aceea dară, iar nu pentru că ar fi rîvnind la Ardeal, care e mai prejos de Muntenia, Matei vodă stăruie ca Rákóczy să fie scos din Ardeal și roagă pe împăratul să lucreze în vederea acestui rezultat, care în actualele împrejurări se poate obține mai ușor decît în alte dăți.”¹⁵⁸ Sigur, nemulțumirea lui Matei Basarab își avea originea în însăși declanșarea războiului cu Habsburgii, act cu totul contrar întregii lui politici tainice de apropiere cu aceștia, de pînă atunci. Dar trebuie să ne întrebăm dacă această reacție hotărîită nu este de pus și pe seama faptului că domnul muntean știa că Habsburgii, încă din noiembrie 1644, plănuiau să-l trimită în Transilvania, la cererea lui, ca să-i răscoale pe români contra lui Rákóczy, pe pretendentul Mihai Pătrașcu, cu care, în acești ani, legăturile curții de la Tîrgoviște au fost de altfel neîntrerupte.¹⁵⁹

Oricum, dacă elementele documentare citate pînă acum despre existența unui consens politic negativ între cîrmuirile de la răsărit și miazăzi de Carpați în privința lui Rákóczy nu ar fi suficiente, o inițiativă din domeniul spiritual întregește sugestiv numărul probelor. Într-adevăr, s-a stabilit recent că faimosul *Răspuns împotriva Catihismusului calvinesc* al mitropolitului Varlaam al Moldovei nu a putut fi discutat și aprobat în „săbor dintr-amîndoa pârțile, și din Țara Românească, și din Țara Moldovei,” decît cu ocazia nunții de la Iași a domniței Maria, din februarie 1645, cînd acolo a fost prezent, în fruntea delegației trimise de Matei Basarab, episcopul Ștefan de Buzău.¹⁶⁰ Cărțulia a fost ulterior imprimată la mănăstirea Dealul „în limba noastră românească,” ca și *Catehismul*, și se adresa direct acelor „iubiți creștini și cu noi de un neam român, pretutindirea tuturor ce să află în pârțile Ardealiului,” victime ale prozelitismului calvin încurajat de principele Gheorghe Rákóczy I.¹⁶¹ Publicarea acestei opere polemice a fost deopotrivă o manifestare ostilă față de principe și un gest de solidaritate activă cu românii transilvăneni.¹⁶²

Revenind la Vasile Lupu, socotim că în împrejurările din a doua jumătate a anului 1644 și din prima parte a celui următor el a putut asocia aspirațiile lui permanente spre extinderea puterii personale de Transilvania. A fost vorba, negreșit, și de consecința logică a schimbării bazelor politicii sale externe. Aprobarea Porții pentru căsătoria fiicei sale mai mari cu Janusz Radziwill a fost dată în 27 septembrie 1644, iar pacea cu Matei Basarab era fapt împlinit la 19 noiembrie 1644.¹⁶³ Dar încă la 6 august 1644, cînd încuviințarea pentru alianța matrimonială în Polonia era pe punctul să fie obținută, capuchehaia Transilvaniei la Poartă, Hajdú György, raporta zvonul care circula că „pe cealaltă față, vodă a promis-o lui Moise Székely, făgăduind că va plăti și 150.000 de taleri la Poartă pentru ca Moise să fie luat de aici și dus (ca principe) în Transilvania.”¹⁶⁴ Putem astfel întrezări calea pe care și-o alesese domnul moldovean spre a acționa în direcția Transilvaniei. El vroia după cît se pare să determine chiar pe turci să-l depună pe Rákóczy, probabil sub acuzația

că acesta va sfârși prin a tirî Imperiul otoman într-un inoportun război cu Habsburgii.¹⁶⁵ Interpretarea de mai sus este susținută și de notele lui Ioan Kemény asupra discuțiilor purtate la Iași, în februarie 1645, cu Vasile Lupu. Domnul, care la sfârșitul întrevederii cu solii ardeleni a refuzat să înnoiască tratatul din 1638, a declarat că „dacă-i va porunci sultanul, fără îndoială, el este dator a se scula asupra noastră și a ne fi dușman; altminteri el va ține pace și prietenie.”¹⁶⁶ Hotărîrea aparținea deci, în ultimă instanță, sultanului. . . În plus, tot Kemény, cînd enumera motivele suplimentare - pe lîngă ordinul de la Poartă! - care l-au făcut pe Rákóczy să încheie pacea de la Linz (16 decembrie 1645), include printre ele și pe acesta: „...pentru că nici Lupul vodă nu ne era prieten, și Moise Székely era ținut la Poartă.”¹⁶⁷

Izbucnirea războiului pentru stăpînirea insulei Creta între turci și venețieni (19 aprilie 1645) a adus alte speranțe pentru neobositul făuritor de planuri aflat la cîrma Moldovei. De astă dată, împreună cu Matei Basarab, el a optat în favoarea participării la proiectul de cruciadă al regelui polon Vladislav IV și a înțeles să joace un rol activ în contactele diplomatice pregătitoare din răsăritul Europei. Îl vedem astfel, în primăvara anului 1646, încheind un nou tratat cu Rákóczy. De fapt, ni s-au păstrat cele două acte semnate de principe la 4 aprilie 1646, în Alba Iulia. Dar actele respective nu reflectă practic nimic nou în relațiile oficiale dintre cei doi cîrmuitori. În unul din ele ne întîlnim cu clauza îndătinată: „De quibus tamen omnibus Potentissimus Imperatorem excipimus et secludimus.”¹⁶⁸ Trebuie să ne adresăm altor izvoare pentru a afla ceva mai mult asupra naturii reale a contactelor moldo-transilvane din acest moment. De pildă, solul Ivan Grigoriev, expedit din Iași la Moscova în 11 mai 1646, aducea cu el știri despre războiul turco-venețian din Mediterana și propunerea concretă a lui Vasile vodă de a se alătura țarului, împreună cu Matei Basarab, în lupta împotriva sultanului și a hanului din Crimeea. Solul adăuga că în vederea închegării aceleiași coaliții antiotomane, domnul moldovean a trimis emisari în Polonia, *Transilvania*, precum și în „țările sîrbești.”¹⁶⁹ Și într-adevăr, o scrisoare a lui către Rákóczy, din 15/25 martie 1646, deci din ajunul întocmirii sus-amintitului tratat, se ocupa pe larg de iminența unei ofensive rusești contra tătarilor, din pricina recentei incursiuni a acestora în teritoriile țarului. Iar în *post scriptum*, după ce-i vestea principelui moartea hatmanului Koniecpolski, îi comunica și știrea sosită tot din Polonia că solul moscovit aflat acolo încerca să obțină alianța regelui polon pentru o expediție comună împotriva hanatului Crimeei.¹⁷⁰ Este probabil că, pe cale orală, solii lui Vasile Lupu la curtea transilvăneană au spus și alte lucruri, ce nu puteau fi încredințate hîrtiei.

Împrejurările din 1646 au marcat cea din urmă fază semnificativă în raporturile lui Vasile Lupu cu Gheorghe Rákóczy I, deoarece noile tratative, din 1648, în legătură cu vacanța tronului de la Varșovia, au fost întrerupte din pricina dispariției principelui.¹⁷¹ Ulterior, centrul atenției domnului moldovean s-a mutat în răsărit, în jurul conflictului dintre Polonia și coaliția tătaro-cazacă. Totuși, un grup de scrisori din anii 1651-1652 merită să fie trecut în revistă, fiindcă oglindește destul de fidel stadiul de atunci al relațiilor lui cu noul principe, tînărul și ambițiosul Gheorghe Rákóczy II. Astfel, Vasile Lupu a fost reprezentat la ceremonia nunții lui Sigismund, fratele principelui, cu Henrica, fiica electorului Frederic de Pfalz (castelul din Sárospatak, 26-28 iunie 1651), dar ulterior el se plîngea de tratamentul la care au fost supuși solii săi, rezultat al calomniilor cu care i-au acoperit numele „dușmanii” săi aflați acolo.¹⁷² Foarte curînd, însă, la sfârșitul lui 1651, cumnata principelui s-a stins din viață. Surprins de veste, domnul de la Iași a reacționat totuși imediat, propunînd iarăși căsătoria fiicei sale Ruxanda cu Sigismund Rákóczy.¹⁷³ El se considera scăpat de obligația de a împlini promisiunea de înscrisoare făcută lui Bogdan Hmelnițki, după înfrîngerea de către poloni a coaliției tătaro-cazace în bătălia de la Beresteczko (28-30 iunie 1651).¹⁷⁴ La rîndul lui, datorită aceleiași victorii polone, principele transilvănean, care anterior se bizuise pe înțelegerea cu cazacii în vederea înfăptuirii visurilor sale cu privire la tronul regatului de la miazănoapte, s-a vădit favorabil ideii unei apropieri cu Vasile Lupu.¹⁷⁵ Dar și de astă dată proiectul de alianță matrimonială a rămas fără urmări, deoarece Sigismund Rákóczy a murit, la Făgăraș, în 4 februarie 1652.

În mai 1652, Timuș Hmelnițki, fiul hatmanului cazac, se îndrepta spre Moldova, ca să „pețescă” sub amenințarea armelor pe fata lui Vasile vodă. La cererea acestuia, hatmanul polon Kalinovski i-a atînut calea cu o mică oaste, dar în lupta de la Batov, din 29 mai, sorții izbînzii au

căzut de partea cazacilor zaporojeni și a tătarilor.¹⁷⁶ În atare situație, domnul moldovean s-a înclinat și nunta atîta vreme amînată a fost celebrată în sfîrșit, la Iași, în ultimele zile ale lunii august 1652.¹⁷⁷ De acum încolo, Vasile Lupu va încerca să mijlocească, fără succes, o înțelegere autentică între poloni și cazaci.¹⁷⁸ În schimb, Rákóczy s-a îndepărtat complet de cazaci și și-a fixat ca obiectiv prioritar răsturnarea lui Vasile Lupu. La Poartă, în 18 septembrie 1652 era făcută cunoscută o acuzație a lui potrivit căreia domnul moldovean pregătește împăcarea polonilor cu cazacii, cu scopul ca „... apoi să-i unească pe cei doi împăcați în o alianță îndreptată mai întîi contra tătarilor, apoi contra turcilor; el a și obținut în Polonia indigenatul și titlul de principe și astfel are în pecetea sa o coroană, iar cu timpul se gîndește să ia cu ajutorul polonilor și al cazacilor Moldova, Muntenia și Ardealul ca stăpînitor absolut.”¹⁷⁹ Mai interesantă, fiindcă oferă mai multe amănunte despre pretextul folosit de Rákóczy în acțiunea lui din primăvara anului următor, este cronica lui Georg Kraus: „... Lupu vodă a uneltit cu împăratul roman Ferdinand al III-lea, cu palatinul Francisc Wesselény și cu vizirul din Buda împotriva lui Rákóczy și a lui Matei vodă din Țara Românească. El a pus la cale o urzeală (*conspiration*) bine întocmită, și anume ca Lupu să ajungă principe în Transilvania, Timuș, ginerele său, voievod al Moldovei, iar fratele său voievod al Țării Românești, în locul evlaviosului Matei vodă.” Vizirul de la Buda, însă, lacom de bani, ar fi trimis „scrisoarea de uneltire” a lui vodă Lupu atît principelui transilvănean, cît și domnului muntean. Georg Kraus mai știe și că omul de legătură al lui Vasile Lupu cu Habsburgii ar fi fost „un episcop grec cu numele Makri Podori,” care, plecat „din Tihany din Ungaria,” ar fi adus cu el promisiunea de ajutor a împăratului Ferdinand III.¹⁸⁰ Că ne aflăm în prezența unei versiuni oficiale, destinate propagandei, o dovedește faptul că pînă și Paul de Alep a înregistrat-o, în chipul următor: logofătul Gheorghe Ștefan, trecut peste hotar, „a învinuit pe Vasile de dorința de a cucerii cu sabia și cu sprijinul cazacilor țara maghiarilor (=Transilvania) și Țara Românească. Ei (Gheorghe Rákóczy II și Matei Basarab) s-au mîniat foarte împotriva lui (Vasile vodă) și au dat marelui logofăt amintit o armată mare de aproane treizeci de mii de ostași, ca să meargă împotriva lui Vasile și să-i ucidă.”¹⁸¹ În realitate, așa cum a vădit Miron Costin, motivul deciziei comune munteano-transilvane de a-l înlătura pe Vasile Lupu a fost teama resimțită de cei doi cîrmuitori față de proaspăta lui legătură cu cazacii.¹⁸²

Ceea ce mai merită reținut este faptul că, după consumarea primei faze a evenimentelor din 1653, Rákóczy, spre a-și justifica la Poartă intervenția în Moldova, a găsit potrivit să invoce chiar amintirea lui Mihai Viteazul, al cărui model, spunea el, Vasile Lupu era pe punctul să-l imite. Un sol al principelui, sosit la Constantinopol în 28 mai 1653, a predat o scrisoare cu o cuprinzătoare listă de acuzații, printre care și aceasta: „el (Vasile Lupu) stăruie a pune la cale între împăratul (german), regatul Poloniei, cazaci și sine o puternică alianță contra împărăției otomane... În privința aceasta el a călcat cu desăvîrșire în urmele fostului domn român Mihai, care prin înțelegerea lui cu generalul Basta și prin celelalte procedări ale lui i-a arătat calea pentru întreprinderile lui primejdioase.”¹⁸³ Alăturat celorlalte mărturii, citate mai sus, izvorul de față are meritul că folosește explicit numele lui Mihai Viteazul, arătîndu-ne cît de vie se păstra imaginea faptei lui, din moment ce, la jumătate de secol după dispariția voievodului, ea era socotită vrednică de a fi temă de propagandă, în scopul „defăimării” lui Vasile Lupu!

Credem în ce ne privește că, în afara fazei 1644-1645,¹⁸⁴ într-o singură altă împrejurare i se poate atribui lui Vasile Lupu intenția de a ajunge la cîrma Transilvaniei și anume după succesul instalării, în 1659, pe scaunul domnesc al Moldovei a fiului său Ștefăniță. Într-adevăr, eliberat acum din închisoarea celor Șapte Turnuri și înconjurîndu-se iarăși de un lux orbitor, el putea nutri pe țărmurile Bosforului cu oarecare temei nădejdea ca va reveni pe scena politică de la Dunărea de Jos. Un raport al rezidentului german la Poartă, Simon Reniger, din decembrie 1660, în care acesta se ocupă de situația din Transilvania, oferă și următoarea mențiune: „... Deoarece Poarta e tot atît de puțin mulțumită și de procedările lui Barcsay,¹⁸⁵ Lupu își dă silința să obție scaunul Ardealului și primește consimțămîntul cîtorva dintre miniștrii Porții, care sînt protectorii săi speciali.”¹⁸⁶ Alt ecou și, totodată, o confirmare a acestor demersuri vine din partea bailului venețian, care și el pomenește de anume *dissegni sopra la Transilvania et la Polonia*.¹⁸⁷ Dar moartea lui Vasile Lupu în capitala

împărăției otomane, la începutul lui aprilie 1661, a întrerupt orice evoluție în planul care ne interesează.

Sigur, este foarte greu, dacă nu imposibil, să rezumi în câteva cuvinte tumultul unei vieți de excepție cum a fost, sub multe aspecte, cea a lui Vasile vodă Lupu. A încercat s-o facă Nicolae Iorga, când, recurgînd la inevitabila comparație între cei doi mari domni români contemporani, a scris următoarele: „era la unul (Matei Basarab) și la celalt (Vasile Lupu) urmărirea unor mari ținte ale vremii: „*la cel dintâi cruciata, la celalt Bizanțul*.”¹⁸⁸ Fără îndoială, la limită, Iorga are dreptate. Totuși, cu anumite necesare nuanțări! De pildă, cel puțin în două împrejurări, în 1645-1646 și în 1649-1650, și vodă Vasile al Moldovei a vrut cruciada, fie că ea trebuia să plece din Polonia, fie din Rusia. Pe de altă parte, patronajul „imperial” exercitat de el asupra Bisericii Răsăritului¹⁸⁹ nu reprezintă, fără îndoială, decît o atitudine *ideală*, care, deși amplificată în cazul lui, are în spate o tradiție, ilustrată de un Petru Șchiopul sau un Radu Mihnea.¹⁹⁰ Din alt unghi de vedere, „Bizanțul,” dar de astă dată cel contemporan, musulman,¹⁹¹ a fost cu siguranță termenul de referință estetică fundamental, în funcție de care, pînă într-un anume moment, și-a croit cadrul vieții de curte. S-ar putea chiar spune că a vrut să dea o „replică,” pe măsura modei și, în genere, a gradului de civilizație atins pe țărmurile Bosforului, în acel „centru al lumii” de care destinele lumii românești și ale celei balcanice fuseseră și continuau să fie atît de intim legate.¹⁹²

Însă trebuie să ne coborîm la un alt nivel, la cel al practicii politice de zi cu zi, ca să ne apropiem ceva mai mult de înțelegerea personajului. În pragul anului 1647, când Vasile Lupu, bănuît la Poartă de implicare în proiectul de cruciadă al regelui polon Vladislav IV, mijlocise deja un prim contact diplomatic polono-otoman și acum se oferea și ca mediator în tratativele ruso-otomane, bailul Giovanni Soranzo - direct interesat, din contră, în menținerea unei stări conflictuale la hotarele răsăritene ale Imperiului otoman! - nota cu amărăciune, dar și cu luciditate: „Questi sono ufficj pessimi, ma per il vero io ho sempre poco sperato di meglio perché la conditione sua d'esser tra le faccie de Turchi, de Polacchi, et de Tartari lo rende per necessita studioso di divertir le gran mosse ancorchè le compla alcuna volta di seminar gelosie per rendersi in quanto puo necessario a tutte le parti.”¹⁹³ Nici că s-ar putea o definiție mai concentrată și mai justă a politicii externe practicate de Vasile Lupu permanent față de marile puteri ale timpului! Ca rezultat al ei, un răstimp de aproximativ două decenii Moldova, în adevăr, cu rare excepții - cum a fost expediția tătarocazacă din 1650 -, nu a avut de suferit de pe urma invaziilor străine, ceea ce i-a îngăduit refacerea și înflorirea economică. Iar acest mare merit i-a fost recunoscut de posteritate, devreme ce o cronică moldovenească tîrzie, din veacul următor, făcînd bilanțul domniei lui Constantin Brîncoveanu în Țara Românească vecină, recurgea la comparația: „...plină era acea țară de oameni cu hrană și cu agonisită, precum se pomenește că au fost și la noi în țară în zilele lui Vasili Vodă.”¹⁹⁴

Altceva au fost, evident, inițiativele lui în privința unității politice a spațiului carpatodanubian, pentru care nu o dată a apucat chiar armele. Fiul agăi Nicolae Coci, îngropat în vechea biserică Stelea din Tîrgoviște,¹⁹⁵ cunoștea fără doar și poate nemijlocit identitatea de neam a românilor de la răsărit și miazăzi de Carpați. Originea lui balcanică¹⁹⁶ și care-l făcea să-și caute la Stambul sprijinitori printre înalți dregători conaționali,¹⁹⁷ i-a îngăduit nu numai să constate cu ușurință existența acestui fenomen, ca atîția alți oameni veniți din afară, ci, liber de prejudecăți locale separatiste, să-și dea seama că el poate fi folosit pentru lărgirea bazelor teritoriale ale „monarhiei absolute” promovate în Moldova. În plus, Vasile Lupu a trăit personal, de asemenea, momentul unirii dinastice a celor două state, din anii 1623-1626. S-a întîlnit așadar și cu o tradiție politică în acest domeniu, ce-i drept nu foarte veche și deci nu încă adînc înrădăcinată, pe care s-a vădit gata să și-o însușească în propriul beneficiu. Or, această tradiție se întemeia pe principiul fidelei respectări a legăturilor cu Poarta. Că fidelitatea, în cazul lui, era strict subordonată unui scop precis reiese limpede din acel *curriculum vitae* pe care și l-a întocmit în 1642. În textul respectiv, după ce-și enumera meritele față de Poartă acumulate în lungul anilor, de la refuzul de a-l urma pe vodă Grațiani, când s-a aliat cu polonii contra Imperiului otoman, pînă la mijlocirea retrocedării pașnice a Azovului, el strecoară numaidecît reproșul: „Deși prea puternicul împărat n-a vrut să dea fratelui sau ginerelui meu domnia munteană...”¹⁹⁸ De altminteri, întreaga-i evoluție pe eșichierul

politic internațional, din a doua jumătate a domniei, verifică din plin cât de relativă a fost, în fapt, tot timpul, temeinicia sentimentelor lui de prietenie în raport cu turcii.

Cît privește Transilvania, ca țintă ultimă a unui program politic bine conturat, trebuie iarăși să ne gîndim la rolul factorului etnic în concepția lui Vasile vodă, dar și, în genere, în mentalitatea vremii. Să lăsăm pentru moment de o parte mărturia lui directă despre existența în Transilvania a unei numeroase populații românești, pe care se simțea capabil s-o mobilizeze „împotriva ungarilor,” în condițiile pătrunderii în țară a unor forțe moldo-muntene și turco-tătare. Am văzut, însă, că în toamna anului 1644 autoritățile habsburgice se pregăteau să-l trimită în Transilvania pe Mihai Pătrașcu, ca să-i răzvrătească pe românii de sub stăpînirea lui Rákóczy, cu care se aflau în război.¹⁹⁹ Negreșit, nepotul lui Mihai Viteazul ar fi urmat să acționeze în calitate de pretendent la tronul Transilvaniei sprijinit de Habsburgi. La rîndul lor, polonii în 1657, din pricina campaniei întreprinse contra lor de Gheorghe Rákóczy II, proiectau să-l înlătore de la cîrma Transilvaniei și să instaleze în locul lui pe un membru al familiei Movilă.²⁰⁰ Este limpede că și acest plan se bizuia pe cunoașterea exactă a situației componenței etnice a principatului, altminteri în Polonia s-ar fi putut lesne opta, în vederea acestei operațiuni, pentru oricare din marii nobili localnici, cu veleități princiare...²⁰¹ Nici unul din cei doi pretendenți amintiți nu era născut în Transilvania. În schimb, amîndoi erau români și, ca atare, erau socotiți, în Viena, ca și la Varșovia, capabili să-și atragă adeziunea unei largi părți din populația transilvăneană. Dacă aceasta era, însă, perspectiva de la curțile europene ale epocii asupra posibilităților pe care le oferea ideea națională românească pentru răsturnări politice înlăuntrul arcului carpat, cu atît mai mult un Vasile vodă Lupu, „prencipe terribile e superbissimo di natura” (Marco Bandini - 1645) sau, mai sugestiv pentru chestiunea în discuție, „ardente di natura e desideroso di dominio” (Giovanni Tiepolo - 1647),²⁰² se putea gîndi la utilizarea elementului românesc transilvănean în planurile sale. Iar scrisoarea-memoriu din 1642 constituie, de fapt, proba decisivă că a și făcut-o.²⁰³

De ce nu a izbîndit Vasile Lupu în planurile lui, mai ales în direcția Țării Românești, pentru care avem sub ochi inițiative concrete și, prin urmare, mai ușor de analizat? În primul rînd, acordul Porții, atunci cînd i-a fost dat, a fost numai cu jumătate de gură. Explicația este una singură - pînă la încheierea păcii cu Iranul, de la Kasri Şirin (1639), Imperiul otoman nu a avut nevoie de conflicte majore în Europa. De aceea, încuviințările primite de domnul moldovean spre a trece la acțiune în Țara Românească au fost mai mult rodul unor „comploturi” cu unii mari dregători de la Poartă. Nici chiar în împrejurarea de la sfîrșitul anului 1639, cînd a existat sigur o poruncă oficială, a sultanului Murad IV, de mazilire a lui Matei Basarab, turcii nu au vrut să pună în joc mijloace militare superioare, ci s-au limitat să pună în mișcare doar detașamente de la hotare. La capătul tentativei din 1639, boierii munteni spuneau: „Firește că turcul ar dori să ne nimicim unii pe alții, ca să se poată bucura.”²⁰⁴ Sigur că această idee a avut un anume rol în discuțiile de la Poartă în legătură cu dezlegările cerute de vodă Lupu. Dar, pe de altă parte, nu este mai puțin adevărat că, printre marii dregători otomani, s-a manifestat și un alt curent de opinie, potrivit oricăror tulburări ce ar fi putut destabiliza situația de la Dunărea de Jos. Este astfel semnificativ că în 1658, cînd vodă Lupu, încă prizonier în temnița celor Șapte Turnuri, a început să reactiveze „bogatele lui mijloace de bani și pe numeroșii săi aderenți” ca să recapete tronul Moldovei - conjunctura părea să-i fie favorabilă! - majoritatea factorilor de decizie s-au opus, sub cuvînt că „el a trăit în timpul domniei lui în harță necurmată cînd cu cazacii, cînd cu alți vecini și astfel tulbura mereu liniștea mult dorită.”²⁰⁵

Al doilea element care a zădărnicit inițiativele domnului moldovean în privința Țării Românești a fost desigur politica lui Matei Basarab de strînsă alianță cu Transilvania, capabilă nu odată să-i descurajeze chiar pe turci. Dacă obiectivul superior al domnului muntean a fost cruciada, țel pentru care diplomația lui a intrat în contacte cu toate centrele politice europene apte să o organizeze, pe plan local, strict defensiv, el a căutat neconștient să-și asigure spatele, adică legătura cu statul învecinat de peste munți, după cum avanposturile, în apropierea hotarului dunărean, i-au fost lanțul de mănăstiri puternic fortificate, de la Măxineni și Slobozia lui Ianache în răsărit, pînă la Sadova și Strehaia în Oltenia.²⁰⁶ Strategia lui defensivă este admirabil oglindită de răspunsul dat lui Gheorghe Rákóczy II în iunie 1652, cînd a respins cea dintîi ofertă a acestuia de a efectua împreună un atac preventiv împotriva lui Vasile Lupu: „De cine să ne temem, dacă țările noastre (Țara

Românească și Transilvania) vor păstra buna înțelegere de pînă acum? În afară de Dumnezeu, de nimeni!”²⁰⁷ În fond, a fost vorba de o strategie tradițională, care s-a dovedit încă odată deosebit de eficientă, dincolo de sinuozitățile din evoluția relațiilor cu cei doi principii transilvăneni contemporani cu el.²⁰⁸

Eșecul repetat înregistrat de vodă Lupu în politica lui față de Țara Românească este, după noi, pilduitor pentru rezolvarea unei probleme. S-a spus că „instalarea unui domn muntean în Moldova ori a unui moldovean în Țara Românească... a fost, din cînd în cînd, o hotărîre a Porții care încălca privilegiul țărilor noastre de a fi cîrmuite, fiecare, de oamenii ei.” De aceea, acest aspect ar trebui „deosebit” de inițiativele de „mobilizare generală a forțelor românești împotriva amenințării otomane,” care, numai ele, ar fi avut o însemnătate „într-adevăr considerabilă... ca factor activ în formarea unității naționale.”²⁰⁹ Mărturisim mai întîi că în nici unul din numeroasele izvoare despre confruntarea dintre Matei Basarab și Vasile Lupu nu am întîlnit măcar o singură referire la ideea că ultimul nu ar fi avut dreptul să domnească în Țara Românească deoarece nu era dintre „oamenii” ei. Cu alte cuvinte, în această epocă tradiția medievală a dinastiilor separate, chiar își în forma alterată a provenienței din „oamenii” locului, își pierduse complet rolul de obstacol în calea apropierei politice a celor două țări românești extracarpătice.²¹⁰ Dar, lucru și mai semnificativ, cazul special al lui Vasile Lupu demonstrează fără putință de tăgadă că, fie și sub egidă otomană, ideea contopirii sub autoritatea unei singure familii a Țării Românești și Moldovei corespundea de acum unei autentice tradiții interne. El este cel ce smulgea „hotărîrea Porții” pentru ca fiul său Ion sau el însuși să devină domni ai Țării Românești. Și tot el se vădea dezamăgit cînd Poarta, ca în 1642, refuza să-i mai gireze politica în această direcție. În plus, cum am mai spus-o, Vasile vodă nu putea invoca, precum a fost cazul „Mihneștilor” sau „Movileștilor,” o tradiție *de familie* în privința unirii dinastice ale statelor românești.²¹¹ Ideea căpătase deci autonomie deplină. Iar aplicarea ei se bizuia, evident, numai pe dezvoltarea sentimentului unității naționale care, la rîndul lui, fusese favorizat de precedentele momente de unire dinastică, în condițiile regimului dominației otomane.

Sub cel din urmă aspect, spre a surprinde în chip adecvat nivelul atins în mentalul colectiv de ideea comunității naționale, trebuie să ne îndreptăm gîndul către literatura în limba vernaculară, ca reflex fidel al acestuia. Astfel, caracteristică primei jumătăți a secolului XVII este apariția susținută și difuzarea traducerilor în românește a cărților populare. De pildă, din 1620 datează cel dintîi manuscris cunoscut al tălmăcirii romanului popular *Alexandria*, datorat popii Ion Românul, din satul Sînpetru. Una din însemnările lui vădește, așa cum sublinia N. Cartoian, psihologia clerului mărunt, cum înțelegea să justifice acesta vehicularea unui asemenea tip de literatură laică: „... și mă usteniiu cît putui și o scrisă *cetască și să socotiască bine ce este împărăție ceștii lumi deșarte și mîngănoasă...*” (subl. N. C.).²¹² Așadar, nu numai legendele religioase puteau fi pilduitoare în limba poporului de acum încolo, ci și „romanul de viteză, iubire și moarte tragică a lui Alexandru”! Este vorba neîndoiește de o sensibilă lărgire a orizontului mental, vădind amplificarea procesului de transformare a limbii române într-un instrument complex de cultură.

În aceeași ordine, dar pe un alt „palier” al ierarhiei societății, de o particulară semnificație este și gestul din 1648 al lui Udriște Năsturel de a dăruia în românește o versiune a altui roman popular, *Vieața Sfinților Varlaam și Ioasaf*.²¹³ Cumnatul lui Matei vodă Basarab, învățat cărturar, se știe prea bine, a fost în epocă, în Țara Românească, „campionul” unei idei conservatoare în planul culturii - încurajarea slavonismului, atît ca limbă de cancelarie, cît și pentru cărțile de cult.²¹⁴ În anul 1636, el a întreprins o călătorie specială pe la marile mănăstiri din țară, spre a selecta din bibliotecile lor manuscrisele ce trebuiau salvate prin copiere sau utilizate la multiplicare pe calea tiparului.²¹⁵ A fost deci personalitatea care, incontestabil, a dirijat întreaga mișcare culturală de la miazăzi de Carpați vreme de peste două decenii. De aceea, gestul lui din 1648 trebuie înțeles ca un accent distinctiv între diferitele compartimente ale vieții spirituale. El este conștient de valențele limbii române, pe care o știa îndeaproape înrudită cu latina,²¹⁶ dar o rezervă anumitor domenii, cum este literatura populară.

Sau domeniului literaturii juridice. Apariția *Pravilei de la Govora*, în 1640, tălmăcită după un nomocanon slav de călugărul Mihail Moxa sau Moxalie, deși era numai un îndreptar pentru viața clerului, însă atît din Țara Românească, cît și din Transilvania, a însemnat, cum adeseori s-a

recunoscut, punctul de pornire al unei autentice emulații cu Moldova vecină întru punerea bazelor unei legislații în limba națională.²¹⁷ Acestei cărți îi „răspunde” Vasile vodă Lupu cu „pravila” lui, o legiuire mult mai cuprinzătoare, cu numeroase dispozițiuni de drept laic, pregătită pentru tipar de Eustratie fost logofăt și imprimată la Iași, în 1646, sub titlul *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe*.²¹⁸ Iar această experiență a „fraților moldoveni”²¹⁹ a fost nu numai cunoscută, ci și exploatată la miazăzi de Carpați, din moment ce monumentală *Îndreptare a legii* de la Tîrgoviște, din 1652, a încorporat, altfel orînduit, și textul cărții din 1646.²²⁰

Tot limbii române îi era atribuit rolul de instrument în purtarea polemicilor iscate de intensa propagandă calvină din Transilvania. Nu vom mai stăruia asupra vestitei *Cazanii* a lui Varlaam sau a *Răspunsului* său la Catehismul difuzat dincolo de munți. Dar aceeași necesitate de replică făcea să iasă, în 1644, de sub teascurile tiparniței de la Iași cartea despre „ceale șapte taine mari a Besearicii,” iarăși în tălmăcirea fostului logofăt Eustratie. Fiindcă, așa cum observa Nicolae Iorga, „a vorbi despre taine era însă a se lupta cu calvinismul, care nu le admite” (subl. N. I.).²²¹ Investirea limbii vulgare cu un asemenea rol militant reclama, bineînțeles, purificarea și unificarea ei peste diferențele regionale, de grai local. Ea trebuia înțeleasă ușor pretutindeni în lumea românească, mai ales în mediul românilor transilvăneni. Or, eforturi de renunțare la particularități fonetice regionale au fost deslășite tocmai în cartea *Șapte taine*, ceea ce confirmă remarca lui Iorga despre caracterul polemic al editării ei, precum și în cuprinsul *Răspunsului împotriva Catihismusului calvinesc*.²²² Că era vorba peste tot de o strădanie conștientă de unificare a limbii românești literare o afirmă lămurit mitropolitul Simion Ștefan în predoslovie la *Noul Testament de la Bălgrad* (1648): „Aciasta încă vă rugăm să luați aminte că rumânii nu grăescu în toate țările într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chipu... Bine știm că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sânt buni carii umblă în toate țările, așa și cuvintele acelea sântu bune carele le înțelegu toți; noi dreptu aceia ne-am silit, de în cît am putut, să izvodim asia cum să înțeleagă toți, iară să nu voru înțelege toți nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuiia ce au răsfiat rumânii priintr-alte țări, de ș-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăescu toți într-un chipu.”²²³ Să reținem din acest text și ideea cu privire la românii „răsfițați” în mai multe „țări.” Ea implică, evident, conștiința existenței la origine a unui trunchi comun, a unei unități etnice primordiale. Care era, însă, relația dintre conștiința unității etnice, lăsată în fond moștenire de evul mediu, și ideea unității statale, vestitoare a viitorului modern al spațiului carpato-danubian? Vom discuta numai decît chestiunea. Deocamdată să marcăm progresul sensibil față de secolul precedent, al tipăriturilor coresiene, înregistrat în această epocă în direcția acurateței lingvistice a textelor încredințate tiparului. Preocupările incipiente de creare a unor norme supradialectale se înscriu și ele printre premisele unei concepții culturale moderne.

Ultimul domeniu însemnat în care acum, către mijlocul veacului XVII, limba română a căpătat „drept de cetate” a fost cel al istoriografiei naționale. Stă mărturie mai întîi cronica lui Grigore Ureche. Dar și în Țara Românească vecină, deopotrivă, încă de la începutul domniei lui Matei Basarab a fost întreprinsă opera de tălmăcire a vechilor anale slavone, de întregire a informației conținute de ele și de continuare a lor pînă la întîmplările anului 1633.²²⁴ Este adevărat, însă, că în afară de limbă, care le este comună, cele două scrieri par să perpetueze ideea separatismului statal, întrucît fiecare dintre ele tratează numai istoria cîte unuiia din statele românești extracarpătice. Ba chiar Grigore Ureche, cu nedisimulată mîndrie față de trecutul glorios al Moldovei sale, ține să amintească de vremurile cînd moldovenii nu doar îi biruiau pe leși și tătari sau țineau piept cu succes turcilor, ci și: „Așijderea și muntenilor nu numai nevoie și groază le făcîia, ce și domniile schimba și pre cine vrea ei, primiia; pre ardeleni nu-i lăsa să să odihnească, ci pururea le făcea nevoie și cetăți căteva le luasă și le lipiia cătră țara Moldovei...”²²⁵ Totuși, există încă un element, fundamental, care unește cele două scrieri - discuția asupra originilor din fruntea lor, despre acel întîi „descălecat,” de la Roma.²²⁶

Or, lăsînd la o parte cunoscuta și răspicată afirmare a romanității moldovenilor - „...măcară că de la Rîm ne tragem”! -, ne interesează aici cu precădere această frază a lui Grigore Ureche în legătură cu termenul „Vlahiia”: „Ce noi acesta nume nu-l priimim, nici-l putem da țării noastre Moldovei, ci Țării Muntenesti, că ei nu vor să disparță, să facă doao țări, ci scriu că au fostu tot un

loc și o țară și noi aflăm că Moldova s-au discălicat mai pe urmă, iar muntenii mai dintăi, măcară că s-au tras de la un izvod.”²²⁷ Este limpede că cronicarul moldovean dialoghează cu o teorie care, pornind de la numele Vlahia, desprins dintr-o denumire etnică (vlah= român), tindea să susțină ideea unei unități statale primordiale, cel puțin pentru ținuturile locuite de români în afara arcului carpatic. Dar a existat în epocă o asemenea teorie muntenească? Și unde a fost expusă? Deoarece în textul de la începutul *Letopisețului Cantacuzinesc*, care îl reflectă pe cel al cronicii din vremea lui Matei Basarab, se vorbește numai de ascendența romană a populației de la Dunărea de Jos - „rumânii carii s-au despărțit de la romani și au pribegit spre miiazănoapte”! -, precum și de răspîndirea lor, „pre apa Tisei...pînă la Maramurăș,” iar la răsărit „pînă în apa Siretului și pînă la Brăila” (aici în contextul procesului extinderii teritoriale a statului întemeiat de Negru Vodă!).²²⁸

Un izvor muntenească propriu-zis care să conțină teoria pomenită nu cunoaștem. În schimb, credem că putem indica o sumă de repere documentare care demonstrează că ea într-adevăr circula în mediul aulic din Țara Românească. Ne-a atras astfel atenția faptul că, sub domnia lui Matei Basarab, pe lângă denumirea oficială, îndătinată, a statului, „Ungrovlahia,” care continuă să fie folosită sistematic în compunerea titlului domnesc, răsare și o alta, paralelă, „Vlahia zaplanenska,” la rîndul ei utilizată cu oarecare insistență.²²⁹ O întîlnim chiar și într-un document personal al lui Matei vodă, cum este pomelnicul trimis de el la Veneția.²³⁰ Însă lucrul cel mai semnificativ ni se pare că o aflăm ieșită și de sub pana lui Udriște Năsturel.²³¹ Ea însemna „Vlahia de peste munți,” ceea ce presupune recunoașterea existenței altor „Vlahii,” evident cîmpeie dintr-o întinsă Vlahie originară... S-ar putea observa că această interpretare este prea îndrăzneată sau înșelătoare, că, de pildă, „zaplanenska” poate fi pur și simplu o transpunere mecanică în slavonă a latinescului „transalpina,” fruct al contactelor cu cancelaria transilvăneană. Nu putem accepta un asemenea tip de rezerve, la care de altminteri am reflectat în prealabil. Și iată de ce.

În anul 1620, în mănăstirea Bistrița olteană, Mihail Moxa întocmea în românește compilația lui de istorie universală, acel *Cronograf*, în care, însă, nu s-a mulțumit să pună cap la cap izvoarele ce i-au stat la dispoziție, ci le-a completat și cu știri de istorie românească.²³² La fel, încă de la bun început, cînd înseamnă momentul întemeierii Romei, el echivalează cuvîntul *roman* cu *rumân*: „Deci cîți es de acoloa, ei se chiamă rumâni.”²³³ Dar, lucru și mai important, în paragraful închinat primei domnii a împăratului bizantin Justinian II (685-695) ne întîlnim cu această frază: „Pentru aceia-l certă Dumnezeu, că se sculară șcheii (=bulgarii), sîrbii și *rumânii muntenii*, de la luară (grecilor) țara de cătră Dunăre, tocma pînă la Dracea (=Durazzo), și Iustianin încă peri rău” (subl. noastră - Șt. A.).²³⁴ Prin urmare, noțiunea care stă la baza denumirii teritoriale semnalate mai sus era creată înainte de epoca lui Matei Basarab. Și Moxa încearcă, de fapt, cu mijloacele care-i stau la îndemîină, să reconstituie o istorie a românilor meridionali mult anterioară fazei „descălecatului” lui Negru Vodă, la care se oprea cronistica medievală. În plus, în aceeași serie de repere trebuie reținut și numele „Vlahul Munteanu,” prin care este substituit Negru Vodă, în redarea legendei despre întemeierea statală a Țării Românești, reproducă curînd după mijlocul secolului XVII de Paisie Ligaridis.²³⁵ Substituirea respectivă oglindește o nevoie identică de luminare mai completă a rădăcinilor. „Rumânii muntenii,” „Vlahul Munteanu” și „Vlahia de peste munți” sînt astfel tot atîtea dovezi, ce se susțin reciproc, că Ureche avea într-adevăr în vedere o teorie bine articulată despre unitatea originară a spațiului carpato-danubian, care includea și ideea unității statale, a Vlahiei ce se întindea odinioară peste toate ținuturile locuite de români.²³⁶ Dar existența însăși, în epocă, a dialogului pe această temă are implicații pe care nu mai este necesar să le subliniem. De el nu va fi rămas străin în nici un caz un om ca Vasile Lupu, înzestrat cu o deschidere și mobilitate mentală atît de remarcabile...

¹ N. Iorga, *Studii asupra istoriei românilor în secolul al XVII-lea*, I, *Cei dintîi ani din domnia lui Vasile Lupu (1634-7)*, București, 1900, p. 28-29. Foarte curînd, însă, poziția lui Iorga față de această problemă se va schimba.

² Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455-1774), București, 1976, nr. 173, p. 175.

³ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IV-2, București, 1884, nr. DCLV, p. 560.

Actul e din 4 ianuarie 1647 și nu din „1646,” cum a fost publicat și cum am crezut și noi, din neatenție (Ștefan Andreescu, *Matei Basarab, Vasile Lupu și proiectul de cruciadă din anii 1645-1647*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol,” t. XXI, Iași, 1984, p. 149, nota 10).

⁴ Ilie Corfus, *Noi informații despre români în vechi ediții polone de documente*, în „Revista de Istorie,” t. 31 (1978), nr. 3, p. 495.

⁵ *Ibidem*. Pentru desfășurarea asediului, vezi Ion Sîrbu, *Mateiu Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen (1632-1654)*, Leipzig, 1899, p. 343-347.

⁶ *Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapi*, Paris, La Haye, 1978, p. 189.

⁷ Const. A. Stoide, *Date noi cu privire la relațiile de după 1653 dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol,” t. XII, Iași, 1975, p. 176; vezi și N. Iorga, *Din pribegia lui Gheorghe Ștefan Vodă*, în „Revista Istorică,” an. IX (1923), nr. 4-6, p. 102.

⁸ Peter Meienberger, *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629-1643*, Berna și Frankfurt/Main, 1973, p. 187-188.

⁹ N. Bănescu, *Acte venețiene privitoare la urmașii lui Petru Vodă Șchiopul*, în „Analele Academiei Române,” Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, t. X, București, 1929, nr. XXIII, p. 147.

¹⁰ Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta otomană în documente turcești (1601-1712)*, București, 1984, nr. 110, p. 250-251.

¹¹ Peter Meienberger, *op. cit.*, p. 188.

¹² Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. DLXXIX, p. 500.

¹³ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. IV, *Legăturile Principatelor române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, București, 1902, p. CLXXIII; Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea Stărilor în Principatele române*, Évry, 1977, p. 231.

¹⁴ Fernand Braudel, *Structurile cotidianului*, vol. II, București, 1984, p. 84.

¹⁵ *Ibidem*, p. 53. Vezi, sub acest aspect, observațiile lui Răzvan Theodorescu, *Gusturi și atitudini baroce la români în secolul al XVII-lea. Note liminare* (I), în „Studii și cercetări de istoria artei,” Seria Artă plastică, t. 29 (1982), p. 44-45. Încă din pragul secolului XVII, odată cu înălțarea edificiului de la Dragomirna, se manifestă un efort de „teatralizare” a spațiului interior în arhitectură (Dan Ionescu, *Le Baroque en Moldavie au XVIIe siècle. Une introduction*, în „Synthesis,” IV, 1977, p. 80).

¹⁶ Vezi precizările din revista „Baroque,” 11, Montauban, 1983, p. 20 și 43.

¹⁷ N. Iorga, *Trei conferințe de orientare*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice,” an. XXXI (1938), fasc. 96, p. 59; vezi și Idem, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a adăugită, vol. I, București, 1928, p. 303-304 și 309.

¹⁸ Vezi, mai sus, cap. II.

¹⁹ Traducerea lui N. Iorga, *Scrisori de boieri - Scrisori de domni*, ed. a III-a, Vălenii de Munte, 1932, p. 261-262.

²⁰ Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I (1508-1647), București, 1938, p. 97-98. Pentru difuzarea cărții în mediul românesc transilvănean, vezi Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, 506 p. 4-77 fig. Cel ce a asociat mai întâi semnificația apariției Cazaniei de conținutul mesajului lui Vasile Lupu a fost G. I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, Bucarest, 1943, p. 172.

²¹ Traducerea lui N. Iorga, în Prefața la vol. *Documente românești din arhivele Bistriței (Scrisori domnești și scrisori private)*, partea I, București, 1899, p. XCV; textul latin în Hurmuzaki, *Documente*, XV-2, București, 1913, nr. MDCCCXCXVII, p. 1001.

²² Potrivit unei însemnări a lui Albrycht Stanislaw Radziwill din aprilie 1634, Moise Movilă primise poruncă de la Poartă, sub amenințarea pierderii capului, să concentreze o oaste de 12.000 de oameni pentru noua expediție în Polonia; în loc de aceasta, el a preferat să-și adune lucrurile și să părăsească țara, iar la auzul veștii sultanul și Abaza pașa au pus domn un om plin de toate păcatele (omnibus vitiis perfectum infestissimum) (*Memoriale rerum gestarum in Polonia (1632-1656)*, t. II, ed. Adam Przybos și Roman Zelewski, Wrocław etc., 1970, p. 28).

²³ Vezi Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional (1621-1672)*, București, 1979, p. 83; I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 41-45.

²⁴ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Fragmente din istoria românilor*, t. III, București, 1900, p. 118. De fapt, încă din 13 noiembrie 1632, Cornelius Haga, ambasadorul olandez la Constantinopol, făcea remarca plină de bun simț că „lucrul” întâmplat în Țara Românească, „îndată ce va fi răbdad (de Poartă), va fi urmat și de moldoveni” (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 197-198).

²⁵ E. de Hurmuzaki, *Fragmente ...*, III, p. 119 (18 mai 1633) și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 200-201 (12 iulie 1633).

²⁶ Zdenko Zlatar, *Kara Mustapha and the Republic of Dubrovnik (1677-1678): A New Interpretation*, în „Balcanica,” VIII, Belgrad, 1977, p. 211.

²⁷ Paul Cernovodeanu, *Noi precizări privitoare la bătălia câștigată de Matei Basarab în împrejurimile Bucureștilor (octombrie 1632)*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol,” XXII-2, Iași, 1985, p. 625; vezi și I. Lupaș, *Începutul domniei lui Matei Basarab și relațiunile lui cu Transilvania*, în „Analele Academiei Române,” Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, t. XIII, București, 1933, p. 352-354, dar mai ales I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 33-37.

²⁸ Aurel Decei, *Relațiile lui Vasile Lupu și Matei Basarab cu Poarta în lumina unor documente turcești inedite*,

în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj,” XV, Cluj, 1972, p. 57-58.

²⁹ După cât se pare, așa cum atestă o mențiune de pe un act din 18 mai 1633 (st. v.), inițial a fost ales domn „Vasilie voevod” (*Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XXI, nr. 330, p. 422). De altminteri și Miron Costin știe că el a fost mai întâi aclamat domn, dar a refuzat fiindcă „îi da și legături, ce va lua den țară, ce s-ari lega pentru dări, atuncea la acel ales, mai multu să nu ia din țară” (*Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron vodă încoace*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 100). Gh. I. Brătianu observa că era vorba de „un fel de Charta, îngrădind fiscalitatea domnească și întărind desigur, în același timp, privilegiile Stărilor” (*Sfatul domnesc...*, p. 228). Spiritul în care a fost redactat acest act trebuie să fi fost foarte asemănător celui din 1631, din Țara Românească (Valentin Al. Georgescu, *Hrisovul din 15 iulie 1631 al lui Leon vodă Tomșa în Țara Românească și problema „cărților de libertăți”*, în „Revista de Istorie,” t. 29 (1976), nr. 7, p. 1 013-1 029).

³⁰ Aurel H. Golimaș, *Un domnitor - o epocă (Vremea lui Miron Barnovschi Moghilă, Voievod al Moldovei)*, București, 1980, p. 97-98.

³¹ Miron Costin a făcut remarca potrivit căreia izbînda diplomatică, la Poartă, a lui Matei Basarab s-a datorat și faptului că el „n-au ieșitu într-altă țară, cum ieșisă Barnovschii vodă, suptu ascultarea altui stăpîn, craiului leșescu” (*op. cit.*, ed. cit., p. 101).

³² În 22 mai 1633 (st. v.) se afla lîngă Rusciuc, unde tocmai se întîlnise cu Abaza, pașa de Silistra (Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone (Secolul al XVII-lea)*, București, 1983, nr. 75, p. 133-135).

³³ Cronica lui Mustafa Naima (Mihail Guboglu, *Crestomație turcă. Izvoare narrative privind istoria Europei orientale și centrale (1263-1683)*, București, 1977, p. 567). Pentru acuzațiile la Poartă ale lui Vasile Lupu, care susținea că dacă va obține confirmarea „țara Moldovei va hi cu ieșii totuna,” vezi Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 102.

³⁴ Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc...*, p. 229.

³⁵ De aceea, încă din 28 mai 1630 la Poartă se cerea aducerea ca ostatic a fratelui său Ioan, cerere reînnoită apoi și la 3 iunie 1631, cînd turcii știau că acesta „a venit în Moldova, din părțile Transilvaniei” (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, (1614-1636), București, 1937, nr. 244, p. 308; Tahsin Gemil, *Relațiile țărilor române cu Poarta otomană...*, nr. 94, p. 218-219).

³⁶ Mențiune a lui Mihail Tholdalagi, reproducă în *Repertoriul manuscriselor de cronici interne privind istoria României (sec. XV-XVIII)*, întocmit de I. Crăciun și A. Ilieș, București, 1963, p. 265; vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, *Monarhii*, București, 1938, p. 26, nota 2.

³⁷ *D.R.H., B, Țara Românească*, vol. XXIV, nr. 148, p. 200. În aceeași zi, domnul muntean ajunge „lîngă Siriat, la Galați” (Ibidem, nr. 149, p. 201). Aici „s-au împreunat cu pașa” (Abaza), cum ne spune cronica internă (*Istoria Țării Românești (1290-1690)*, *Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 105). Pentru prezența la Iași a lui Moise vodă începînd cu 25 august 1633 (st. v.) vezi și grupul de acte editat în *D.R.H., A, Moldova*, vol. XXI, nr. 344-350, p. 436-449. Încă aflați la Poartă, boierilor moldoveni care l-au ales pe Moise li s-a spus „să fim gata, căci sultanul vrea însuși să meargă în Țara Leșească, deoarece rușii l-au îndemnat” (Hurmuzaki, *Documente*, XV-2, nr. MDCCCLXXXIV, p. 992).

³⁸ Ilie Corfus, *Documente...*, nr. 77-83, p. 136-147; acte semnalate și comentate pe larg de Idem, *Noutăți despre tatăl lui Miron Costin*, în „Revista de Istorie,” t. 32 (1979), nr. 4, p. 722-723: în 22 octombrie 1633, Abaza pașa a atacat tabăra polonă de pe dealul Paniowce, la sud de Camenița, după care noaptea, fără a câștiga lupta, s-a retras peste Nistru, în Moldova, speriat de informațiile false, comunicate de români, despre apropierea unei oști căzăcești; ultima „ispravă” a acestei campanii a fost cucerirea orașelului Studenița.

³⁹ P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, în „A.A.R.,” M.S.I., Seria III, t. IV, București, 1925, p. 255-256.

⁴⁰ Ilie Corfus, *Documente...*, nr. 79, p. 140.

⁴¹ Anterior, pînă la alegerea lui Miron Barnovschi, cu care a întreținut excelente raporturi (Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 101), Matei Basarab pregătise un alt pretendent la tronul Moldovei (Paul Cernovodeanu, *Din nou despre pretendentul Neagu „Vodă” fiul lui „Basarab,”* în „Revista de Istorie,” t. 39 (1986), nr. 6, p. 535-537).

⁴² A. Sacerdoțeanu, *Predosloviile...*, I, p. 70; vezi și Dan Simonescu și Damian P. Bogdan, *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, București, 1939, p. 14 (extras din „Biserica Ortodoxă Română,” an. 56 (1938), nr. 11-12).

⁴³ Știm de pildă că în 1636 tributul țării era trimis la 15 februarie (*D.R.H., B*, vol. XXV, nr. 406, p. 445); vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLXXI.

⁴⁴ V. Motogna, *Epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu*, în „Cercetări Istorice,” an. XIII-XVI, Iași, 1940, p. 472. Atrage atenția faptul că, din partea lui Vasile Lupu, la depunerea acestui jurămint au asistat Curt Celebi și „Cantacuzineștii.” Este deci de admis că grecul *Curt Celebi*, care s-a opus atît la recunoașterea lui Matei Basarab în anul precedent (*Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 104), a fost cel ce a contribuit, în numele cercurilor de boieri „greci țarigrădeni,” înlăturare de la cîrma Țării Românești, la numirea lui Vasile Lupu (vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLXXI; denumirea de „greci țarigrădeni” o întîlnim în copia din 1651 a Pomelnicului mănăstirii Argeșului, editat de A. Sacerdoțeanu, în „B.O.R.,” an. LXXXIII (1965), nr. 3-4, p. 313). După cât se pare, Vasile Lupu a beneficiat și de sprijinul ambasadorului olandez Cornelius Haga (Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane*, ed. Virgil Cîndea, București, 1977, p. 281).

⁴⁵ V. Motogna, *op. cit.*, loc. cit.; din partea lui Matei Basarab la aceste tratative a participat marele stolnic Vasilie

Paindur, iar din partea lui Rákóczy, Francisc Mikó. Pentru desfășurarea tratativelor, vezi I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 44-45 și 49; Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional...*, p. 84-86.

⁴⁶ Ilie Corfus, *Noi informații despre români...*, p. 493-494; Idem, *Noutăți despre tatăl lui Miron Costin...*, p. 724.

⁴⁷ *D.R.H., B*, vol. XXV, nr. 80, p. 98; nr. 82, p. 99; nr. 84, p. 102; nr. 85, p. 103. În 12 iunie (st. v.) Matei vodă se găsea deja, din nou, în București (*Ibidem*, nr. 88, p. 106). Vezi, pentru întreg acest moment, Ștefan Andreescu, *Un episod al relațiilor moldo-muntene în timpul lui Matei Basarab*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol,” XX, Iași, 1983, p. 427-431.

⁴⁸ Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 428.

⁴⁹ N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971, p. 369-370.

⁵⁰ Asupra politicii lui interne din ultima domnie în Țara Românească, vezi Dan Pleșia, *Contribuții documentare la istoricul mînăstirii Argeș în timpul lui Alexandru Iliaș (1627-1629)*, în „Mitropolia Olteniei,” an. XXII (1970), nr. 1-2, p. 75-80.

⁵¹ În 1639, în memoriul înaintat de solii munteni curții de la Alba Iulia, se spunea: „De la Șerban Vodă pînă la Leon Vodă ne-am pierdut toate libertățile, de nu s-a ales nimica din ele, iar măriia sa (Matei Basarab) ni le-a dat îndărăt, întocmindu-le toate după rînduială” (V. Motogna, *op. cit.*, p. 498-499). Așadar, în optica boierimii muntene perioada 1611-1632 era socotită una de decădere a regimului Stărilor, din pricina „grecilor țarigrădeni” și a altor elemente levantine care preluaseră frînele puterii, în dauna boierimii autohtone.

⁵² *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 102.

⁵³ *Ibidem*. Vezi și mai sus nota 27. Aceeași datare a luptei, anterior, la I. Ionașcu, în „Magazin Istoric,” an. IV (1970), nr. 9, p. 94-95

⁵⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 343; pentru el, ajuns „sfetnicul cel mai ascultat” al lui vodă Vasile, vezi și Idem, *Istoria românilor*, VI, p. 183.

⁵⁵ *Török-Magyarkori történelmi emlékek*, V, Pesta, 1870, nr. XXXVI, p. 71-73.

⁵⁶ S-a susținut că abia „spre sfîrșitul domniei” lui Vasile Lupu „majoritatea dregătorilor de la curte erau greci,” în timp ce la început el „se înconjurase numai de boieri de țară” (C. Cihodaru, *Răscoala din anul 1653 din Moldova*, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza din Iași,” Seria nouă, Istorie, t. XIV (1968), p. 104-105. Dar observația aceasta a fost făcută numai pe baza analizei componenței sfatului domnesc. În schimb, domenii extrem de importante, cum era cel a legăturilor cu Poarta, au rămas în chip constant în mîinile grecilor, așa cum nota în 1643 rezidentul german Johann Rudolf Schmid (Peter Meienberger, *op. cit.*, p. 270). Tot el semnală că nu a putut stabili nici un contact cu acești agenți greci ai domnului la Constantinopol, deoarece ei lucrau în colaborare cu ambasadorul olandez, ceea ce întărește afirmația lui Cantemir citată mai sus (nota 44).

⁵⁷ Dintre izvoare menționăm mai ales scrisoarea lui Rákóczy către Abaza pașa, din 15 august 1632, publicată de I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I (1599-1699), Cluj, 1940, nr. 76, p. 185-187; vezi de asemenea N. Iorga, *O scrisoare a lui Matei Basarab către Gheorghe Rákóczy I, principele Ardealului, cu lămuriri asupra venirii în Domnie a lui Matei*, în *Studii și documente...*, vol. IX, București, 1905, p. 4-17. În rest, lucrarea de referință în această problemă rămîne tot cea a lui I. Sîrbu.

⁵⁸ A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 268, p. 346-347.

⁵⁹ Editate în tîlmăcire românească în anexele studiului lui Neagoe Popea, *Memoriile lui Kemény Iános (Traducerea și adnotarea pasagiilor privitoare la români)*, București, 1900, nr. I-IV, p. 51-58; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLXXVIII-CLXXX și Costin Feneșan, *Două acte domnești privind păstoria ardeleni în Țara Românească*, în culegerea *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 113-114.

⁶⁰ Editat de A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 266, p. 343-344 (cu data de lună greșită: „martie”); V. Motogna, *op. cit.*, p. 476 (numai traducerea actului). Vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 67-68; N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLXXX.

⁶¹ V. Motogna, *op. cit.*, p. 480.

⁶² *Ibidem*, p. 481-482. În 12 octombrie (st. v.), din București, Stările muntene răspund printr-un act simetric, în care era garantat ajutor „împotriva tuturor dușmanilor” Transilvaniei, în schimbul dreptului de azil în cetățile de peste munți (Neagoe Popea, *op. cit.*, anexa VII, p. 59-60).

⁶³ Din 30 octombrie 1636. Această bătălie a fost „prima după treizeci de ani contra turcilor” dată de un principe transilvănean (Ladislav Makkai, *Histoire de Transylvanie*, Paris, 1946, p. 234-235). Pentru ecoul ei european, vezi Ferrante Pallavicino, *Successi del mondó dell' anno MDCXXXVI, Venetia, 1638, p. 117-119*.

⁶⁴ V. Motogna, *op. cit.*, p. 497

⁶⁵ Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 26. Kemény spune că: „eu însumi am văzut pe voievodul, pe care voiau să-l pună în locul lui Matei vodă.”

⁶⁶ *Török-Magyarkori történelmi emlékek*, V, nr. XLI, p. 78-80.

⁶⁷ A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 285, p. 371-374. Actul este probabil din martie, deoarece pomenește la sfîrșit de plecarea solilor lui Matei la împăratul german și la regele polon, care s-a întîmplat atunci (I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 79-80). Domnul muntean a propus cu acest prilej un plan de apărare, în două variante.

⁶⁸ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 107; V. Motogna, *op. cit.*, p. 483. Vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 97 și 99-100.

⁶⁹ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. cit., loc. cit.; V. Motogna, *op. cit.*, p. 497 (memoriul muntean din 1639

precizează sugestiv că pașa Kenan „era ca un prizonier între noi”!); Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 26. Vezi și Mihail Guboglu, *Cronici turcești privind țările române (Extrase)*, vol. II, București, 1974, p. 190-192.

⁷⁰ În privința condițiilor pe care le-a oferit Rákóczy pentru reluarea legăturilor cu Poarta, vezi actul lui din 2 decembrie 1636, trimis din Orăștie beilerbeului de Buda, Husein pașa, editat de curînd de Tahsin Gemil, *Relațiile...*, nr. 101, p. 233-235. În esență, principele cerea revenirea la situația de mai înainte, cu angajamentul formal: „nu vom fi împreună nici cu neamțul și nici cu polonezul.”

⁷¹ Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I, vol. I, București, 1886, nr. CCCXLIII, p. 235.

⁷² Hurmuzaki, *Documente*, XV-2, nr. MDCCCXXII-XXIII, p. 1016- 1017; Ilie Corfus, *Noi informații despre români...*, p. 1494.

⁷³ Mesajul primei solii transilvănene în Polonia a fost înregistrat în 17 martie 1636 de Albrycht Stanislaw Radziwill (*op. cit.*, t. II, p. 159); pentru instrucțiunile din 14 iunie ale celei de-a doua solii, vezi I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 87 și V. Motogna, *op. cit.*, p. 473.

⁷⁴ La sfîrșitul lunii septembrie 1636 domnul moldovean se mulțumea doar să-l avertizeze pe primarul Brașovului că dacă Rákóczy „nu dă țara de bunăvoie,” atunci atît moldovenii, cît și muntenii și tătarii „vor fi gata să intre”; de fapt, el vroia să afle dacă principele se retrage sau nu „de bunăvoie” (A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 284, p. 371).

⁷⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLXXXIII.

⁷⁶ *Ibidem*, vol. XX, București, 1911, p. 196; în 10 octombrie 1636, de pildă, din tabăra lui de lîngă Oradea, Rákóczy expedia grabnic doi soli la Iași (Hurmuzaki, *Documente*, XV-2, nr. MDCCCXXXV, p. 1 026).

⁷⁷ Pentru desfășurările de pe frontul persan, vezi Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman (pînă la 1656)*, București, 1978, p. 359-366.

⁷⁸ *Călători străini despre țările române*, vol. V, București, 1973, p. 148- 149. Nu credem că izvorul este din ianuarie 1636, deoarece atunci sultanul abia se înapoiase în capitală de pe frontul asiatic (la 27 decembrie 1635). El a reluat personal campania la 8 aprilie 1638. Apelul la fidelitate către Vasile Lupu se potrivește mai bine cu împrejurările de la hotarul anilor 1636-1637.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 148: „Iar acum au dat de veste sultanului turc că stăpînitorul nostru, țarul merge împotriva lui și cu acel stăpînitor merge și cesarul creștin și regele Litvaniei și mulți alți domni și regi”; vezi și Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. DLX, p. 480 (3 mai 1636) și VIII, nr. DCXLV, p. 452 (25 noiembrie 1636).

⁸⁰ Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional...*, p. 93-96.

⁸¹ *Ibidem*, p. 96-97; Aurel Decei, *op. cit.*, p. 343

⁸² A. Veress, *op. cit.*, X, București, 1938, nr. 5, p. 6.

⁸³ T. Gemil, *op. cit.*, p. 99.

⁸⁴ Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 598; Mustafa A. Mehmet, *Cronici turcești privind țările române (Extrase)*, vol. III, București, 1980, p. 85.

⁸⁵ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 108; pentru prezența lui Vasile Lupu „în cîmpiile de la Cetatea Albă,” notată la 19 septembrie 1637 la Constantinopol, vezi N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVIII, București, 1911, nr. XX, p. 199.

⁸⁶ *Catalogul documentelor Țării Românești*, vol. IV (1633-1639), București, 1981, nr. 1 070, p. 482 (și fig. 15, de la p. 481); nr. 1078, p. 484-485. Aceste date fixează etapele întoarcerii domnului muntean.

⁸⁷ *Török-Magyarkori történelmi emlékek*, V, p. 79; vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 109-114.

⁸⁸ Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 111-112; A. Veress, *op. cit.* X, nr. 7, p. 8.

⁸⁹ Încă din 17 octombrie, după mîntuirea lucrurilor în privința tătărilor, la Poartă se nota că: „acuma au de gînd (turcii) a prinde pe domnul Țării Românești care, pentru prea marea lui înțelegere cu principele Rákóczy, e aici foarte suspect și urît, fără vărsare de sînge și iute, prin fostul mare vizir Mehemed Pașa” (N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, București, 1913, nr. CLXXIV, p. 201-202). Mehmed pașa era trimis la Dunăre în jurul datei de 1 august 1637, cu titlul de beilerbei de Ozü (Oceakov) și serascher al oștii Rumeliei (*Ibidem*, nr. CLXXII, p. 199-200). Ținta lui vodă Vasile era impunerea în scaunul de la București a unuia din cei doi frați ai săi (*Ibidem*, IV, p. CLXXXVII).

⁹⁰ A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 10, p. 16-17 și nr. 11, p. 18.

⁹¹ *Ibidem*, p. 18.

⁹² Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 29.

⁹³ Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 114.

⁹⁴ *Letopiseșul Cantacuzinesc* spune că Matei vodă „au mers cu toată tabăra lui pînă la Putna,” iar transilvănenii și mai departe, retrăgîndu-se „pre Troțuș să meargă în Ardeal” (ed. cit., p. 107; vezi și A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 13, p. 22 și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CXC, nota 3).

⁹⁵ Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 30. Despre încercarea lui Ioan Movilă vezi și raportul lui Haga din 9 ianuarie 1638, care pomenește și de o poruncă a sultanului de a se curma ostilitățile (N. Iorga, *Studii și documente*, IV, nr. LIII, p. 207-208). Același act semnalează în plus și absența ajutorului polon pentru Ioan Movilă. Această mențiune ne îndeamnă să re-datăm acum, în 1637, scrisoarea lui Ioan Movilă publicată de A. Veress, *op. cit.*, IX, nr. 276, p. 355-358, cu atribuirea cronologică la „sfîrșitul anului 1635.” În ea, între altele, pretendentul vorbea de o înțelegere cu hatmanul Konicpolski și cu „cumnații noștri” din Polonia pentru un ajutor de 7.000 de oameni. (Vezi și Ștefan Meteș, *Domni și boieri din țările române în orașul Cluj*, Cluj, 1935, p. 60, pentru data corectă a morții lui Gavrilaș Movilă). În 11 decembrie 1637 Ioan Movilă se găsea la Codlea (A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 14, p. 23-24).

⁹⁶ Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 29-30.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 31.

⁹⁸ Asupra tuturor evenimentelor de la finele anului 1637, vezi reconstituirea amănunțită a lui I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 115-131.

⁹⁹ Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 115. Cronicarul făptuiește o ușoară eroare doar în privința protectorului lui vodă Matei, care în 1638 nu era încă Mustafa Silihdar pașa, ci Rusnameghi. Bailul Alvis Contarini, într-un raport din 12 februarie 1639, cu referire la desfășurările din anul precedent, îl amintește tocmai pe acesta, care, împreună cu fostul mare vizir Bayram pașa (2 febr. 1637-26 aug. 1638), s-a opus ideii intervenției în Țara Românească, pînă la întoarcerea sultanului Murád IV în capitală (Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. DLXXX, p. 501)

¹⁰⁰ Hurmuzaki, *Documente*, XV-2, nr. MDCCCCLXVI, p. 1 047; A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 16, p. 27.

¹⁰¹ *Török-Magyarkori történelmi emlékek*, V, p. 78-80. Izvorul adaugă că „hanul nu i-a dat tătari în ajutor.”

¹⁰² *Catalogul documentelor Țării Românești*, IV, nr. 1 227, p. 545; nr. 1 232,, p. 547; nr. 1 241, p. 550 și nr. 1 243, p. 550. Ulterior, domnul a rămas mai multă vreme la Tîrgoviște, unde, probabil, a vegheat în fruntea oștilor sale

¹⁰³ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CXCI: sultanul, plecat din nou în Asia, în campania pentru cucerirea Bagdadului, lăsase cuvîntul de ordine „să nu se facă nici cea mai mică schimbare în aceste părți” (vezi și mai sus, nota 99).

¹⁰⁴ A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 18, p. 33.

¹⁰⁵ *Ibidem*, nr. 19, p. 35 și nr. 20, p. 36.

¹⁰⁶ V. Motogna, *op. cit.*, p. 490-492. A urmat o contrapropunere moldoveană, la care solii munteni au răspuns în 17 septembrie (A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 21, p. 38-39; vezi și V. Motogna, *op. cit.*, p. 492-493, care publică o altă variantă de replică munteană, nedatată).

¹⁰⁷ A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 22, p. 42. N. Iorga, care a publicat anterior același act, l-a comentat astfel: „Niciodată Rákóczy nu făgăduise așa de mult și așa de limpede lui Matei” (*Studii și documente*, IV, p. CXCIV și nr. LIV, p. 209-210).

¹⁰⁸ Pentru actele lui Matei și ale Stărilor muntene trimise acum, la 23 octombrie 1638, din București, lui Rákóczy, vezi N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CXCV (de fapt, învoielile vechi erau doar reconfirmate); A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 26, p. 48-49.

¹⁰⁹ Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. DLXXXVIII, p. 505-506. Vodă Matei era oricum sigur că, după terminarea războiului persan, va fi atacat de oștile otomane și de aceea, printre altele, căuta alianța cu Veneția (vezi actul citat la nota 99). Așa se explică, de altminteri și alarma din mai 1639, cînd un sol al său cerea ajutor de oaste în Transilvania, iar principele Rákóczy se pregătea să convoace o dietă care să voteze impozite de război (N. Iorga, *Recherches dans les Archives royales de la Haye*, în „Bulletin de la Section Historique de l'Académie Roumaine,” t. XX, Bucarest, 1938, p. 4).

¹¹⁰ Vezi, în primul rînd, raportul din 13 noiembrie 1639 al bailului Alvis Contarini, în Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. DXC, p. 506-507 (comentarii la I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 157-158), precum și raportul olandez din 26 noiembrie 1639, editat de N. Iorga, *Studii și documente*, IV, nr. LV, p. 210-212

¹¹¹ Tahsin Gemil, *Relațiile țarilor române...*, nr. 105, p. 240; vezi și Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești...*, I, nr. 168, p. 168-169.

¹¹² A. Decei, *Relațiile lui Vasile Lupu și Matei Basarab cu Poarta...*, nr. II, p. 66 (pentru data luptei, vezi discuția de la p. 54, nota 27).

¹¹³ Vezi și *Ibidem*, nr. III, p. 67-68.

¹¹⁴ Aceeași idee răzbate și din recomandățiile trimise de vodă Matei principelui Rákóczy la începutul crizei iscate de pretendentă lui Ștefan Bethlen, din anul 1636 - un sol al acestuia la Poartă trebuia să arate că Transilvania „în fiecare an a predat darea obișnuită și plocioanele,” într-un cuvînt „n-a dat prilej” pentru vreo tulburare; dacă totuși Bethlen, cu asentimentul otomanilor, va ataca, atunci același sol trebuia să avertizeze că „pentru libertatea noastră suntem gata să ne apărăm” (vezi mai sus nota 67).

¹¹⁵ Vezi Constantin C. Giurescu, *Uciderea vizirului Mohammed Tabáni Buiuc, sprijinitorul lui Vasile Lupu (O scrisoare inedită)*, în „Revista Istorică,” an. XII (1926), nr. 1-3, p. 98-103 (Cf. M. Guboglu, *op. cit.*, p. 600).

¹¹⁶ Cuvîntul e folosit de Mustafa Naima (M. Guboglu, *op. cit.*, p. 602).

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 604; cf. M. A. Mehmet, *Cronici turcești...*, III, p. 85.

¹¹⁸ Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 31; Hurmuzaki, *Documente*, XV-2, nr. MDCCCCLXXXII, p. 1 058.

¹¹⁹ Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 32; în 30 noiembrie 1639, aflat la Cluj, Rákóczy anunța că solii lui Vasile Lupu și ai lui Matei Basarab se aflau la el și îi convoca pe reprezentanții bistrițenilor să-și spună părerea asupra răspunsului ce trebuia trimis fiecăruia (Hurmuzaki, *Documente*, XV-2, nr. MDCCCCLXXXIII, p. 1 059). Vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 162-163.

¹²⁰ Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 32; vezi și Veress, *op. cit.*, X, nr. 40, p. 73-75.

¹²¹ Textul lor, la N. Iorga, *Studii și documente*, IV, nr. LVII-LVIII, p. 217-222. În 20 mai 1640 delegația munteană poposea la Brașov (*Ibidem*, nr. LVI, p. 215). Pe de altă parte, în 19 iunie 1640, din Suceava, vodă Vasile expedia în Transilvania pe marele stolnic Torna Cantacuzino și pe boierul Andrei Plantos, cu împuternicirea de a trata atît despre diferendul de hotar moldo-transilvănean, cît și asupra unei eventuale înțelegeri cu Matei Basarab (A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 41, p. 75-76; *Török-magyarkori állam-okmánytár*, III, Pesta, 1870, nr. XXIV, p. 68-69). Pentru conflictul de hotar, vezi Teodor Bălan, *Controversa pentru regiunea Dornei dintre Moldova și Transilvania*, în „Studii și materiale,” Istorie, III, Suceava, 1973, p. 159-174

¹²² Cf. opinia diferită a lui N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 74, A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 80, p. 136-138 a publicat un act al lui Matei Basarab, semnat la București, în care sultanul este exceptat dintre inamicii contra cărora el se alia cu Gheorghe Rákóczy I. Inșă actul nu este din „1643,” ci din 1633 (iulie 17). Este vorba de înfiul tratat oficial munteano-transilvan, încheiat după recunoașterea de către Poartă a lui vodă Matei (asupra acestui act, vezi și I. Sîrbu, *op. cit.*, p. 51-52: rezumatul relației din 19 iulie a lui Szalánczi, care l-a preluat).

¹²³ C. Velichi, *Vasile Lupu ca domn al Moldovei și al Țării Românești*, în „Revista Istorică,” XXII (1936), p. 103; Melchisedec, *Cronica Hușilor*, București, 1869, p. 273-274. Cu această ocazie, vodă Vasile a pus să i se facă și o pecete inelară octogonală, pe care sînt figurate împreună stema Moldovei - capul de bour - și cea a Țării Românești - corbul cu crucea în cioc (D. Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, 1977, p. 140 și pl. LII/2).

¹²⁴ N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 71. Iorga insistă, cu drept cuvînt, asupra „scenariului” înălțării la tron a fiului Ion în Moldova, silit apoi să abdice, la înapoierea lui vodă Vasile, „Domnul muntean izgonit” (*Ibidem*, p. 70 și 73). Și în aceste elemente distingem o repetare, dar în sens invers, a procedurii din 1623 al lui Radu Mihnea, cînd, înainte de a se muta el însuși în scaunul de la Iași, a asistat la ceremonia instalării în Țara Românească, după toate formele, a fiului său, Alexandru Coconul (asupra întîrzierii sosirii la Iași a lui vodă Radu, vezi scrisoarea ducelui Cristofor de Zbaraz către Sir Thomas Roe, din 28 noiembrie 1623, în *Elementa ad fontium editiones*, VI, Roma, 1962, nr. 270, p. 312).

¹²⁵ Răzvan Theodorescu, *Portraits brodés et interférences stylistiques en Moldavie dans la première moitié du XVIIe siècle*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes,” t. XVI (1978), nr. 4, p. 705-709; vezi și Răzvan Theodorescu, Ioan Oprea, *Piatra Trei Ierarhilor*, București, 1979, p. 33-34.

¹²⁶ Remarca pertinentă a Cătălinei Velculescu, *Éléments du baroque dans l'historiographie roumaine de la fin du XVIIe siècle et du début du XVIIIe siècle*, în „Synthesis,” V (1978), p. 123-124.

¹²⁷ La 6 august 1635 el împiedică să se ia piatră de la curțile de la Vaslui, ruinate, căci „acesta lucru nu să cade să facem că nu iaste cu cinste” (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. III, Iași, 1907, nr. 179, p. 326).

¹²⁸ În 1642 scria că: „eu nu pot căuta aici în Moldova) moștenire statornică pentru fiii mei, pentru că azi Dumnezeu și puternicul împărat (sultanul) mi-a dat-o mie, mîine sau după aceea o pot da altuia” (A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 66, p. 118).

¹²⁹ Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 113.

¹³⁰ A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 35, p. 65. Să ne aducem aminte de remarca lui Miron Costin despre „zburdata podoabă” a curții lui Radu Mihnea, din cursul celei de-a doua domnii în Moldova, cînd el realizase unirea dinastică a celor două țări românești extracarpatice. Gh. I. Brătianu se întreba, cu drept cuvînt, dacă aceasta „nu era și ea o lăture a unei politici de fast și strălucire, menite să îndemne la cheltuieli boierimea și s-o adune, ca într-un mic Versailles, sub privegherea autoritară a domniei” (*Sfatul domnesc...*, p. 78 și 221). Or, acest chip de a vedea lucrurile se întîlnește perfect cu o reflecție a lui Iorga pe marginea atitudinii lui Vasile Lupu față de boierime: „La Curtea lui sînt în permanență 200 de invitați. De altminteră, o parte dintre boieri locuiau chiar acolo, întocmai ca, în Franța lui Ludovic al XIV-lea, o bună parte din nobilime” (*Istoria românilor prin călători*, I, ed. cit., p. 325; izvorul lui Iorga este Marco Bandini).

¹³¹ *Documenta Bohemica Bellum Tricennale Illustrantia*, t. VI (1635-1643), Praga, 1978, nr. 1192, p. 401-402.

¹³² M. Manussacas, *Corrispondenza della Confraternita Greca di Venezia (1641-1647) con i principi di Valacchia e di Moldavia (tratta dai suoi Capitolari)* (în lb. greacă cu rez. italian), extras din „Thesaurismata,” Veneția, 1978, nr. 3, p. 16-17. Îndreptăm acum o eroare de lectură în pomelnicul de familie al lui Matei vodă, trimis cu acest prilej la Veneția (pl. 2, fig. 1 și p. 19), care l-a nedumerit și pe Andrei Pippidi (în recenzia publicată în „R.E.S.E.E.,” XVIII (1980), nr. 1, p. 140). Nu este vorba acolo de „neamul lui Mircea,” ci pur și simplu de formula îndătinată: „neamul său cel răposat” (*rod ego mrîtvii*), după care urmează înșiruirea numelor membrilor familiei Craioveștilor.

¹³³ E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 15f.

¹³⁴ *Ibidem*. Veracitatea celor consemnate în acest raport se verifică într-o cîțva dacă ținem seamă și de relația concludivă, din 1643, a lui Schmid, în care el repetă ideea că turcii se tem de Matei și îl țin drept un „alt Mihai voievod” (Peter Meienberger, *op. cit.*, p. 182; Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, nr. DXCVIII, p. 671).

¹³⁵ *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și României în veacurile XV-începutul celui de-al XVIII-lea. Documente și materiale în trei volume*, II, Moscova, 1968, nr. 21, p. 74-75.

¹³⁶ E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 155.

¹³⁷ Miron Costin indică, în două rînduri, ca emisar la Moscova al lui Vasile vodă în chestiunea Azovului pe un anume Isar, „omu aicea în țară pe acele vremi vestitu cu neguștorii în Țara Moschicească” (*op. cit.*, ed. cit., p. 112 și 118).

¹³⁸ E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 164; pentru acest personaj, vezi E. Lozovan, *Un médecin danois en Moldavie: Hans Andersen Skovgaard (1600-1656)*, în „Romanica,” 4, La Plata, 1971, p. 81-84. Despre corpul de oaste otoman plecat în primăvară spre Azov, precum și despre deplasarea lui Vasile vodă la Orhei, vezi Hurmuzaki, *Documente...*, XV-2, nr. MMXXV, p. 1.089.

¹³⁹ N. Iorga, *Scrisori de boieri - Scrisori de domni*, ed. cit., p. 261. La această dată fiul Ion era mort, iar celălalt, Ștefan, din căsătoria cu Ecaterina Cercheza nu împlinise decît vreo doi ani.

¹⁴⁰ Vezi N. C. Bejenaru, *Misiunea lui Leontin Szyck Zaleski și căsătoria fiicei lui Vasile Lupu cu Janusz Radziwill*, în „Revista Critică,” an. I (1927), nr. 3-4, p. 222-225; împăcarea celor doi domni români era fapt împlinit în noiembrie 1644, cînd Rákóczy protesta pe lîngă Matei vodă că nu a fost consultat în prealabil (V. Motogna, *op. cit.*, p.

506). Asupra influenței exercitate de arhitectura bisericii Stelea (1645) în Țara Românească, vezi Ștefan Balș, *Biserica Sf. Gheorghe din Pitești*, în „Monumente istorice și de artă,” 1976, I, p. 66.

¹⁴¹ Pentru tirajul dedicat lui Vasile Lupu, vezi semnalarea lui Paul Mihail, în „Revista de Istorie,” t. 38 (1985), nr. 7, p. 727; un exemplar din acest tiraj pare a fi cel descoperit la biserica parohială a satului Ipotești de lângă Suceava (Șt. D. Hreniuc, *O veche carte de ritual bisericesc slavono-ucraineană*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei,” an. XLV (1969), nr. 7-9, p. 512-514).

¹⁴² P. P. Panaitescu, *O carte necunoscută a lui Petru Movilă dedicată lui Matei Basarab*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 299-300.

¹⁴³ Vezi și capitolul următor.

¹⁴⁴ Vezi mai sus nota 130.

¹⁴⁵ Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, nr. DLXXXIV, p. 656; comentarii la N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 99.

¹⁴⁶ N. Iorga, *Recherches dans les Archives royales de la Haye* . . . , p. 5; trad. la Idem, *Istoria românilor*, VI, p. 121.

¹⁴⁷ Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, nr. DXC, p. 662 (29 iunie 1642) și nr. DXCII, p. 664 (23 iulie 1642). Ambele mărturii citate și de N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 102.

¹⁴⁸ În 4 martie 1643 era pe punctul să fie recunoscut vlădică al românilor ardeleni Simion Ștefan (I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, nr. 93, p. 221-223).

¹⁴⁹ Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, nr. DXCVI, p. 670.

¹⁵⁰ Vezi Mircea Păcurariu, *Mitropolitul Ilie Iorest al Transilvaniei*, în „B.O.R.,” an. XCVI (1978), nr. 9-10, p. 1156.

¹⁵¹ A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 91, p. 157; pentru sosirea lui Barcsai la 2 octombrie, vezi *Ibidem*, nr. 88, p. 151.

¹⁵² Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, nr. DCX, p. 692; vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 120.

¹⁵³ A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 86, p. 147.

¹⁵⁴ Vezi Cristina Feneșan, *Transilvania și războiul de Treizeci de ani*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca,” t. XXVI (1983-1984), p. 134-138. Ofensiva lui Rákóczy contra imperialilor a început la 2 februarie 1644, în baza tratatului cu Suedia, încheiat la 16 noiembrie 1643. Principele a fost lipsit totuși de un ajutor otoman efectiv.

¹⁵⁵ A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 95 (la 28 ianuarie 1644, contingentul moldovean, sub căpitanul Apostol, era pe punctul de a pleca spre Transilvania, însoțit de Acațiu Barcsai); nr. 98, p. 170 (în 1 februarie, Vasile Lupu anunță pe principe că i-a trimis numai 900 de oameni, restul de 100 promițând să-i expedieze „după cinci sau șase zile”); nr. 100, p. 174-175 (în 10 februarie, detașamentul muntean, de 1.000 de oameni, în frunte cu postelnicul Constantin Șerban, a trecut munții). Vezi și Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 120 și N. Iorga, *Studii și documente*, I-II, p. 43; Idem, *Inscripții din bisericele României*, I, București, 1905, p. 89.

¹⁵⁶ E. de Hurmuzaki, *Fragmente* . . . , III, p. 177. În 2 iunie 1645, Vasile Lupu scria că: „Oamenii pe care i-am trimis anul trecut pentru milostivul domn principe, au fugit de la marginea țării, unii în Țara Românească, alții în țara leșească” (A. Veress, *op. cit.*, nr. 111, p. 187). Într-o altă scrisoare, din 5 aprilie 1644, domnul vorbea de o răscoală în rîndurile oștenilor trimiși, făgăduind totuși să-i înlocuiască pe cei fugiți, dacă noul vizir i-o va porunci (*Ibidem*, nr. 106, p. 180-181). Vezi și Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 34-35.

¹⁵⁷ Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 35.

¹⁵⁸ E. de Hurmuzaki, *Fragmente* . . . , III, p. 179.

¹⁵⁹ A. Veress, *Documente*, X, nr. 108-109, p. 182-184; Hurmuzaki, *Documente*, IV-1, nr. DCXV, p. 696-697.

¹⁶⁰ I. Ionescu, *Cînd s-a scris „Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc”?*, în „Revista de Istorie și Teorie Literară,” an. XXXIII (1985), nr. 4, p. 126-128.

¹⁶¹ Varlaam, *Opere. Răspunsul împotriva Catihismusului calvinesc*, ed. critică de Mirela Teodorescu, București, 1984, p. 31, 38-39 și 185-186.

¹⁶² În vara lui 1639, ca replică la presiunile calvine ale principelui, Matei Basarab a consimțit la reconvertirea la catolicism a comunității reformată a sașilor din Cîmpulungul Țării Românești (Ștefan Andreescu, *Le missionnaire Giovanale Falco da Cuneo en Valachie: nouvelles données pour une biographie*, în „Revue Roumaine d'Histoire,” t. XXV (1986), nr. 1-2, p. 85-87). În schimb, același vodă Matei dădea ajutoare materiale mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei (I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, nr. 142, p. 326), iar în 1640 edita Pravila de la Govora, compilație de legislație bisericească, și într-un tiraj special pentru Transilvania (I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche (1508-1830)*, vol. I, București, 1903, p. 113-114). Pe de altă parte, simptomatic pentru contactele spirituale interromânești este și cazul tînărului Oprea Alămănuț din Săliște, care în 1651 era trimis în Moldova „să învețe scrisoare” (I. Moga, *O însemnare despre legăturile culturale dintre Ardeal și Moldova în sec. al XVII-lea*, în vol. *Scrieri istorice (1926-1946)*, Cluj, 1973, p. 294-295).

¹⁶³ E. de Hurmuzaki, *Fragmente* . . . , IU, p. 176; cererea adresată de Vasile Lupu Porții, la Aurel Decei, *Relațiile lui Vasile Lupu și Matei Basarab* . . . , nr. I, p. 62-64 (comentarii la p. 51-54). Vezi și mai sus nota 140.

¹⁶⁴ Apud Paul Cernovodeanu, *Din nou despre pretendentul Neagu „Vodă”* . . . , p. 538; vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 120.

¹⁶⁵ În cea dintîi dintre convorbirile cu Acațiu Barcsai din octombrie 1643, Vasile Lupu dezaproba în acest chip ideea alăturării eventuale a lui Rákóczy la liga antihabsburgică: „. . . a zis că măria ta face foarte cuminte că nu se ostenește împotriva împăratului, pentru că dacă s-ar ști la Poartă că măria ta are pornire împotriva nemților, s-ar

îngădui; dar nu le-ar cădea bine lucrul, căci ar gândi turcii că mânia ta vrea numai să-i încurce cu nemții” (A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 88, p. 152).

¹⁶⁶ Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 38.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 39.

¹⁶⁸ A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 116, p. 192; N. Iorga, *Studii și documente*, IV, nr. LXX, p. 233-234.

¹⁶⁹ *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România...*, II, p. 372, nota 126.

¹⁷⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, nr. LXIX, p. 232-233.

¹⁷¹ Vezi Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 41-47.

¹⁷² A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 155, p. 241. (Act editat anterior de T. G. Bulat, în „Revista Istorică,” an. X X1924), nr. 10-12, p. 257-259).

¹⁷³ A. Veress, *op. cit.*, X, nr. 152, p. 237. Problema acestei căsătorii s-a mai pus și în 1648 (Neagoe Popea, *op. cit.*, p. 46).

¹⁷⁴ Poziția lui Vasile Lupu față de această chestiune, adusă la cunoștința polonilor în primăvara anului 1652, era următoarea: „dacă va avea putere, nu-și va da fiica, iar dacă nu va avea, trebuie s-o dea” (I. Corfus, *Documente...*, nr. 96, p. 164). În vara lui 1651, Gheorghe Kutnarski, secretarul de limbă polonă al domnului, a dus la Varșovia, odată cu felicitări pentru victoria de la Beresteczko, daruri bogate pentru rege (*Ibidem*, nr. 93, p. 161-162).

¹⁷⁵ Vezi mai sus nota 173. Ecouri despre avaturile acestui proiect vechi, la Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei (1608-1665)*, trad. de G. Duzinchevici și E. Reus-Mîrza, București, 1965, p. 143.

¹⁷⁶ Asupra desfășurării luptei de la Batov, vezi Miron Korduba, *Fontes Historiae Ukraino-Russicae (Ruthenicae)*, t. XII, Lvov, 1911, nr. 191, p. 175-176; vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCXXXVIII-CCXXXIX.

¹⁷⁷ Descrierea evenimentului, datorată unui martor anonim german, în *Călători străini...*, V, p. 471-478.

¹⁷⁸ Hurmuzaki, *Documente*, IX-1, București, 1897, nr. XXVIII, p. 17 și nr. XXX, p. 18; I. Corfus, *Documente...*, nr. 97, p. 164-165. Vezi și N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CCXLII-CCXLIII.

¹⁷⁹ E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 219. La 1 septembrie 1652, din Alba Iulia, principele îl trimitea în solie la Poartă pe Ștefan Seredy, cu haraciul Transilvaniei și „peșcheșul obișnuit,” precum și cu misiunea de a obține recunoașterea succesorului său desemnat, Francisc Rákóczy „în vîrstă de 8 ani” (Mustafa A. Mehmed, *Documente turcești...*, I, nr. 179, p. 183-184; T. Gemil, *Relațiile țărilor române...*, nr. 126, p. 285-287; Georg Kraus, *op. cit.*, p. 147). Solia a plecat la 9 septembrie, întorcîndu-se în ianuarie 1653. Succesul ei pare a-l fi îndemnat pe principe la acțiune în direcția Moldovei.

¹⁸⁰ Georg Kraus, *op. cit.*, ed. cit., p. 153. Într-adevăr, în 1646, Vasile Lupu îl cerea ca episcop catolic al „Moldovei și Valahiei” pe acest Iachint Makrypodari, iar la 3 ianuarie anul următor împăratul Ferdinand III intervenea pe lingă papă ca să fie desemnat episcop, fie măcar cu titlul de „vizitator apostolic în părțile orientale” (N. Iorga, *Studii și documente*, I-II, București, 1901, nr. XIII, p. 424-425; vezi și Hurmuzaki, *Documente*, V-1, nr. 3, p. 2-3). El era originar din insula Chios și a aparținut ordinului dominican (N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 114).

¹⁸¹ *Călători străini...*, VI, București, 1976, p. 73-74. Aceleași lucruri și la Bisaccioni (N. Iorga, *Maiolino Bisaccioni și „Războaiele din Moldova,”* în „Arhiva, III, Iași, 1892, p. 705).

¹⁸² Miron Costin, *op. cit.*, ed. cit., p. 135. Interesant este că, în iunie 1652, cînd Gheorghe Rákóczy II i-a propus pentru prima oară domnului muntean să întreprindă o expediție comună pentru răsturnarea lui Vasile Lupu, acesta a refuzat (*Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria*, vol. XXIII, Budapesta, 1874, nr. LIX, p. 99-103).

¹⁸³ E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 234.

¹⁸⁴ Este și opinia lui Tahsin Gemil, *Țările române în contextul politic internațional...*, p. 118, care, însă, crede că atunci domnul moldovean și-ar fi putut atinge țelul „nu prin sprijinul Porții, ci s-ar fi gândit numai la ajutorul austro-polon.

¹⁸⁵ Acațiu Barcsai, impus de turci, a fost principe al Transilvaniei în răstimpul 23 august 1658-31 decembrie 1660.

¹⁸⁶ E. de Hurmuzaki, *Fragmente...*, III, p. 319.

¹⁸⁷ Idem, *Documente*, V-2, București, 1886, nr. CXX, p. 78-79. Actul, din 1 decembrie 1660, vorbește mai întîi de „li suoi vasti pensieri che sono di farsi Principe nel tempo medesimo de'ambi le Provincie Moldavia e Valachia, ca apoi, de pe această bază, să țintească mai sus (izvor citat de Franz Babinger, *Originea și sfîrșitul lui Vasile Lupu*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, Seria III, t. XVIII, București, 1936/1937, p. 77).

¹⁸⁸ *Istoria românilor*, VI, p. 76.

¹⁸⁹ N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinople și a bisericii ortodoxe*, în „A.A.R., M.S.L., Seria II, t. XXXVI, București, 1913-1914, p. 207-235.

¹⁹⁰ Petru Șchiopul, de pildă, în anul 1575 a preluat asupra sa achitarea haraciului pe care fiecare mănăstire de la Muntele Athos îl datora anual sultanului („Byzantion, t. L (1980), fasc. 2, Bruxelles, 1980, p. 619). Se recunoaște de îndată similitudinea cu gestul din 1641 al lui Vasile Lupu, care s-a oferit să achite o parte din datoriile patriarhului ecumenic (pentru legăturile lui cu Athosul, vezi, mai nou, Silviu Anuichi, *Sprijinitor al popoarelor sud-dunărene*, în „Magazin Istoric, XVIII (1984), nr. 5, p. 22).

¹⁹¹ În 19 aprilie 1660, fostul domn își data o scrisoare în românește către mitropolitul Moldovei Sava din „Vizantia („Revista Istorică, an. II (1916), nr. 1, p. 30).

¹⁹² De ajuns să citim comentariile entuziaste ale unui oriental precum Evlia Celebi despre luxoasele băi

construite de vodă Vasile la Iași, care l-ar fi făcut pe însuși sultanul Murad IV să exclame: „Nu cumva acest afurisit va pretinde, cu timpul, să devină crai? (*Călători străini despre țările române*, vol. VI, p. 477), ca să ne dăm seama de optica ce a prezidat reorganizarea vieții aulice moldovenești.

¹⁹³ Hurmuzaki, *Documente*, IV-2, nr. DCLVI, p. 561.

¹⁹⁴ M. Kogălniceanu, *Letopiseșile Țării Moldovei*, t. III, Iași, 1846, p. 62.

¹⁹⁵ P. P. Panaitescu, *Biserica Stelea din Țirgoviște. Note istorice*, în „Revista Istorică Română,” V-VI (1935-1936), p. 390. Pentru numele Coci, care ar fi fost al bunicului lui vodă Vasile, vezi Franz Babinger, *Originea lui Vasile Lupu*, în „A.A.R.,” M.S.L, Seria III, t. XIX, București, 1937, p. 138 și 143. Asupra lăcașului de la Țirgoviște din ultimul sfert al sec. al XVI-lea demolat de Vasile Lupu, vezi Gh. I. Cantacuzino, *Vechea biserică Stelea din Țirgoviște*, în „Monumente istorice și de artă,” an. XLIII (1974), nr. 1, p. 39-42.

¹⁹⁶ Vezi N. Iorga, *O ctitorie necunoscută a lui Vasile Lupu*, în Studii și documente, XI, București, 1906, p. 114-115; F. Babinger, *Originea și sfârșitul lui Vasile Lupu...*, p. 64-69 și, mai ales, 71. Atragem atenția cu privire la un eventual argument în sprijinul părerii lui Babinger că vodă Lupu s-ar fi născut în satul Arnaut Köy de lângă Razgrad. În 1786, un călător francez consemna un lucru insolit văzut de el în acest sat: „... il y a une horloge dans une tour à cloche, chose étonnante et rare en Turquie” (Jacques Paviot, *Un itinéraire inédit à travers le Sud-Est européen: le voyage de J. G. Monnier en 1786*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes,” t. XXIV (1986), nr. 3, p. 238). Or, cum se știe, în 20 aprilie 1638 era isprăvit la Iași turnul clopotniță de la Trei Ierarhi, care, așa cum remarcă călătorii străini începînd din 1640, avea un ceasornic, noutate absolută în aceste părți (N. Grigoraș, *Inscripția turnului clopotniță al mănăstirii Trei Ierarhi din Iași*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol,” t. I, Iași, 1964, p. 169-170). S-ar putea deci ca, ceva mai tîrziu, în locul de baștină Vasile Lupu să fi construit un turn similar, bineînțeles cu încuviințarea Porții.

¹⁹⁷ Vezi raportul din Constantinopol, cu data 7 iunie 1638, în Szilágyi Sándor, *Levelek és okiratok I. Rákóczy György*, Budapesta, 1883, p. 526. Vezi și cronica lui Mustafa Naima, în care se spune că Mehmed Tabanî-Yassî, prietenul și protectorul lui vodă Vasile... fiind caimacam, îl apăra pe Kara Mustafa pașa, căci amîndoi erau arnăuți” (M. Guboglu, *Crestomație turcă...*, p. 602).

¹⁹⁸ Vezi mai sus nota 139.

¹⁹⁹ Vezi mai sus nota 159. Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 120.

²⁰⁰ *Lettres de Pierre des Noyers, secrétaire de la reine de Pologne Marie-Louise de Gonzague*, Berlin, 1859, nr. CX, p. 310-311 și nr. CXVI, p. 323-324. P. P. Panaitescu l-a identificat pe pretendent în persoana lui Moise Movilă („Revista Istorică Română,” III (1933), p. 427). În schimb, M. Ciuntu crede că e vorba de Bogdan Movilă, fiu al lui Ieremia vodă (*Pretendenți domnești în sec. XVII*, București, 1940, p. 81-83).

²⁰¹ Unul din actele citate în nota precedentă, datat 9 mai 1657, subliniază că pretendentul ales de poloni era un ortodox fervent, cu toate că de tînr fusese educat la Constantinopol „en la religion mahométane.” Ei se așteptau desigur ca, din această cauză, turcii să accepte mai ușor instalarea lui la cîrma Transilvaniei.

²⁰² A. Veress, *Scrisorile misionarului Bandini (1644-1650)*, în „A.A.R.,” M.S.I., Seria III, t. VI, București, 1926, anexa XVII, p. 374; Dora d'Istria, *Gli albanesi in Rumenia. Storia dei principi Ghika nei secoli XVII. XVIII e XIX*, Firenze, 1873, p. 7.

²⁰³ În plus, Vasile Lupu știa prea bine că domnii vechi ai Moldovei au stăpînit în Transilvania „Ciceul și Cetatea de Baltă și altele” (A. Veress, *Documente...*, X, nr. 67, p. 118-119).

²⁰⁴ V. Motogna, *op. cit.*, p. 498.

²⁰⁵ E. de Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 299.

²⁰⁶ În această din urmă privință, vezi Tereza Sinigalia, *Arhitectura fortificată din epoca lui Matei Basarab*, în „Studii și cercetări de Istoria Artei,” Seria Artă plastică, t. 32 (1985), p. 49-65.

²⁰⁷ I. Lupaș, *Politica lui Matei Basarab*, în *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, București, 1927, p. 161.

²⁰⁸ Despre ultimul tratat, din 1651, prin care Gheorghe Rákóczy II făgăduia ajutor lui Matei Basarab contra turcilor, dacă aceștia ar încălca „convențiile pe care Domnul și țara sa le au cu Poarta otomană,” N. Iorga observa: „Era cea dintîiu recunoaștere a faptului că Țara Românească era un stat de sine stătător, avînd numai înțelegeri cu Imperiul sultanilor” (*Istoria românilor*, VI, p. 178).

²⁰⁹ Opinia lui Andrei Pippidi, *Mihai Viteazul sau complexitatea faptelor istorice*, în „Transilvania,” an IX (LXXXVI), nr. 8/1980, p. 13.

²¹⁰ O mărturie cu valoare de excepție ar putea fi cea comentată de N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 176-177; în 1650, chemat la Poartă, Matei vodă ar fi declarat că este gata să se retragă într-o mănăstire „dacă nu i se dă ca urmaș un domn străin” (subl. N. I.). Dar în acest caz se poate obiecta că este vorba de relațiile cu Poarta și nu de cele interromânești; era refuzată hotărît revenirea la practica dinainte de înscăunarea lui Matei Basarab.

²¹¹ N. Iorga a atras, totuși, atenția asupra unei posibile înrudiri a lui, prin femei, cu Movileștii (*Note polone*, în „A.A.R.,” M.S.I., Seria III, t. II, București, 1924, p. 383); vezi și Ștefan S. Gorovei, *Petru Movilă, Contribuții*, în „Mitrop. Mold. și Sucevei,” an. LVII (1981), nr. 10-12, p. 714.

²¹² Vezi N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, București, 1974, p. 273; despre acest manuscris, vezi și Doru Mihăescu, *Cîteva observații asupra unor izvoare scrise românești din secolul al XVII-lea păstrate la Biblioteca Academiei R.S.R.*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei,” an. LII (1976), nr. 9-12, p. 685.

²¹³ N. Cartojan, *op. cit.*, I, p. 301, care subliniază cît de intensă a fost circulația acestei traduceri; vezi și L.

Predescu, *Udriște Năsturel și răspîndirea romanului religios „Varlaam și Ioasaf”*, în „B.O.R.” an. LXXXVIII (1965), nr. 1-2, p. 64-112.

²¹⁴ Virgil Cîndea, *Umanismul lui Udriște Năsturel și agonia slavonismului cultural în Țara Românească*, în volumul său *Rățiunea dominantă*, Cluj-Napoca, 1979, p. 47-60.

²¹⁵ D. Mioc, *Materiale din arhive străine*, în „Studii și materiale de istorie medie,” VI, București, 1973, p. 346-347; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, 1959, p. 383-385.

²¹⁶ Vezi distincția pe care o face Udriște între „limba de obște” și „slăvitul dialect slavon” în 1635 (P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 192).

²¹⁷ Vezi bilanțul cercetărilor despre această carte la Ioan N. Floca, *Pravila de la Govora din 1640-1641*, în „B.O.R.” an. LXXXI (1963), nr. 3-4, p. 297-319; vezi și Gh. Cronț, *Pravila de la Govora din 1640*, în „Studii,” an. XIX (1961), nr. 5, p. 1211-1223. Cît privește difuzarea cărții, vezi Florian Dudaș, *Vechi pravile românești descoperite în Transilvania*, în „B.O.R.” an. XCVI (1978), nr. 7-8, p. 797-799 și 805 etc.

²¹⁸ *Carte românească de învățătură (1646)*, ediție critică, București, 1961, 432 p.; vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 134; „Vasile văzuse nu fără invidie tipărirea la Munteni a unei cărți de pedepse.”

²¹⁹ Expresie folosită în 1637, în instrucțiunile pentru solul muntean Sava logofătul (A. Veress, *Documente . . .*, X, p. 14).

²²⁰ Vezi Introducerea la ediția critică citată mai sus, p. 26-27. Un exemplar din îndreptarea legii a ajuns încă în 1653 „în pămîntul Ardealului, în satul Porcești” (Doina Braicu, *Cîteva însemnări de interes istoric consemnate pe filele unor cărți românești vechi păstrate la Sibiu*, în culegerea *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național*, II, București, 1983, p. 373; pentru alte exemplare identificate în Transilvania, vezi Florian Dudaș, *op. cit.*, p. 799-801 și 805-811). Un util instrument de lucru în acest domeniu de cercetare este cel întocmit de Radu Constantinescu, *Vechiul drept românesc scris. Repertoriul izvoarelor (1340-1640)*, București, 1984, 312 p. (printre altele, autorul consideră că ms. slav 726 de la Biblioteca Academiei, copiat în 1618 pentru Mitropolia de la Suceava, „corespunde integral celui românesc imprimat la 1640,” p. 117-118).

²²¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 133.

²²² Vezi *Istoria literaturii române*, vol. I, București, 1964, p. 371.

²²³ I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 169-170. Vezi și G. F. Țepelea, *Alte precizări în legătură cu predosloviile Noului Testament de la Bălgrad (1648)*, în „Biserica Ortodoxă Română,” an. LXXXVIII (1965), nr. 1-2, p. 113-124.

²²⁴ P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei în Țara Românească*, în „Studii și materiale de istorie medie,” vol. V, București, 1962, p. 217-218. Tot atunci s-au tradus în românește *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, precum și *Viața Patriarhului Nifon* de Gavriil Protul (Pompiliu Teodor, *Două manuscrise copiate pentru biblioteca lui Ștefan Cantacuzino*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj,” vol. V, Cluj, 1962, p. 229-231). Nu am stăruit în succinta noastră prezentare asupra curentului de editare în limba română a cărților de „lectură bisericească,” în rîndul cărora intră de fapt și Cazania lui Varlaam, cu tot caracterul ei polemic. De ajuns să spunem că și pe acest tărîm se observă o emulație între Țara Românească și Moldova (N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 126 și 133). De pildă, în *Evanghelia învățătoare*, tipărită la mănăstirea Dealul în 1644 au fost recunoscute mai multe descrieri de vieți de sfinți preluate din celebra carte a mitropolitului Varlaam apărută în anul precedent (Ist. lit. rom., I, p. 369).

²²⁵ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ediția a II-a revăzută, București, 1958, p. 70.

²²⁶ Datarea acestei părți din introducerea la cronică Țării Românești aparține lui P. P. Panaitescu, *Începuturile istoriografiei . . .*, p. 218

²²⁷ Grigore Ureche, *op. cit.*, ed. cit., p. 66; ed. Const. Giurescu, București, 1916, p. 5. Vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, VI, p. 162.

²²⁸ *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. cit., p. 1-2.

²²⁹ *Documenta Romaniae Historica, B, Țara Românească*, vol. XXIV, nr. 382, p. 507 (hrisov din 14 sept. 1634, scris de „Stoica spudei Șarbanovici”). Ea figurează și în hrisovul din 1670 al lui Antonie vodă din Popești pentru Mitropolia Transilvaniei, ceea ce ne îndeamnă să credem că acest act reproduce întocmai formularul hrisovului din vremea lui Matei Basarab, pe care de altfel îl și citează (vezi mai sus nota 162).

²³⁰ M. Manussacas, *op. cit.*, pl. 2, fig. 1.

²³¹ În însemnarea lui pe ms. *Sintagmei lui Matei Vlastares* de la mănăstirea Bistrița, datînd din 1636 (P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave . . .*, I, p. 383-385).

²³² Prin astfel de cronografe, spunea Nicolae Iorga, „noi prezentîndu-ne ca înșiși continuatorii împăraților bizantini, cari, altfel, erau reprezentați de sultan” (*Istoria literaturii românești. Introducere sintetică*, București, 1977, p. 88).

²³³ B. Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, t. I, ed. G. Mihăilă, București, 1983, p. 359. Încă în sigiliul lui Petru Cercel din vremea pribegiei, databil în 1580, cu legenda în românește, putem citi că el era „. . . den Țara Rumeniască” (Ioan Chiper, *Cel mai vechi sigiliu cu legenda în limba română!*, în „Magazin Istoric,” an. XIV (1980), nr. 2, p. 7). Așadar denumirea medievală, utilizată în cancelaria domnească, era demult pe cale de a fi abandonată, de îndată ce în locul slavonei era folosită limba română.

²³⁴ B. Petriceicu Hasdeu, *op. cit.*, ed. cit., p. 377.

²³⁵ Vezi Gheorghe I. Brătianu, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, ed. V. Râpeanu, București, 1980, p. 253 (trad. din grecește de Al. Elian)

²³⁶ Există, după opinia noastră, un evident paralelism între constituirea acestei perspective și apariția, în 1643, a titlului de „voievod al țărilor dacice” în legătură cu numele lui Matei Basarab.